

Srpsko udruženje
za krivičnopravnu teoriju
i praksu

Institut za kriminološka i
sociološka istraživanja
u Beogradu

2/2019

ISSN 1820-2969

REVIJA
ZA KRIMINOLOGIJU
I KRIVIČNO
PRAVO

REVIJA ZA KRIMINOLOGIJU I KRIVIČNO PRAVO

REVIJA ZA KRIMINOLOGIJU I KRIVIČNO PRAVO

UDK
343

VOL. 57.
Br 2.

BEOGRAD, 2019.

MAJ-AVGUST 2019.

SRPSKO UDRUŽENJE
ZA KRIVIČNOPRAVNU TEORIJU I PRAKSU

INSTITUT ZA KRIMINOLOŠKA
I SOCIOLOŠKA ISTRAŽIVANJA

REVIJA

ZA KRIMINOLOGIJU I KRIVIČNO PRAVO

BEOGRAD, 2019.

Savet časopisa

Prof. dr Zoran STOJANOVIĆ, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu u penziji; Prof. dr Đorđe IGNJATOVIĆ – redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu; Akademik Igor Leonidovič TRUNOV – Ruska akademija nauka u Moskvi; Prof. dr Vid JAKULIN – Pravni fakultet Univerziteta u Ljubljani; Prof. dr Miodrag SIMOVIĆ – Pravni fakultet Univerziteta u Banjaluci; Janko LAZAREVIĆ – sudija Vrhovnog kasacionog suda; Dr Jovan ĆIRIĆ – sudija Ustavnog suda; Nenad VUJIĆ – direktor Pravosudne akademije.

Redakcija časopisa

Prof. dr Claus ROXIN – Pravni fakultet Univerziteta u Minhenu; Prof. dr Stanko BEJATOVIĆ – Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu; Dr Jasmina KIURSKI – zamenik Republičkog javnog tužioca; Prof. dr Dragana KOLARIĆ – sudija Ustavnog suda; Prof. dr Milan ŠKULIĆ – sudija Ustavnog suda; Prof. dr Božidar BANOVIĆ – Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu; Prof. dr Đorđe ĐORĐEVIĆ – Kriminalističko policijska akademija u Beogradu; Doc. dr Veljko TURANJANIN – Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu; Doc. dr Dragana ČVOROVIĆ – Kriminalističko policijska akademija u Beogradu; Dr Vladan JOLDŽIĆ – Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; Dr Sanja ĆOPIĆ – Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; Dr Ana BATRIĆEVIĆ – Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; Dr Olivera PAVIĆEVIĆ – Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu.

Glavni i odgovorni urednik časopisa

Dr Ivana STEVANOVIĆ, Institut za kriminološka
i sociološka istraživanja u Beogradu

Urednik časopisa

Doc. dr Milica KOLAKOVIĆ-BOJOVIĆ – Institut za kriminološka
i sociološka istraživanja u Beogradu

Sekretar redakcije časopisa

Nikola VUJIĆIĆ, MA – Institut za kriminološka
i sociološka istraživanja u Beogradu

ISSN 1820-2969

Časopis izdaju: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu
i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Časopis izlazi tri puta godišnje.
Radove i ostalu poštu u vezi sa časopisom slati na
E-mail: sekretar.revija@gmail.com

U troškovima izdanja časopisa učestvovalo je Ministarstvo prosvete,
nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije
i Pravosudna akademija u Beogradu

Štampa i priprema: „Službeni Glasnik“ Beograd.
Tiraž: 300 primeraka

Editorial council

Professor Zoran STOJANOVIC, PhD – University of Belgrade, Faculty of Law; Professor Djordje IGNJATOVIC, PhD – University of Belgrade, Faculty of Law; Academician Igor Leonidovic TRUNOV, PhD – Russian Academy of Sciences, Moscow; Professor Vid JAKULIN, PhD – Faculty of Law, University of Ljubljana; Professor Miodrag SIMOVIC, PhD – Faculty of Law – University of Banja Luka; Janko LAZAREVIC – Supreme Court of Cassation Judge; Jovan CIRIC, PhD – Constitutional Court Judge; Nenad VUJIC – Director of the Judicial Academy

Editorial board

Professor Claus ROXIN, PhD – Faculty of Law, University of Munich; Professor Stanko BEJATOVIC, PhD – Faculty of Law, University of Kragujevac; Jasmina KIURSKI, PhD – Deputy Republic Public Prosecutor; Professor Dragana KOLARIC, PhD – Constitutional Court Judge; Professor Milan SKULIC, PhD – Constitutional Court Judge; Professor Bozidar BANOVIC, PhD – Faculty of Security Studies, University of Belgrade; Professor Djordje DJORDJEVIC, PhD – The Academy of Criminological and Police Studies – Belgrade; Asst. Professor Veljko TURANJANIN, PhD – Faculty of Law, University of Kragujevac; Asst. Professor Dragana CVOROVIC, PhD – The Academy of Criminological and Police Studies – Belgrade; Vladan JOLDZIC, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade; Sanja COPIC, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade; Ana BATRICEVIC, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade; Olivera PAVICEVIC, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade.

Editor in chief

Ivana STEVANOVIC, PhD – Institute of Criminological
and Sociological Research, Belgrade

Editor

Asst. Prof. Milica KOLAKOVIC-BOJOVIC, PhD – Institute of Criminological
and Sociological Research, Belgrade

Editorial board Secretary

Nikola VUJICIC, MA – Institute of Criminological
and Sociological Research, Belgrade

ISSN 1820-2969

The Journal is issued by: Serbian Association for Criminal Law Theory and Practice
and Institute of Criminological and Sociological Research in Belgrade.

The Journal is published three times a year.
Send scientific articles and other papers relevant for the Journal via E-mail:
sekretar.revija@gmail.com

The Ministry of Education, Science and Technological Development
and Judicial Academy in Belgrade participated
in the coverage of this Journal's publishing costs.

Printed and arranged by: "Službeni Glasnik",
Belgrade Number of prints: 300

**REVIJA
ZA KRIMINOLOGIJU I KRIVIČNO PRAVO**

VOL 57. BR. 2.

BEOGRAD

MAJ–AVGUST 2019.

UDK 343

ISSN 1820-2969

S A D R Ź A J

ČLANCI:

1. Dušan STANKOVIĆ: Sajber nasilje na društvenim mrežama među mladima u Republici Srbiji 9
2. Željko NINČIĆ: Prikrivene policijske aktivnosti i ljudska prava – specifičnost odnosa 25
3. Nenad MILIĆEVIĆ: Zatvor kao mjera procesnog kažnjavanja svjedoka i jedan slučaj iz crnogorskog pravosuđa 43
4. Ana BATRIĆEVIĆ: Životinje i tretman prestupnika zavisnih od opojnih droga: domašaj, perspektive i italijansko iskustvo. 59
5. Nikola VUJIČIĆ: Psihijatrijsko lečenje i krivično pravo: primena mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi u SPB Gornja Toponica. 77
6. Ana PARAUŠIĆ: Bezbednost u gradovima van granica nacionalnog i lokalnog - politike urbane bezbednosti evropskih organizacija.. . . . 99

STUDENSKI RADOVI:

7. Lazar ĐOKOVIĆ: Mediji, kriminalitet i mladi 113

PRIKAZI:

8. Ljeposava ILJIĆ, prikaz knjige: Ana BATRIĆEVIĆ: Druga šansa: rad osuđenika sa psima u KPZ Sremska Mitrovica. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd 2019. 131

**JOURNAL
OF CRIMINOLOGY AND CRIMINAL LAW**

VOL 57. No. 2.

BELGRADE

MAY–AUGUST 2019.

UDK 343

ISSN 1820-2969

C O N T E N T S

ARTICLES:

1. Dušan STANKOVIĆ: Cyberbullying on the social networks among youth in the Republic of Serbia 9
2. Željko NINČIĆ: Covert police activities and human right – relationship specificities 25
3. Nenad MILIĆEVIĆ: Imprisonment as a measure of procedural punishment of witnesses and a case from the Montenegrin judiciary practice 43
4. Ana BATRIĆEVIĆ: Animals and the treatment of drug addicted offenders: reach, perspectives and Italian experience 59
5. Nikola VUJIČIĆ: Psychiatric treatment and criminal law: application of the safety measure of compulsory psychiatric treatment at liberty in Special psychiatric hospital Gornja Toponica. 77
6. Ana PARAUŠIĆ: Security in the cities beyond national and local: urban security in Europe 99

STUDENT PAPERS:

7. Lazar ĐOKOVIĆ: The media, crime and youth. 113

REVIEWS:

8. Ljeuposava ILJIĆ, book review: Ana BATRIĆEVIĆ: Second chance: convicts work with dogs in Penitentiary Sremska Mitrovica. Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade 2019. 131

Dušan STANKOVIĆ*
MUP Republike Srbije
Policajska uprava u Nišu

Originalni naučni rad
UDK: 343.53:004.738.5J-053.6
Primljeno: 15.8.2019.

SAJBER NASILJE NA DRUŠTVENIM MREŽAMA MEĐU MLADIMA U REPUBLICI SRBIJI

Nasilje na internetu se manifestuje na različite načine među kojima značajno mesto zauzima uznemiravanje na društvenim mrežama. Mladima su internet i savremene digitalne tehnologije prijemčivi i lako dostupni, a oni su skloni izlaganju rizicima i ranjiva su kategorija. Cilj ovog rada bilo je ispitivanje prevalencije i načina ispoljavanja sajber nasilja na društvenim mrežama među mladima u Srbiji. S tim ciljem primenjeno je empirijsko istraživanje anketnim metodom gde je onlajn upitnik podeljen srednjoškolcima. Ispitanici su popunjavali podskalu činjenja i podskalu doživljavanja uznemiravanja na društvenim mrežama. Dok jedna petina ispitanika (20,2%) prijavljuje da je činilo sajber nasilje, čak polovina (51,6%) prijavljuje viktimizaciju. Najčešći oblici sajber nasilja su vređanje, ismevanje i širenje glasina. Analizom je utvrđena veza između činjenja i viktimizacije sajber nasiljem te učinioci najčešće budu i žrtve nasilja. Muški pol je skloniji činjenju sajber nasilja, dok kod viktimizacije nema značajne razlike između polova. U trećini slučajeva nakon sajber nasilja dolazi do tradicionalnog nasilja.

Ključne reči: sajber nasilje, društvene mreže, prevalenca, oblici ispoljavanja, viktimizacija.

* e-mail: dusan.stnkiv@gmail.com

1. Uvodna razmatranja

Savremeno društvo je nezamislivo bez rasprostranjenih medija kao što je internet koji je zauzeo svoje mesto u našem svakodnevnom životu i u svakom njegovom aspektu, poput društvenog, poslovnog, zabavnog, kulturnog ili političkog. Dostupan nam je korišćenjem personalnih računara, lap-topova, mobilnih telefona i drugih uređaja savremene tehnologije. O rasprostranjenosti govore i podaci da je u aprilu 2019. godini 58% svetske populacije koristilo internet¹. Do kraja 2015. godine broj korisnika je u Africi iznosio 20,7%, dok je u Evropi porastao na čak 77,6%².

Internet tržište zadovoljava potrebe različitih korisnika. Jedni od najposećenijih upravo su sajтови društvenih mreža: Facebook, Twitter, Instagram i drugi. Prema aktuelnim podacima, „Facebook“ ima oko 2.320 miliona registrovanih korisnika, „Twitter“ 330 miliona, „Instagram“ 1.000 miliona, dok društvena mreža zastupljena na kineskom tržištu „Qzone“ beleži oko 807 miliona korisnika³. Na društvenim mrežama može doći do kontakta u vidu razmenjivanja poruka, komentara i sadržaja (video, audio, fajlovi, dokumenti i dr.) kako između ljudi koji se poznaju tako i između neznanaca. Ovi sadržaji se iznose u pozitivnom i negativnom kontekstu. Tom prilikom dolazi i do različitih oblika viktimizacije poput uvreda, pretnji, uznemiravanja, iskorišćavanja. Ovakva ponašanja mogu predstavljati i kažnjiva dela, prekršaj ili krivično delo. U Krivičnom zakoniku Republike Srbije 2016. godine, Službeni glasnik RS, br. 94/2016, inkriminisana su krivična dela *Proganjanje* (čl. 138a) i *Polno uznemiravanje* (čl. 182a). Kao sredstvo izvršenja radnji ovih krivičnih dela mogu se pojaviti elektronski uređaji a sama radnja izvršenja preduzima se na internetu. Naročito ranjive kategorije u ovakvim delinkventnim ponašanjima jesu mladi. Njima su internet i društvene mreže lako dostupni, raspoložu informatičkim znanjem, a skloni su izlaganju rizičnim ponašanjima (Popadić, Kuzmanović, 2013: 10). Međutim, nasilje na internetu nije individualni problem. Vidno je zavisno od socijalnih konstelacija jer uključuje izvršioce i žrtve koji ispoljavaju deo šire socijalne strukture i okruženja. Ovaj sociokulturni karakter je naročito relevantan za diskusiju o uznemiravanju dece i mladih na internetu (Festl, Quandt, 2013: 102).

1 <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide>, pristupljeno 11.07.2019.

2 <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/facts/default.aspx>, pristupljeno 11.07.2019.

3 <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users>, pristupljeno 11.07.2019.

2. Fenomenologija i kauzalnost nasilja na internetu

2.1. Definisane i tipologija

Nasilje na internetu je postalo značajan predmet proučavanja u kriminološkim naukama. Postoje različiti termini kojima se ono označava, a jedan od najzastupljenijih određen je u anglosaksonskoj kriminološkoj literaturi „cyber bullying“. U zavisnosti od autora, različiti termini se upotrebljavaju i kod nas. U primeni su „sajber uznemiravanje“, „sajber nasilje“, „digitalno nasilje“, „elektronsko nasilje“ i drugi. Zajedničko svima jeste to da se ova vrsta nasilja sprovodi upotrebom savremenih tehnologija koje ne zahtevaju fizičko prisustvo u istom prostoru ili vremenu učinioca i žrtve. Sajber nasilje se definiše kao namerno ugrožavanje koje se ponavlja, a zadaje se korišćenjem kompjutera, telefona i drugih elektronskih uređaja (Patchin, Hinduja, 2009 prema Patchin, Hinduja, 2010: 728). Dok se tradicionalno ili vršnjačko nasilje koje mladi doživljavaju u školi završava odlaskom kući, sajber nasilje omogućava nasilniku dostupnost žrtve koja se nalazi bilo gde u svetu i narušavanje njenog duševnog mira u bilo kom trenutku. Ovo se manifestuje postojanjem različitih načina ugrožavanja. Kao osnovni oblici sajber nasilja javljaju se vređanje, uznemiravanje, ogovaranje, lažno predstavljanje, nedozvoljeno saopštavanje, obmanjivanje, isključivanje i proganjanje (Popović-Ćitić, 2009: 49). Uobičajeno, nasilje na internetu podrazumeva slanje uznemirujućih ili pretećih poruka, postavljanje degradirajućih komentara o nekome na sajtovima i mrežama, ili fizičke pretnje i zastrašivanje nekoga onlajn. Blaže forme ispoljavanja uključuju ignorisanje nekoga, nepoštovanje ili uznemiravanje na drugi način dok ozbiljnije podrazumevaju širenje glasina, proganjanje ili upućivanje fizičkih pretnji nekome (Hinduja, Patchin, 2007:91). Tri ključne karakteristike sajber nasilja su: (1) permanentnost poruka putem interneta (u odnosu na verbalne); (2) lakoća i sloboda sa kojom izjave mržnje mogu biti izrečene; (3) invanzivna priroda malicioznih tekstova preko personalnih računara i telefona koji su nam pristupačni sve vreme (Hinduja, Patchin, 2007: 93).

2.2. Učinioci i žrtve – uzroci i posledice

Postoje različiti faktori rizika koji doprinose sajber nasilju. Između ostalih, javljaju se i tradicionalno uznemiravanje ili viktimizacija, bes, izolacija, riskantno onlajn ponašanje, vreme provedeno na internetu. Sa druge strane, kao zaštitni faktori izdvajaju se bezbednost u školi, školsko okruženje, podrška, roditeljski nadzor, i oni mogu ograničiti učešće u nasilju na internetu. Prijavljivanju činjenja ili viktimizacije nasiljem na internetu doprinose pojačana depresivnost ili nezadovoljstvo životom,

korišćenje alkohola ili droge (Kowalski, 2014: 51). Akademsko dostignuće negativno predviđa izvršenje sajber nasilja, a pojedinci koji prikazuju veću kognitivnu i afektivnu empatiju ređe se javljaju kao izvršioци sajber nasilja (Kowalski, 2014: 51). Agresivnost i potreba za privlačenjem pažnje javljaju se kao prediktori nasilja dok intercepcija negativno predviđa nasilje na internetu (Dilmac, 2009:1320). Osobe koje nisu bile uključene u sajber nasilje pokazale su veću toleranciju i izdržljivost od osoba koje su učestvovalе u nasilju, kao učinioci i žrtve. Oni koji su i učinioci i žrtve manifestuju veću agresivnost od onih koji su bili samo žrtve i onih koji nisu bili ni žrtve ni učinioci. Ispitanici koji ne čine sajber nasilje i žrtve pokazali su veću intercepciju, psihičku i fizičku negu za druge (Dilmac, 2009:1319).

Naročito je značajno proučavanje veze između tradiciionalnog i sajber nasilja. Sajber nasilje, kao i tradicionalno nasilje, čine maliciozni agresori koji sebi pričinjavaju implicitno ili eksplicitno zadovoljstvo ili profitiraju od uznemiravanja drugih (Hinduja, Patchin, 2007: 91). Sajber nasilnici su izvršioци i vršnjačkog i drugih oblika tradicionalnog nasilja. Mladi koji su prijavili zlostavljanje drugih u poslednjih šest meseci u stvarnom životu, javljali su se 2,5 puta češće kao zlostavljači u sajber nasilju od ostalih. Ovi podaci važe i za žrtve (Hinduja, Patchin, 2008:739). Međutim, nasilje na internetu može karakterisati različita raspodela moći u odnosu na tradicionalno nasilje. Naime, nasilnici ne moraju biti fizički jači od žrtve (ili posedovati neku drugu osobinu moći, npr. spretnost), već im je za to dovoljno znanje korišćenja internetom (Hinduja, Patchin, 2007: 91). Interesantno je da su varijable koje doprinose postojanju tradicionalnih formi delinkvencije i kriminala, kao što su devijantnost, slaba posvećenost socijalnim institucijama (npr. školi) i zloupotreba psihoaktivnih supstanci, takođe značajno povezane sa nasiljem na internetu (Patchin, Hinduja, 2008: 134).

Socijalni i sredinski faktori takođe utiču na nasilje na internetu. Od izuzetnog značaja za prevenciju sajber nasilja, poput tradicionalnog, jesi roditelji, učitelji u školi, društvo i prijatelji. Roditelji i različiti edukatori u društvenoj zajednici (učitelji, nastavnici, socijalni radnici itd.) mogu svojim uticajem kod mladih da smanje uticaj njihovih delinkventnih vršnjaka dok njihova neefikasnost može dovesti do jačanja negativnog dejstva delinkventnih vršnjaka. Učenici koji češće prijavljuju da sajber nasilje čine njihovi prijatelji, i sami često čine nasilje na internetu (Hinduja, Patchin, 2013:7). Takođe, oni koji prijavljuju da bi njihovi roditelji u škola sankcionisali i tradicionalni i ovakav tip nasilja, ređe su prijavljivali učešće u sajber nasilju. (Hinduja, Patchin, 2013:7). U poređenju sa onima koji nisu prijavili učešće u uznemiravanju na internetu, ljudi koji su učestvovali u sajber nasilju prijavljuju slabije emotivne veze sa roditeljima, veću disciplinu od strane roditelja, slabiji roditeljski nadzor nad onlajn aktivnostima (Ybarra,

Mitchel, 2004a:331). Takođe, oni koji ne učestvuju u nasilju lakše se identifikuju sa svojom zajednicom i prijavljuju pripadnost grupama u većoj meri nego oni koji su učestvovali kao nasilnici i žrtve (Hinduja, Patchin, 2011).

Iskustvo sa tradicionalnim i sajber nasiljem je povezano sa mnogo negativnih efekata kod žrtve i učinioca u pogledu psihičkog i fizičkog zdravlja, socijalizacije i ponašanja (Kowalski, 2014:42). Hinduja i Patchin ukazuju da postoji mogućnost da žrtve internet nasilja učine nasilničke akte u školi i društvu ako oseće da je jedino rešenje i odgovor na njihovu viktimizaciju – ekstremno nasilje⁴ (Hinduja, Patchin, 2007: 93). Pojedini autori ističu da će nepoznat identitet nasilnika na internetu prouzrokovati neravnopravnu raspodelu moći u odnosu između žrtve i nasilnika, i učiniti efekte nasilja na internetu destruktivnijim od onih koje može proizvesti tradicionalno nasilje u školi (Çetin i dr., 2011: 2262). Zlostavljani pojedinci mogu odgovoriti povređivanjem sebe i iskazivanjem suicidalnih namera, što više pogađa muški pol (Hay, Meldrum, 2010: 2). Neke od ovakvih namera završavaju i samoubistvom (Ružić, 2011: 160). Stoga su predstavnici Evropske komisije i 17 društvenih mreža (Facebook, MySpace i drugi) potpisali ugovor prema kojem će zajedničkim snagama štititi tinejdžere od cyber-bullyinga i nasilja na internetu (Ružić, 2011: 159). U istraživanju na internetu 2007. godine, u uzorku od 1388 maloletnika, preko 32% momaka i preko 36% devojaka prijavilo je onlajn viktimizaciju. Najčešće se to dešava na onlajn čet, tj. ćaskanju (Hinduja, Patchin, 2007: 100–101). Oko trećina ispitanika osećalo se ljuto i frustrirano povodom toga, a isto toliko bilo je ravnodušno na ovakvo uznemiravanje. Utvrđena je veza između preživljavanja sajber viktimizacije i određenih ličnih problema poput alkoholizma, varanja na testu u školi, izostajanja iz škole i napada na vršnjaka (Hinduja, Patchin, 2007: 100–101).

3. Prevalenca sajber nasilja

O rasprostranjenosti nasilja na internetu govore mnoga kvantitativna istraživanja. U istraživanjima se upotrebljavaju skale koje mere samoprijavlivanje i viktimizaciju, a zanimljivo je da se pozitivna veza javlja upravo između činjenja i viktimizacije sajber nasilje (Cetin i dr., 2011: 2262). Dakle, učinioci su najčešće i žrtve nasilje na internetu. Prema istraživanju sprovedenom na 666 studenta Univerziteta u Selčuku (Turska) 22,5% studenata prijavilo je da je učestvovalo u sprovođenju nasilja na internetu makar jedanput dok je čak 55,3% prijavilo da

4 Na ovakav zaključak navode ih istraživanja 37 masovnih napada vatrenim oružjem u školama u Sjedinjenim Američkim Državama između 1974. i 1999. godine gde su rezultati pokazali da su se učinioci osećali „ugroženo, zlostavljano, povređeno od strane drugih vršnjaka pre incidenta“ (Vossekul i dr., 2002: 7, prema Hinduja, Patchin, 2007: 93)

je bilo žrtva barem jednom u životu (Dilmac, 2009:1307). U istraživanju koje su sproveli Hinduja i Patchin, 18% momaka i 16% devojaka je prijavilo da je uznemiravalo nekoga onlajn. Stariji mladi ljudi češće su prijavili viktimizaciju i činjenje sajber nasilja (Hinduja, Patchin, 2008: 141–142). Prema nekim rezultatima, 34% ispitanika učestvovalo je u zlostavljanju dva ili više puta u prethodnih 30 dana, od čega je u 27,7% prijavljeno da su „drugog nazivali pogrđnim imenima, zbijali šale ili ih zadirkivali na uvredljiv način“. Više od 21% činilo je nasilje dva ili više puta u prethodnih 30 dana, tako što su postavljali nešto na internetu zbog čega bi drugi ispadali smešni (Hinduja, Patchin, 2011:738). Interesantno, istraživanja pokazuju da nema značajne razlike između muškog i ženskog pola prilikom činjenja ili doživljavanja sajber nasilja (Hinduja, Patchin, 2008: 147). Ovakvi podaci suprotni su tradicionalnom nasilju (naročito fizičkom) u kome se znatno učestalije javlja muški pol. Internet može biti idealno okruženje u kome prikrivenije forme naročito odgovaraju devojkama za izvršenje nasilja (Hinduja, Patchin, 2008: 147).

Upoređujući sajber i tradicionalno nasilje, Festl i Quandt došli su do podataka da je više od polovine učenika je učestvovalo u tradicionalnom nasilju, dok je oko 22% učestvovalo u sajber nasilju od čega oko 10,8% kao izvršioci, 6,4 i kao žrtve i kao izvršioci a 4,9% kao žrtve (Festl, Quandt, 2013:113). Ističu i da je oko 33% školskih siledžija vršilo nasilje i putem interneta, dok oko 57% to nije činilo. Oko 10% doživelo je viktimizaciju i uživo i na internetu (Festl, Quandt, 2013: 114).

Nasilje na internetu predmet je istraživanja i u našoj sredini. Od 316 anketiranih učenika osnovnih i srednjih škola u Knjaževcu čak 99,37% koristi internet (Mitrović i dr, 2014:69). Prema istraživanju sprovedenom u pet osnovnih škole iz Beograda, od 387 ispitanika uzrasta od 11 do 15 godina, oko 10% ispitanika je vršilo sajber nasilje, dok je oko 20% preživelo viktimizaciju. Znatno češće na obe strane učestvuje muški pol (Popović-Čitić i dr, 2011:412). U dve srednje škole u Hrvatskoj gde je uzorak ispitanika činilo 249 učenika dobijeni rezultati su pokazali da 24,9% doživljava i 27,7% učenika čini nasilje na internetu. Kao najčešća ponašanja navode *ogovaranje* i *ruganje drugima*, a dečaci znatno češće čine i doživljavaju ovo nasilje (Đuraković i dr, 2014:68,70). Jedno od većih istraživanja o digitalnom nasilju kod nas, sprovedeno je tokom novembra 2012. godine, u 17 osnovnih i 17 srednjih škola, sa ukupno 3.786 učenika (Popadić, Kuzmanović, 2013.). Prema rezultatima, u poslednjih godinu dana petina učenika 4. razreda osnovne škole bar jednom je bila izložena digitalnom nasilju. Trećina starijih osnovaca je barem jednom doživela nasilje preko interneta dok je čak 42% srednjoškolaca doživelo nasilje putem mobilnog telefona i 56% putem interneta. Ugrožavanje drugih priznalo je znatno manje, 10% učenika 4. razreda, 28% starijih osnovaca i 33% srednjoškolaca. Digitalnom nasilju su nešto skloniji bili dečaci i slabiji učenici (Popadić, Kuzmanović, 2013:131).

4. Cilj i metod rada

Sa ciljem ispitivanja prevalence i oblika sajber nasilja među mladima u našem društvu, sprovedeno je empirijsko istraživanje o uznemiravanju na društvenim mrežama. Takođe, ispitane su polne razlike među merenim varijablama i tradicionalno nasilje koje je usledilo nakon sajber nasilja na društvenim mrežama. Društvene mreže izabrane su kao platforme na internetu gde mladi provode veliki deo svog vremena i na kojima se deli velika količina informacija i materijala (poruke, komentari, fotografije, video snimci i drugo). Zbog toga je i odlučeno da se istraživanje sprovodi onlajn, tj. da se do ispitanika dođe putem društvenih mreža koje i sami koriste. „Zato što se sajber nasilje odvija onlajn – ima smisla ciljati mlade koji su onlajn“ (Hinduja, Patchin, 2007: 96)⁵.

4.1. Uzorak

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 188 ispitanika, učenika srednjih škola. Raspršeni uzorak, tzv. uzorak „grudve snega“ (snowball), dobijen je tako što je adresa internet stranice, na kojoj se nalazio upitnik, podeljena na društvenoj mreži „Facebook“, srednjoškolcima u Nišu i Beogradu. Oni su potom kopirali adresu i slali je svojim vršnjacima. Na taj način je dobijen uzorak od 188 ispitanika, 111 ženskog i 77 muškog pola, uzrasta od 15 do 19 godina (Tabela 1.). Prosek godina ispitanika je 16,63 (SD = 0,913). Najviše su učestvovali učenici 3. razreda srednje škole, njih 84, a najmanje 1. razreda (7). Čak 180 ispitanika (95,7%) poseduje društvenu mrežu „Facebook“ a neznatno manje, 170 (90,4%), poseduje „Instagram“.

Tabela 1. Deskriptivna statistika uzorka.

	Broj	Procenat
Muški pol	77	41
Ženski pol	111	59
15 god.	22	11,7
16 god.	58	30,9
17 god.	78	41,5
18 god.	28	14,9
19 god.	2	1,1

5 Krajem 2004. I početkom 2005. Hinduja i Patchin su sproveli onlajn istraživanje o sajber nasilju na taj način što su uzorak prikupili reklamirajući upitnik na tri sajta onlajn video igrice, tri muzička sajta i na sajtu Hari Potera.

	Broj	Procenat
1. Razred	7	3,7
2. razred	61	32,4
3. razred	84	44,7
4. razred	36	19,1
Facebook	180	95,7
Instagram	170	90,4
Snapchat	83	44,1
Nešto drugo	35	18,6

4.2. Instrumenti i strategija obrade podataka

Ispitanici su ispitivani o sajber nasilju na društvenim mrežama putem podskale činjenja i podskale doživljavanja uznemiravanja na društvenim mrežama u poslednjih godinu dana. Tom prilikom korišćena je skala Likertovog tipa na kojoj su ispitanicima bili ponuđeni odgovori: nijednom, jedanput, nekoliko puta, mnogo puta, svakog dana. Ispitanici su prethodno poučeni o značenjima odgovora. Kao činjenje odnosno doživljavanje uznemiravanja grupisani su odgovori „nekoliko puta“ „mnogo puta“ i „svakog dana“. Odgovori „nijednom“ i „jedanput“ svrstani su u kategoriju *nepostojanja nasilja*⁶. Ovakva kategorizacija se činila logičnom radi postizanja frekventnijih i sigurnijih rezultata na podskalama. Obe podskale sastojale su se iz pitanja koja se tiču različitih oblika nasilja na društvenim mrežama: uvredljivi komentari i poruke, pretnje putem komentara i poruka, ismevanje, širenje glasina, korišćenje profila bez odobrenja i zlonamerno, hakovanje profila na društvenoj mreži. Na kraju su postavljena pitanja koja se tiču sukoba uživo do kojeg je doveo sukob na društvenim mrežama i pitanje o vrsti sukoba koji je tom prilikom nastao. Deskriptivna statistika korišćena je za obradu demografskih podataka, obradu podataka o učestalosti i pojavnim oblicima činjenja i doživljavanja sajber nasilja na društvenim mrežama, kao i sukoba uživo. Bivarijantna korelaciona analiza upotrebljena je za testiranje povezanosti između svih varijabli koje se tiču činjenja sajber nasilja na društvenim mrežama, viktimizacije i sukoba uživo. Za testiranje značajnosti razlika u odnosu na pol, kao i činjenja i viktimizacije međusobno, korišćen je hi-kvadrat test. Sve analize su obavljene korišćenjem softverskog paketa SPSS Statistics 22.

6 Ovakvo skaliranje je rađeno i u ranijim istraživanjima. Hinduja i Patchin su 2013. takođe kao nasilje označili „nekoliko i više puta“ (https://www.researchgate.net/publication/234084454_Social_Influences_on_Cyberbullying_Behaviors_Among_Middle_and_High_School_Students stranici pristupljeno 05.04.2019).

5. Rezultati i analiza

Najpre ćemo se osvrnuti na analizu viktimizacije sajber nasiljem na društvenim mrežama. Kao najčešći oblik doživljavanja uznemiravanja dobijena je viktimizacija *uvredama* što je, nekoliko i više puta u poslednjih godinu dana, doživelo 60 ispitanika odnosno 31,9% uzorka. *Širenje glasina* iskusilo je 56 (29,8%), a *ismevanje* 48 ispitanika (25,5%). Ostala tri oblika doživljavanja čine znatno manji procenat. Kao što vidimo u Tabeli 2. čak 51,6% odnosno 97 ispitanika doživelo je makar jedan oblik uznemiravanja na društvenim mrežama.

Tabela 2. Prevalenca i vrsta doživljavanja uznemiravanja.

Vrsta viktimizacije	Nekoliko puta i više (mnogo puta, svakog dana)
Vredanje	31,9% (60)
Ismevanje	25,5% (48)
Širenje glasina	29,8% (56)
Pretnje	9% (17)
Korišćenje profila bez odobrenja i zlonamerno	4,8% (9)
Hakovanje profila	3,7% (7)
Jedno ili više iskustava	51,6% (97)

Na skali činjenja sajber nasilja na društvenim mrežama, kao i na skali doživljavanja, najčešći oblik je *vredanje* koje je označilo 14,4%, odnosno 27 ispitanika (Tabela 3.). Sledi *ismevanje* sa 12,8% (24) ispitanika, i *širenje glasina* sa 10,6% (20) ispitanika. Jedan ili više oblika uznemiravanja na društvenim mrežama učinilo je 20,2% (N=38) ispitanika.

Tabela 3. Prevalenca i vrsta činjenja uznemiravanja

Vrsta činjenja	Nekoliko puta i više
Vredanje	14,4% (27)
Ismevanje	12,8% (24)
Širenje glasina	10,6% (20)
Pretnje	6,4% (12)
Korišćenje profila bez odobrenja i zlonamerno	5,3% (10)
Hakovanje profila	3,2% (6)
Jedno ili više iskustava	20,2% (38)

Za analizu odnosa među varijablama koje se tiču svih oblika viktimizacije i svih oblika činjenja sajber nasilja, kao i sukoba uživo, korišćena je bivarijantna

korelaciona analiza u programu SPSS. Kao što vidimo u Tabeli 4, sve varijable pozitivno koreliraju. Zapaža se pojačana pozitivna korelacija između sličnih oblika sajber nasilja na društvenim mrežama. *Viktimizacija uvredama* najjače korelira sa *viktimizacijom ismevanjem i pretnjama* a isto tako je značajna korelacija ove varijable sa *vredanjem drugih* ($r=.414$, $p<.01$). *Upućivanje uvreda* značajno korelira sa *upućivanjem pretnji* ($r=.718$) i *ismevanjem drugih* ($r=.757$). Varijabla *sukob uživo* pojačano korelira sa varijablama činjenja sajber nasilja u odnosu na varijable viktimizacije, dakle veza učinioca sajber nasilja sa ulaskom u fizički ili verbalni sukob je izraženija. Interesantno, *sukob uživo* najjaču pozitivnu korelaciju ostvaruje sa *hakovanjem tuđih profila* ($r=.425$, $p<.01$).

Tabela 4. Bivarijantna korelaciona analiza varijabli.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. Viktimizacija uvredama												
2. Vikt. ismevanjem	.519**											
3. Vikt. širenjem glasina	.410**	.536**										
4. Vikt. Pretnjama	.530**	.309**	.400**									
5. Vikt. Korišćenjem	.284**	.240**	.215**	.215**								
6. Vikt. hakovanjem	.195**	0.103	.219**	.370**	.476**							
7. Vredao/la	.414**	.355**	.395**	.296**	.221**	.332**						
8. Pretio/la	.296**	.226**	.300**	.404**	.242**	.337**	.718**					
9. Ismevao/la	.269**	.409**	.358**	.213**	0.104	.157*	.757**	.659**				
10. Širio/la glasine	.272**	.328**	.434**	.293**	0.115	.251**	.581**	.570**	.635**			
11. Koristio/la	.228**	.263**	.272**	.220**	.210**	.192**	.623**	.616**	.644**	.623**		
12. Hakovao/la	.168*	.172*	.301**	.346**	.163*	.342**	.541**	.647**	.464**	.519**	.638**	
13. Sukob uživo	.249**	.226**	.359**	.270**	.165*	.183*	.308**	.367**	.286**	.386**	.334**	.445**
* $p<0.05$; ** $p<0.01$												

Za analizu nezavisnosti varijabli *činjenja* i *doživljavanja* uznemiravanja na društvenim mrežama upotrebljena je hi-kvadrat analiza. Rezultati pokazuju povezanost ovih varijabli. Statistički je značajna povezanost između činjenja i viktimizacije: $X^2(1, N=188) = 31.294$, $p<.000$. Ovo nam ukazuje da učinioci nasilja doživljavaju i viktimizaciju. Učestalost činjenja i viktimizacije među polovima ukazuje da momci češće čine nasilje od devojaka. Naime, 28,6% momaka je učinilo nasilje naspram 14,4% devojaka (Tabela 5.). Nešto manja razlika između polova javlja se kod viktimizacije nasiljem na internetu. 57,1% od ukupno 77 momaka je doživelo sajber nasilje dok je to iskusilo 47,7% odnosno 53 od 111 devojaka. Upotrebom hi-kvadrat analize potvrđuje se statistički značajna razlika između polova kod činjenja uznemiravanja: $X^2(1, N=38) = 5.650$, $p<0.05$. Kod viktimizacije ta razlika nije statistički značajna: $X^2(1, N=97) = 1.607$, $p=0.205$.

Tabela 5. Učestalost činenja, viktimizacije i sukoba uživo prema polu.

	Činjenje		Viktimizacija		Sukob uživo		Uzorak
	Činili	Nisu činili	Doživeli	Nisu doživeli	Nijednom	Jednom i više puta	
Muški pol	22 (28,6)	55 (71,4%)	44 (57,1%)	33 (42,9%)	52(67,5%)	25 (32%)	77 (41%)
Ženski pol	16 (14,4%)	95 (85,6%)	53 (47,7%)	58 (52,3%)	72(64,9%)	39 (35%)	111 (59%)
Ukupno	38 (20,2%)	150 (79,8%)	97 (51,6%)	91 (48,4%)	124 (66%)	64 (34%)	188 (100%)

Sukob uživo, kojem prethodi nasilje na društvenim mrežama, doživelo je čak 64 tj. 34% ispitanika. Od ovih 64, 39 je osoba ženskog a 25 muškog pola. Među njima ne postoji statistička značajna razlika: $X^2(1, N=64) = .144, p>0.05$. Jednaku mogućnost da uđu u sukob imaju i ženski i muški pol. U vrsti sukoba postoji različita raspodjela (ispitanici su mogli da ispune više odgovora), a samo jedan ispitanik iskoristio je mogućnost dopisivanja odgovora⁷. Kod 57 (32%) ispitanika došlo je do *verbalne rasprave i svađe*, kod 7 (3,9%) do *fizičkog kontakta (guranje, gađanje itd.)*, a kod čak 18 ispitanika (oko 10%) do *tuče sa i bez posledica*.

6. Diskusija i zaključak

Dobijena prevalenca uznemiravanja na društvenim mrežama u ovom istraživanju iznosi 51.6% u viktimizaciji i 20.2% u činenju ove vrste sajber nasilja. Ovakvi rezultati su približni, a u nekim slučajevima i ekvivalentni, dosadašnjim inostranim i domaćim istraživanjima. Prema istraživanju Dilmaca iz 2009. godine u Turskoj, 22,5% je učinilo, a 55,3% doživelo nasilje na internetu (Dilmac, 2009:1307). Sajber nasilje je prema nekim rezultatima i nešto manje ispoljeno: oko 10% ispitanika je vršilo sajber nasilje, dok je oko 20% preživelo viktimizaciju (Popović-Čitić i dr, 2011:412). U jednom istraživanju (takođe sprovedenom na internetu) 18% momaka i 16% devojaka je prijavilo da je uznemiravalo druge onlajn (Hinduje, Patchin, 2008:141). U istraživanju u Hrvatskoj dobijeni rezultati su pokazali da je 24,9% ispitanika doživelo a 27,7% ispitanika činilo nasilje na internetu. Kao najčešća ponašanja navode *ogovaranje i ruganje drugima*, a dečaci znatno češće čine i doživljavaju ovo nasilje (Đuraković i dr, 2014:68). Upoređujući takve rezultate sa rezultatima ovog istraživanja primećuje se podudarnost ne samo u prevalenci već i u oblicima ispoljavanja nasilja na internetu. *Uvrede, ismevanje i širenje glasina* u dobijenim rezultatima su najzastupljeniji vidovi nasilja, a očigledna je njihova sličnost sa *ogovaranjem i ruganjem* iz prethodno pomenutog istraživanja. Naravno, u ovakvim slučajevima mogućnost upoređivanja

⁷ Odgovor ispitanika: „Naučio sam ga da se ne kači i kada je opomenut više puta“.

rezultata različitih istraživanja zavisi od tipologije ispoljavanja sajber nasilja koje je definisao autor istraživanja tj. upitnika. Zbog toga neki autori koriste skale sajber nasilja koje su već primenjivane u ranijim istraživanjima (standardizovane). U istraživanju Popović-Čitić i dr. 2011. godine najčešće vrste ispoljavanja nasilja takođe su *uznemiravanje* i *klevetanje* što je u našem slučaju definisano kao *uvrede*, *ismevanje*, *pretnje* i *širenje glasina*.

Polna zastupljenost u činjenju i doživljavanju nasilja na internetu različito se ispoljavala u dosadašnjim istraživanjima. Neki autori ističu da je internet pogodniji za vršenje nasilja od strane ženskog pola, dok su muškarci skloniji tradicionalnom. Međutim, ovo nije potvrđeno u svim empirijskim istraživanjima. Kao što smo imali prilike da vidimo, u ovom istraživanju je značajna razlika iskazana na strani muškog pola prilikom činjenja nasilja dok kod viktimizacije nema statistički značajne razlike. Isto tako, Popadić i Kuzmanović ističu da su nasilju nešto više bili skloni dečaci (Popadić, Kuzmanović, 2013: 11). Podatak da je u 34% slučajeva nakon manifestovanog sajber nasilja došlo i do nekog od oblika tradicionalnog nasilja, treba shvatiti kao jasan pokazatelj da uticaj i posledice nasilja na internetu, iako mogu biti latentne, ozbiljno narušavaju i ugrožavaju mir i spokojstvo, a u nekim slučajevima i telesni integritet žrtve. Kao najčešći oblik sukoba uživo javlja se *verbalna rasprava i svađa* (57 ispitanika), a *tuča bez posledica* i *tuča sa posledicama* (telesne povrede, masnice, prelom, smrt) kod 18 ispitanika, što čini oko 10% uzorka. Takođe, jednaku mogućnost da nakon sajber nasilja učestvuju u verbalnom ili fizičkom nasilju imaju oba pola.

Treba imati u vidu sve nedostatke ovog istraživanja. Najpre, ono je sprovedeno na internetu. Iako je ovo istaknuto kao prednost i postoje empirijske potvrde da između onlajn i regularnog upitnika nema značajne razlike (Baier, 2017:398), može se naći na udaru opravdanih kritika. Postoji pitanje o podudarnosti anketirane i ciljane populacije, a fizička odvojenost od istraživača i anketara može uticati na istinitost odgovora. Ipak, smatramo da je ovakva vrsta anketiranja bila potrebna istraživanjima na našem podneblju, pogotovo prilikom izučavanja sajber nasilja koje se odvija na internetu te se i ispitivanje na internetu može smatrati komfornom sredinom za same ispitanike. Takođe, nalazi prevalencije i odnosa između pojava bi bili pouzdaniji pri istraživanju sprovedenom sa slučajnim uzorkom.

Imajući u vidu istaknuti značaj i rasprostranjenost nasilja na internetu i na društvenim mrežama, smatramo da je potrebno njegovo proučavanje na stručnom i naučnom nivou. U svetu su istraživanja sajber nasilja brojnija, obimnija i dublja od radova u našoj sredini. Zbog toga postoji nada da će ovaj rad podstaći i biti od koristi za dalji, kako teorijski, tako i stručni i praktični rad u ovoj oblasti. Jasno je da postoji potreba za proučavanjem nasilja na internetu i društvenim mrežama u

različitim naukama i od strane različitih profila stručnjaka: kriminologa, sociologa, psihologa, pravnika, socijalnih radnika i dr. Samo uz multidisciplinarni pristup moguće je na odgovarajući način proučiti ovakav fenomen i pronaći efikasne mere prevencije i suzbijanja sajber nasilja.

Literatura

- Baier, D. (2017) Computer-assisted versus paper-and-pencil self-report delinquency surveys: Results of an experimental study. *European journal of criminology*, 15(4), str. 385–402.
- Cetin, B. Yaman, E. Peker A. (2011) Cyber victim and bullying scale: A study of validity and reliability. *Computers & Education*, 57(4), str. 2261–2271.
- Đuraković, S.J. Šincek, D. Tomašić Humer, J. (2014) Prikaz skale doživljavanja/činjenja nasilja preko interneta i rezultata primene te skale na vinkovačkim srednjoškolicima. *Život i škola*, 60(32), 61–74.
- Festl, R. Quandt T. (2013) Social Relations and Cyberbullying: The Influence of Individual and Structural Attributes on Victimization and Perpetration via the Internet. *Human Communication Research*, 39(1), str. 101–126.
- Hay, C. Meldrum, R. (2010) Traditional Bullying, Cyber Bullying, and Deviance: A General Strain Theory Approach. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 26(2), str. 130–147.
- Kovačević-Lepojević, M. Lepojević, B. (2009) Žrtve sajber proganjanja u Srbiji. *Temida*, 12(3), str.89–108.
- Mitrović, D. Đorđević, J.Ćirić, D. Miletić, E. Bogoslović, M. Mladenović, M. Đorđević, M. (2014) Upotreba inteneta kod đaka u Knjaževcu. *Timočki Medicinski glasnik*, 39(2), str. 66–77.
- Patchin, J. Hinduja S. (2007) Offline Consequences of Online Victimization. *Journal of school violence*, 6(3), str. 89–112.
- Patchin J., Hinduja S. (2008) Cyberbullying: An Exploratory Analysis of Factors Related to Offending and Victimization. *Deviant Behavior*, 29(2), str. 129–156.
- Patchin, J. Hinduja S. (2010) Traditional and Nontraditional Bullying Among Youth: A Test of General Strain Theory. *Youth & Society*, 43(2), str. 727–751.
- Patchin J., Hinduja S. (2013) Social Influences on Cyberbullying Behaviors Among Middle and High School Students. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(5), https://www.researchgate.net/publication/234084454_Social_Influences_on_Cyberbullying_Behaviors_Among_Middle_and_High_School_Students 16.03.2019.

- Petrović, N. (2009) Stavovi mladih prema sajber vandalizmu. *Temida*, 12(3), str.75–87.
- Popadić, D. Kuzmanović, D. (2013) *Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Popović-Čitić, B. (2009) Vršnjačko nasilje u sajber prostoru. *Temida*, 12(3), str. 43–62.
- Popović-Čitić, B. Đurić, S. Cvetković, V. (2011) The prevalence of cyberbullying among adolescents: A case study of middle schools in Serbia. *School Psychology International*, 32(4), str. 412–424.
- Putnik, N. Bošković M., (2015) Utjecaj medija na percepciju sigurnosnih rizika povezanih s društvenim umrežavanjem putem interneta – studija slučaja. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 17(2), str. 569–595.
- Ružić, N. (2011) Zaštita djece na internetu. *Nova prisutnost*, 9(1), str. 155–170.
- Ybarra, M. L., Mitchell, K. J. (2004a) Youth Engaging In Online Harassment: Associations with Caregiver-Child Relationships, Internet Use, and Personal Characteristics. *Journal of Adolescence*, 27(3), str. 319–336.

Ostali izvori:

- <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/facts/default.aspx>, pristupljeno 11.07.2019;
- <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>, pristupljeno 11.07.2019;
- <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>, pristupljeno 11.07.2019.

Dušan STANKOVIĆ

Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia

Police Department in Nis

CYBERBULLYING ON THE SOCIAL NETWORKS AMONG YOUTH IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Cyberbullying manifests in different ways. Harassment on the social network takes the place in cyberbullying. Internet and modern technologies are available and well adapted for youth. They are prone to risky behavior and vulnerable category. Aim of this paper is to examine the prevalence and shape of cyberbullying on social networks. According to the aim, we did empirical research using survey, which is online delivered among high school students in Serbia, users of the social networks. Respondents completed cyberbullying and victimization scale about harassment on the social networks. Results showed similarities and difference, compared with researching in the world and Serbia. About one-fifth of the participants (20,2%) reported that have cyberbullied others, and half of the participants (51,6%) reported victimization. Most common shapes of cyberbullying are insulting, mocking and spreading rumors. The analysis showed the connection between cyberbullying and victimization in the way that cyberbullies have the most chance to be the victim. Males are more prone to cyberbullying than females, while there is no gender difference regard victimization. In one-third of the cases, after cyberviolence on the social network, the form of traditional violence occurs between participants.

Keywords: *Cyberbullying, the social networks, prevalence, shapes, victimization.*

*dr Željko NINČIĆ, naučni saradnik**
Ministarstvo unutrašnjih poslova
Republike Srbije

Pregledni rad
UDK: 343.985:342.7; 343.132/133
Primljeno: 15.8.2019.

PRIKRIVENE POLICIJSKE AKTIVNOSTI I LJUDSKA PRAVA – SPECIFIČNOST ODNOSA

Pozitivna društvena kretanja su, često, „ometana“ različitim kriminalnim aktivnostima pojedinaca ili grupa ljudi. Takve aktivnosti su, uvek, bile suprotnost težnjama društva da stvori okruženje koje građanima omogućava bezbedno obavljanje osnovnih životnih i društvenih funkcija. Pošto savremeni oblici kriminala, najčešće, podrazumevaju organizovane forme ispoljavanja u praksi se, kao dokazan mehanizam suprotstavljanja njegovim najtežim oblicima, nameću prikrivene (policijske) aktivnosti. Njihovo sprovođenje podrazumeva tajnu aktivnost kojom se, privremeno, ograničavaju pojedina ljudska prava lica prema kojima se primenjuju, pa se nameće pitanje njihovog međusobnog odnosa.

U radu se ukazuje na svrhu prikriivenih policijskih aktivnosti i naglašava neophodnost takvog delovanja u savremenim uslovima ispoljavanja kriminala. Posebno se ističe značaj prikriivenog prikupljanja podataka i ukazuje na njegove karakteristike. Naročita pažnja, usmerena je na specifičnost koju podrazumeva potreba suprotstavljanja najtežim oblicima kriminala, s jedne strane, odnosno značaj poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda lica prema kojima se sprovode prikriivene policijske aktivnosti, s druge strane. Cilj rada je da se ukaže na opravdanost prikriivenih policijskih aktivnosti u suprotstavljanju najtežim oblicima kriminala, ali i doprinese unapređenju načina njihovog planiranja, organizacije i sprovođenja uz poštovanje ljudskih prava, posebno prava na privatnost, lica prema kojima su usmerene.

Ključne reči: prikriivena policijska aktivnost, ljudska prava, kriminal, suprotstavljanje.

* e-mail: zelko.nincic@gmail.com

1. Uvod

Istorijski gledano, ljudsko društvo je od svog nastanka bilo suočeno sa problemom pravilne i pravovremene identifikacije određenih pojava koje svojim načinom ispoljavanja, objektima „napada“ i intenzitetom dejstva predstavljaju opasnost po njene osnovne vrednosti. Teškoća detektovanja bezbednosnih izazova, rizika i pretnji leži i u činjenici da su nosioci destruktivnih pojava (ljudi kao individue i kao organizovane grupe) često bili brži u prilagođavanju razvoju društvenih odnosa olakšavajući, time, obavljanje svojih kriminalnih aktivnosti nego što je država mogla, na pravi način, da odgovori novim oblicima ispoljavanja kriminala. Razlog je, najverovatnije, u nedovoljnoj analizi svih činilaca koji mogu biti od uticaja na razvoj određenih bezbednosnih pojava, odnosno u neadekvatnoj bezbednosnoj proceni kako će se takve pojave razvijati u budućnosti. Pravilna analiza bi uslovlila precizan zaključak koji su to uslovi i uzroci koji dovode do manifestovanja određenih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji, ukazala na moguće pravce uticaja na njihov dalji razvoj, odnosno omogućila procenu budućeg uticaja na osnovne društvene vrednosti. Na taj način, dobijanjem jedne sveobuhvatne „slike“ o mogućim destruktivnim pojavama, država može projektovati adekvatan mehanizam zaštite koji će isključiti negativno dejstvo takvih pojava ili minimizirati posledice njihovog ispoljavanja.

U tom smislu, kao jedan od najznačajnijih zadataka države jeste delovanje protiv organizovanih formi kriminala. To je uslovljeno njegovim osnovnim karakteristikama koje se ogledaju u slaboj uočljivosti (problem detekcije), hijerarhijskoj povezanosti, teškoćama dokazivanja i procesuiranja i gde kriminalne aktivnosti vrše grupe heterogenog sastava, različitog stepena organizovanosti sa članovima raznovrsnih profesionalnih „kvaliteta“. Način njihovog „eksponiranja“ podrazumeva vršenje najtežih krivičnih dela čije otkrivanje, sprečavanje i dokazivanje nije moguće korišćenjem tzv. tradicionalnih policijskih metoda. Zbog toga je neophodan proaktivan pristup rešavanju problema, odnosno primena onih mehanizama koji će obezbediti prikupljanje takvih podataka o kriminalnoj aktivnosti koji imaju dokaznu snagu u krivičnom postupku. Praksa je pokazala da najveći uspeh u tome imaju prikrivene policijske aktivnosti. One se zasnivaju na upotrebi različitih sredstava i metoda čija primena podrazumeva sprovođenje bez znanja lica prema kojima su usmerena (lica nisu svesna takvih aktivnosti) i koje u određenoj meri, privremeno, ograničavaju njihova ljudska prava i osnovne slobode, naročito pravo na privatnost. Diskrecioni karakter takvih aktivnosti, ostavlja mogućnost njihove zloupotrebe pa se moraju sprovoditi u zakonom propisanim okvirima i na način koji garantuje zakonitost njihove upotrebe.

2. Pojam i svrha prikrivenih policijskih aktivnosti

Imajući u vidu sadašnju nacionalnu, evropsku i globalnu stopu kriminala, kao i globalizacijske tendencije organizovanog kriminala, možemo sa sigurnošću reći da tradicionalne, otvorene metode istrage nisu efikasne za uspešno krivično gonjenje. Protiv organizovanih kriminalnih mreža koje rade sa širokom raspodelom rada, koristeći značajne ljudske i materijalne resurse, može se uspešno boriti samo tajnim metodama pokrivanja i širokim spektrom ljudskih i tehničkih sredstava (Fenyvesi, 2006:183). To zahteva i jedna od osnovnih karakteristika savremenog kriminala, tajnost delovanja. Ona podrazumeva aktivnosti koje su „nevidljive“ organima za zaštitu zakona (od planiranja, organizovanja do samog izvršenja) a jedino uočljiva postaje faza same realizacije kriminalne aktivnosti, sa svim svojim posledicama. Međutim, to ne daje dovoljno prostora organima zaduženim za suprotstavljanje kriminalu da preduzimu mere koje će sprečiti takvu delatnost. Nakon izvršenja kriminalnog akta, moguće je baviti se samo posledicama i ići „unazad“ ka mogućim učiniocima onoliko koliko dozvoljavaju podaci koji su dobijeni naknadnim aktivnostima (uviđajem – na osnovu tragova izvršenja, postojanja određenih indicijalnih tragova, prikupljanjem podataka u skladu sa mogućim verzijama kriminalnog događaja...). Znači, radi se o određenim postdeliktinim aktivnostima gde nema, uvek, dovoljno prostora za preduzimanje svih neophodnih mera i radnji za otkrivanje ili sprečavanje neke buduće kriminalne aktivnosti.

Zbog toga, imajući u vidu činjenicu da najteži oblici kriminala nastoje da u svojim manifestacionim oblicima budu prikriveni i tajni, uspešna strategija suprotstavljanja se mora voditi na tri nivoa: uočavanje, identifikovanje i prepoznavanje pripadnika i saradnika zločinačkih organizacija, kao i lica u kriminalnoj vezi sa njima; otkrivanje legalnih struktura kojima teku informacije koje su važne za opstanak i razvoj kriminalne delatnosti kriminalne organizacije; ulazak u trag nezakonito stečenom kapitalu (Milošević, Matić, 2007). Realizacija prvog nivoa nije, uvek, moguća sprovođenjem klasičnih policijskih metoda već je potrebno primenjivati metode adekvatne svojstvu kriminalnih aktivnosti. Uglavnom se radi o ofanzivnom načinu prikupljanja informacija o kriminalnom delovanju organizovanih kriminalnih struktura gde se, u većini slučajeva, radi o tajnom prikupljanju informacija a posebnu ulogu imaju mere infiltracije u kriminalnu sredinu, kao adekvatan odgovor konspirativnom delovanju organizovanog kriminala (Marx, 1988:19). U pitanju su određeni, po svom karakteru, atipični načini prikupljanja dokaza, koji se primenjuju samo u odnosu na neka (kako u odnosu na posledice tako i u krivičnopravnom smislu, s obzirom na kaznu koja je za njih propisana) veoma teška krivična dela, odnosno za krivična dela koja se po nekim svojim fenomenološkim karakteristikama, psihološkim i drugim osobinama njihovih izvršilaca,

teško otkrivaju, razjašnjaju i dokazuju uobičajenim dokaznim metodama (Škulić, 2007:309). Radi se o prikrivenim istražnim tehnikama, kao obliku specijalnog istraživanja, koje su posebno predviđene zakonom i sastoje se od konspirativnih aktivnosti policije gde se u kontaktu sa određenom grupom ljudi koja učestvuje u nelegalnim aktivnostima dolazi do objektivnoih elemenata koji ukazuju na to da se čini krivično delo ili će se ono uskoro učiniti (Iliescu, 2016:23).

Policija tradicionalnim policijskim metodama može u organizovanim grupama uhvatiti, uglavnom, samo one učinioce krivičnih dela koji u okviru grupe imaju određenu ulogu. Pošto se radi o kriminalcima koji su zamenjivi i nadomestivi, njihovim otkrivanjem se ne narušava kriminalna delatnost organizacije, već treba težiti da se otkriju i privedu kazni organizatori, oni koji „drže konce“ iz pozadine (Modly, 1993:39). To zahteva fizionomija savremenog kriminala koja i uslovljava preduzimanje posebnih policijskih aktivnosti (operacija) čija je svrha otkrivanje, sprečavanje i dokazivanje najtežih krivičnih dela. U pitanju su takve aktivnosti kojima se prikupljaju dokazi neophodni za krivični postupak a nije ih moguće prikupiti klasičnim policijskim metodama. Sve ove aktivnosti podrazumevaju faze kao što su planiranje, organizacija i sprovođenje pa se, u tom smislu, mogu posmatrati u okviru opšteg značenja pojma operacija.

U početnom značenju, pojam operacija je korišćen za označavanje pokreta vojske ka prostorima izvođenja bitke. Nastanak i razvoj operacije je bio uslovljen delovanjem brojnih društveno – istorijskih, vojnih i drugih činilaca, prvenstveno snažnim razvojem tehnologije, odnosno tehničkog faktora. To je doprinelo da je operacija, kasnije, prevazišla isključivo vojne okvire jer se u pripremi, organizovanju i izvođenju operacija angažuju mnogi podsistemi države, vladine i nevladine organizacije i agencije od čije uspešnosti angažovanja zavisi i mogućnost ostvarenja definisanih ciljeva (Kovač, 2010:20). Jedan od podsistema države jeste i policijska organizacija pa, u tom, smislu, prikrivene policijske radnje (tajne operacije) predstavljaju zakonom definisan postupak u kome se koriste prikrivene operativno – taktičke mere i radnje koje sprovodi policija s ciljem prikupljanja operativnih saznanja ili dokumentovanja određenih postupaka osobe/osoba za koje postoje indicije (osnovi sumnje) za učinjeno krivično delo, odnosno prikupljanje dokaza protiv osobe/osoba za koje postoje indicije (osnovi sumnje) da je učinilac krivičnog dela (Dundović, 2009:37). To su tajne mere koje se koriste radi pridobijanja poverenja lica osumnjičenih za pripremanje ili izvršenje zakonom određenih, teških, krivičnih dela ili kako bi ovlašćena službena lica prikupila saznanja i dokumentovala postupke osumnjičenih lica a sve s ciljem prikupljanja dokaza i utvrđivanja obima kriminalnih aktivnosti osumnjičenih lica (Bugarski, 2014:24). Kada su u pitanju operacije tajnog (prikrivenog) prikupljanja podataka, može postojati razlika.

S jedne strane, u odnosu na objekat („metu napada“), ili razlika u odnosu na efekat koji se očekuje (koji je potrebno postići) njihovim sprovođenjem, s druge strane. U odnosu na objekat, prikrivene operacije mogu, pored ostalog, biti usmerene i na predstavnike vladajućih struktura u zemlji ili inostranstvu (sprovođe ih, obično, civilne i vojne obaveštajno – bezbednosne agencije), ili usmerene na kriminalnu sredinu i njene eksponente (organizatore i članove organizovanih kriminalnih grupa) i sprovodi ih policija u saradnji sa drugim organima za sprovođenje zakona (tužilaštvo, sud...). U prvom slučaju, cilj je političke prirode i ogleda se u destabilizaciji političkih režima i njihovom svrgavanju. U drugom, cilj je prikupljanje dokaza o najtežim krivičnim delima za potrebe krivičnog postupka, odnosno za ona krivična dela za koja dokaze nije moguće prikupiti bez prikriivenog (tajnog) delovanja (Ninčić, 2019:85). Prikrivene policijske operacije obuhvataju različite metode različitog stepena infiltracije, konspirativnosti, različit intenzitet navođenja na krivično delo. Poznate su operacije lake infiltracije (*light cover operations*), kada prikriiveni agent ne boravi stalno u kriminalnoj sredini, ne ugrađuje se u njenu strukturu već se pojavljuje povremeno u nekoj ulozi. Operacije duboke infiltracije (*deep cover operations*) zahtevaju pripremu potpuno novog identiteta agenta, ubacuje se u kriminalnu sredinu i saraduje sa njom (Feješ, 2006:407). Infiltracija u kriminalnu sredinu, predstavlja najsloženiju kriminalističku delatnost, kojom policija i drugi nadležni organi nastoje da u takvom miljeu ostvare takvu (povoljnu) poziciju koja će omogućiti otkrivanje izvršenih ili planiranih delikata, kao i nepobitne dokaze o krivici osumnjičenih lica (Marinković, Đurđević, 2006:1028). Po svojoj prirodi, tajne akcije se odlikuju izuzetnom složenošću odnosa i situacija u kojima se izvode i gde se, u skladu sa konkretnom situacijom, kombinuju različite metode delovanja (Anđelković, Matijašević, 2018:166). To su operacije koje se sprovode bez znanja lica prema kojima su usmerene uz primenu adekvatnih optičkih, akustičnih i drugih tehničkih sredstava, kojima se prikupljanju saznanja i podaci o organizovanoj kriminalnoj delatnosti i oni imaju dokaznu vrednost na sudu (Lukić, 2005:506). Radi se, dakle, o dokaznim radnjama koje se razlikuju od operativno–taktičkih (potražnih) mera i radnji koje se, takođe, primenjuju u postupku otkrivanja i dokazivanja krivičnih dela. *Differentia specifica* jednih u odnosu na druge jeste u tome što se operativno–taktičkim merama i radnjama dolazi do indicija (osnova sumnje, osnova podozrenja) a drugim do pravno relevantnih činjenica. Prve su oslobodjene strogo formalizma, dok su radnje dokazivanja strogo zakonom normirane, kako u pogledu uslova preduzimanja, tako i u pogledu forme vršenja i dokumentovanja (Banović, 2005:217). Više je razloga za normiranje ovakvih aktivnosti: prvo, nesporna je potreba svake države da predvidi, na normativnom planu, posebne istražne mere koje bi koristile

u strategiji borbe protiv najsloženijih oblika kriminala, posebno organizovanog; drugo, dužnost svake države jeste da se bori protiv rastućeg kriminala koji ugrožava kako bezbednost građana, tako i celokupno demokratsko društvo; treće, na uvođenje posebnih istražnih mera obavezuju i mnogi međunarodni dokumenti; četvrto, opšteprihvaćeno je mišljenje da specifičnosti savremenog organizovanog kriminala, zahtevaju uvođenje posebnih mera i radnji u otkrivanju i dokazivanju najtežih krivičnih dela (Sijerčić Čolić, 2002:27).

3. Specifičnosti prikrivenog prikupljanja podataka

Osnovni cilj prikupljanja podataka (u bezbednosnom smislu) jeste identifikacija bezbednosnog rizika koji određena pojava, odnosno aktivnost predstavlja. To nije samo prost zbir određenih činjenica, već prikupljanje podataka mora predstavljati saznavni proces, logičko povezivanje činjenica koje će, nakon analitičke obrade, rezultirati ispravnim zaključivanjem. Ispravno zaključivanje, dalje, vodi do ispravnih odluka što je (u bezbednosnom smislu) neprocenjivo. Na taj način se stvaraju uslovi za reakciju koja je adekvatna ispoljenom destruktivnom delovanju određene pojave ili aktivnosti (Nincic, 2018:198). U tom smislu, na nivou države se uspostavljaju obaveštajne i druge službe čiji je zadatak da zaštite državu, građane i druge osobe pod jurisdikcijom države, kao i demokratski poredak. Zbog toga, imaju posebna ovlašćenja i sposobnosti. Obično im zakon daje pravo da dolaze do poverljivih informacija putem tajnog nadzora, presretanjem komunikacija i na druge načine koji narušavaju pravo na privatnost. U tu svrhu preduzimaju prikrivene operacije i deluju sa visokim nivoom tajnosti (Nathan, 2012:49).

Prikupljanje, procena, čuvanje, obrada i korišćenje podataka predstavlja deo ljudske svakodnevice u kojoj svaki pojedinac tokom interakcije sa okolinom, sve vreme prima nove podatke i informacije. Policijski službenik, tokom obavljanja svoje redovne delatnosti, takođe, sve vreme prima nove podatke. Važna pretpostavka prilikom primanja novih podataka jeste u selektivnosti gde svaki pojedinac, u skladu sa svojim ličnim i službenim interesovanjem, obrađuje pojedine podatke koje može i želi kasnije da koristi. Za policijske službenike bi bili važni podaci koji su važni za određeno postupanje ali i za potrebe ukupnog policijskog delovanja (Radman, Mršić, 2017:31). Svako saznanje, odnosno obaveštavanje, mora da ima svoje izvore. Razna obaveštenja imaju i razne izvore, pa tako i obaveštavanje za operativnu orijentaciju, organizovanost, mobilnost i postupanje u borbi protiv kriminala ima svoje izvore. U borbi protiv kriminala, organu unutrašnjih poslova stoje na raspolaganju sve kriminalističko – taktičke radnje, ali njihova efikasna i blagovremena primena zahteva (u odnosu na kompleksni operativni zadatak, lice

ili objekat) primenu onih operativno – taktičkih i drugih mera koje će dati najoptimalnije rezultate u rešavanju konkretnog operativnog zadatka (Kostić, 1984:16).

Za prikupljanje podataka u upotrebi su brojne i moderne tehnike, koje omogućuju da se mnoge ljudske komunikacije nadziru, slušaju, filmski i tonski beleže, da se ljudi u prostoru lociraju i prate, a njihovi lični podaci najrazličitije prirode lako prikupe. Kao posebne mere za tajno prikupljanje podataka mogu se, naročito, označiti: tajna saradnja sa fizičkim licima (doušnici, informanti); pribavljanje i otkup tajnih dokumenata; uvid u evidencije ličnih i sa njima povezanih podataka; operativni prodor u organizacije i grupe (prikriveni islednik, infiltracija); tajno praćenje i nadzor lica na otvorenom prostoru i javnim mestima uz korišćenje tehničkih sredstava za fotodokumentovanje i snimanje razgovora; tajni nadzor, snimanje i pretres unutrašnjosti objekata, zatvorenih prostora i predmeta; tajni nadzor sadržine pisama i drugih sredstava komunikacije; prisluškivanje, snimanje i nadzor razgovora, telekomunikacija i drugih sredstava za prenos podataka u zemlji ili iz inostranstva; specijalne mere, odnosno dokazne radnje za borbu protiv organizovanog kriminala i određenih drugih teških krivičnih dela (pružanje simuliranih poslovnih usluga i sklapanje simuliranih pravnih poslova, kontrolisana isporuka, saslušanje svedoka saradnika). Znači, prikupljanje podataka obuhvata čitav spektar mera koje preduzima policija a koje se mogu razvrstati u dve grupe: mere kojima se manje ili neznatno zadire u individualna prava i slobode lica prema kojima se primenjuju (tradicionalne policijske metode); mere čijim se korišćenjem, privremeno, bez znanja lica ograničavaju pojedina od zajamčenih individualnih prava i sloboda, posebno prava na privatnost – posebne mere za tajno prikupljanje podataka (Milosavljević, 2008:61).

Prikriveno prikupljanje podataka, ima određene specifičnosti koje utiču na realizaciju prikrivene policijske aktivnosti u obimu u kome cilj prikupljanja i tehnika koja se primenjuje, to zahtevaju. U tom smislu, bez obzira o kojim prikrivenim operacijama se radi, neka njihova osnovna obeležja podrazumavaju: proaktivni karakter u delovanju prema kriminalnoj sredini; tajnost planiranja, pripreme i sprovođenja; različita „ciljna grupa“ podataka koji se prikupljaju prikrivenom operacijom (prikupljanje materijalnih dokaza ili prikupljanje informacija na osnovu kojih se, primenom nekih drugih metoda, dolazi do konkretnih dokaza); mogućnost delovanja/sprovođenja prikrivenih operacija „sa“ ili „bez“ ostvarivanja kontakta sa kriminalnom sredinom (tajni nadzor komunikacija, recimo, ne podrazumeva kontakt dok angažovanje prikrivenog islednika ili kontrolisana isporuka to podrazumavaju); potreba (posedovanje) posebnih psihofizičkih osobina lica koja sprovode prikrivene operacije (naročito operacije infiltracije); korišćenje elemenata obmane i trika prilikom sprovođenja prikrivenih operacija; korišćenje

„legende“ (lažnog identiteta) u pojedinim prikrivenim operacijama (kod operacija infiltracije, odnosno angažovanja prikrivenog islednika); mogućnost ulaska u „kažnjivu“ zonu, odnosno delovanje na granici kažnjivosti (naročito kod operacija infiltracije); kontinuirana ugroženost fizičkog i psihičkog integriteta lica koja neposredno (ostvarujući direktan kontakt) učestvuju u realizaciji prikrivene operacije (Ninčić, 2019:90).

4. Ljudska prava kao „ograničavajući“ faktor prikrivenih policijskih aktivnosti

Sprovođenje policijskih aktivnosti, podrazumava sve delatnosti (mere i radnje), koje policija obavlja u pretkrivičnom i prethodnom krivičnom postupku i koje su usmerene ka rasvetljavanju krivične stvari (otkrivanju krivičnih dela, traganju za njihovim izvršiocima, pribavljanju potrebnih dokaza i dovođenju učinilaca pred nadležne krivične organe). Reč je, dakle, o segmentu policijske profesije koji se odnosi na suzbijanje kriminaliteta, kao jedan od primarnih zadataka i policijske uloge u društvu. Značaj ovog segmenta policijske profesije ne proizlazi samo iz činjenice da se uspešnim suzbijanjem kriminaliteta redukuje stepen kriminala kao društvenog zla, već i iz činjenice da se ostvarivanjem ovog zadatka policija suočava sa najvećim izazovima u pogledu zaštite ljudskih prava svih lica koja mogu biti subjekti pretkrivičnog i prethodnog krivičnog postupka. To je posebno jasno ukoliko se ima na umu činjenica da se upravo u okviru pretkrivičnog i prethodnog krivičnog postupka ostvaruje najveći broj policijskih ovlašćenja čijom eventualnom zloupotrebom mogu, najozbiljnije, biti narušena ljudska prava (Simović, Zekavica, 2012:227). Ovde posebno treba napomenuti da policijske aktivnosti, čije je sprovođenje usmereno na tajno (prikriveno) prikupljanje podataka, imaju veliku šansu da postanu osnovni faktor ugrožavanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, naročito prava na privatnost kao posebno „osetljivog“ prava svakog građanina. Svi mi smo, u određenoj meri, osetljivi na narušavanje sopstvene privatnosti a naročito složena situacija se javlja u slučajevima kada ono može biti selektivno, kao rezultat korišćenja pojedinih (prikrivenih) metoda i gde nismo svesni vremena i načina njihovog sprovođenja.

U tom smislu, obaveza državne vlasti je da formuliše principe obezbeđivanja građanske jednakosti, tako da ostvarivanje javne vlasti odražava prava vlade, a ne volju privremenih subjekata moći. Da bi se postigla društvena efikasnost, ovi principi moraju biti zakonski utemeljeni, a pozitivan zakon je zajednički jezik kojim se poštuje država, grupe i pojedinci i poštuju načela individualnih prava. Dužnost je zakona da detaljno uredi organizaciju građanske jednakosti i individualnih slo-

boda a državu koja je stvorila zakon da smanji svoju moć i garantuje pojedincima razvoj ljudske ličnosti (Dragoman, Ungureanu, 2018:54). Radi suprotstavljanja sve brojnijim i destruktivnijim oblicima ugrožavanja, specijalizovani državni organi (službe bezbednosrti i policija), pored ostalog, koriste i specijalne istražne mere kao dopuštenu i formalno uobličenu kombinaciju lukavstva i savremene tehnologije radi vršenja poslova iz svoje nadležnosti. S obzirom da se primenom ovih mera u konkretnoj situaciji suspenduje pravo nekolicine (pojedince) zarad interesa celog društva, može se slobodno reći da one predstavljaju kompromis između potrebe da se u konkretnoj situaciji zaštiti javni interes i opšteg pravila da državni organi u svakoj situaciji imaju obavezu da poštuju ljudska prava i slobode (Mirković, 2017:90).

Kada govorimo o privatnosti neke osobe kao osnovnom ljudskom pravu privatnost se, prvenstveno, deli na prostornu, informacijsku i komunikacijsku privatnost. Prostorna privatnost se odnosi na stan i drugi prostor u kome neka osoba vodi život, zasebno od drugih. Ona omogućava pojedincu, bilo da se radi o porodičnom domu ili samo o stolu na radnom mestu, poštovanje prava na vlastiti prostor boravka. Informacijska privatnost označava onaj aspekt privatnosti koji se odnosi na prikupljanje podataka o osobi, upravljanje tim podacima i njihovo korišćenje, odnosno na podatke koji zahtevaju dozvolu osobe za njihovo korišćenje od strane trećih lica. Sam čin povrede ličnih podataka, ulazak je u sferu privatnosti ali šteta koja je nanesaena tiče se osobe i zbog toga je vrednost koju treba zaštititi, privatnost. Komunikacijska privatnost, podrazumeva aspekt privatnosti koji se odnosi na lične zapise i dopisivanje, odnosno bilo koji drugi oblik komuniciranja. Ovde se štiti komunikacija kao aspekt prava na privatnost pojedinca (Boban, 2012:584). U tom smislu, različiti prikrivene metode za prikupljanje podataka, predstavljaju različite stepene mešanja u pravo na privatnost. Neki od tih metoda, kao što je korišćenje posebnih istražnih tehnika i druge mere tajne istrage, uključujući i vršenje nadzora u privatnim prostorijama ili kući, presretanje komunikacija, korišćenje tajnih agenata i doušnika, kao i pristup informacijama o bankovnim računima i drugim poverljivim informacijama, moraju biti pod delotvornom kontrolom sudskih ili drugih nezavisnih organa kroz prethodno odobrenje, nadzor ili naknadnu (ex post facto) proveru i od presudnog je značaja za zakonitost takvih mera (OSCE, 2017:29). Ovo je neophodno jer su aspekti mogućeg narušavanja prava na privatnost različiti i brojni. Mogu se manifestovati kao narušavanje svakog prava koje ulazi u širi pojam prava na privatnost (pravo na privatni život, pravo na poštovanje doma, pravo na nepovredivost prepiske, pravo na poštovanje porodičnog života i pravo na poštovanje časti i ugleda). Većinu ovih prava, policija može direktno ugroziti eventualnom zloupotrebom svojih ovlašćenja. Tako, recimo, pravo na privatni

život, u svom opsegu zaštite, podrazumeva lični identitet i integritet neke osobe, njegovu intimu, komunikaciju sa drugim, kao i pitanje seksualne orijentacije. Tajnim opservacijama, recimo, policija direktno zadire u intimu svakog pojedinca i, samim tim, u njegov privatni život (Simović, Zekavica, 2012:276).

Zaštita ljudskih prava i osnovnih sloboda (naročito prava na privatnost) obezbeđena je mnogim međunarodnim pravnim aktima. Jedan od takvih dokumenata jeste i Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama¹, gde je propisano da (član 8 stav 1) svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života i prepiske. Međutim, u stavu 2 istog člana izražen je princip proporcionalnosti po kome se „javna vlast ne meša u vršenje ovog prava, osim ako je takvo mešanje predviđeno zakonom i ako je to neophodna mera u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne sigurnosti, ekonomske dobrobiti zemlje, sprečavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja i morala ili zaštite prava i sloboda drugih.“ Konvencija sadrži detaljna pravila o prihvatanju (zakonskih) smetnji privatnog života i to pod uslovom da su ispunjeni zahtevi iz stava 2 člana 8 što je i osnovna razlika u odnosu na druga dokumenta koja proklamuju ova pravila. To znači da je privremeno ograničavanje ovih prava, u smislu primene posebnih istražnih radnji, moguće samo ukoliko su ispunjeni sledeći uslovi: sve mere i radnje moraju biti izričito predviđeni zakonom; ako se na drugi način ne može postići isti cilj; mogu se primenjivati u vrlo ozbiljnim i složenim slučajevima; ako postoji osnov sumnje da je neko lice samo ili zajedno sa drugim licima učestvovalo ili učestvuje u izvršenju krivičnog dela; da je njihovu primenu odobrio sud, koji istovremeno zadržava i pravo kontrole zakonitosti postupaka primene posebnih istražnih radnji (Antonić, Mitrović, 2012:15). Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, na ovaj način, jasno određuje uslove „zakonitog kršenja“ pojedinih ljudskih prava, u ovom slučaju prava na privatnost. Iako pravo na privatnost nesporno spada u red osnovnih ljudskih prava, ovo pravo nije apsolutno, jer podrazumeva mogućnost javnih vlasti da se na zakonom propisan način, u nužnoj meri i radi zaštite tačno određenih vrednosti demokratskog društva umešaju u vršenje tog prava. Izvan takvih slučajeva, svako mešanje u pravo na privatnost je samovoljno, zabranjeno međunarodnim pravom i podržano mogućnošću pribavljanja zakonske zaštite (Milosavljević, 2004:63). Međutim, instrumenti za zaštitu ljudskih prava ne sadrže definiciju prava na privatnost, nego se u uređenju zaštite tog prava zadržavaju na zabrani arbitrarnog i nezakonitog

1 Usvojena u Rimu, 4. novembra 1950. godine, kada je 13 zemalja članica Saveta Evrope potpisalo Konvenciju. Stupila je na snagu 3. septembra 1953. godine. Kasnije je uz Konvenciju, usvojeno i 14 protokola. Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, „Službeni list SCG – međunarodni ugovori“, br.9/2003, 3/2005, 7/2005 i „Službeni glasnik RS – međunarodni ugovori“, broj 12/2010.

uplitanja u privatnost, porodični život, dom ili korespondenciju te jamče da svako ima pravo na pravnu zaštitu protiv takvog uplitanja (Salaj, 2017:21)

U tom smislu, i pored čestog osporavanja, prihvaćeno je stanovište po kome je i pre utvrđivanja krivice, legitimno ograničavanje osnovnih prava i sloboda. To nije kazna u smislu krivičnog zakona, to je privremenog karaktera (vremenski ograničeno), te ima za cilj omogućavanje kažnjavanja krivca za učinjeno krivično delo, kada se očekuje da će se to i dogoditi, odnosno postoji visok stepen verovatnoće da je on i kriv za učinjeno delo. Iz toga bi proizlazile dve pretpostavke za ograničavanje njegovih prava i sloboda, a to je da je prisutna verovatnoća da je učinio ili čini krivično delo i da postoji verovatnoća da bi korišćenjem svojih osnovnih prava i sloboda, osujetio pokretanje i cilj krivičnog postupka (Krapac, 1993:173). Takođe, ovde treba napomenuti da sudska praksa ukazuje na okolnost da samo operativna saznanja nadležnih državnih organa, nisu dovoljan osnov za određivanje posebnih istražnih (dokaznih) radnji, već se zahteva provera informacija i drugih dokaza kojim bi se potkrepila operativna saznanja, pa se tek onda može odrediti primena posebnih dokaznih radnji. Ukoliko se prethodno ne preduzme neka druga radnja dokazivanja, sud ne odobrava primenu ovih radnji. Postupajući na taj način, sud će postupati pravilno, imajući u vidu da posebne dokazne radnje treba da budu dokazni *ultima ratio* a ne *prima ratio*. U svetlu ljudskih prava, ovakav stav je značajan jer ne dozvoljava olako određivanje primene posebnih dokaznih radnji (Radisavljević, Četković, 2014:168).

Koliko je kompleksan odnos između upotrebe prikrivenih metoda prikupljanja podataka i mogućnosti povrede ljudskih prava (posebno prava na privatnost) koja može nastupiti njihovim sprovođenjem, vidi se sudske prakse međunarodnih sudova. U tom smislu, presude Evropskog suda za ljudska prava, ukazuju na pojedine elemente njihove opravdanosti ali i načine kršenja ljudskih prava koje implicira njihova nezakonita primena. U presudama se iznosi vrlo jasno opredeljenje Evropskog suda u vezi njihove primene i poštovanja Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama. Ti stavovi, prvenstveno, upućuju na neophodnost postojanja (pored međunarodnih dokumenata) preciznog nacionalnog pravnog okvira kojim se reguliše upotreba prikrivenih metoda istraživanja. Tako je presudom u slučaju *Malone v. United Kingdom* (8691/79 (1984), 7 EHRR 14), utvrđeno je da su primenjeni nedovoljno precizni propisi u pogledu presretanja i beleženja informacija o komunikacijama telefonskim putem. Presuda obuhvata trgovca starinama, koji je bio osumnjičen da je ilegalno pribavljao robu pa su, da bi se prikupili dokazi, presretani njegovi razgovori koje je telefonski obavljao sa većim brojem lica, ali se i sistematski beležio kompletan saobraćaj na njegovoj telefonskoj liniji. Sud je, međutim, utvrdio da su propisi na osnovu kojih je po-

stupalo preduzeće za telefonski saobraćaj, bili nedovoljno jasni i precizni i da su ostavljali isuviše širok prostor za diskreciono odlučivanje o tome kada, na koji način i u kojoj meri će se narušavati tajnost telefonskih komunikacija. I u slučaju *Kruslin v. France* (11801/85, (1990) 12 EHRR 547), koji se odnosio na prisluškivanje telefonskih komunikacija, sud je presudio da je došlo do povrede prava na privatnost, kada su dokazi protiv podnosioca predstavke, pribavljeni putem realizovanja naredbe o prisluškivanju telefona trećeg lica u vezi s krivičnim delom za koje se to lice sumnjičilo. Sud je utvrdio pravne manjkavosti koje se odnose na to da nije precizirana kategorija lica čiji telefoni mogu biti prisluškivani, nije utvrđena kategorija krivičnih dela koja bi opravdala prisluškivanje, nema vremenskog ograničenja primene mere niti sudske kontrole.

U slučaju *Shuvalov v. Estonia* (39820/08, 14942/09 (2010)) u kome je podnosilac predstavke bivši sudija, osumnjičen za primanje mita da bi u sudskom postupku doneo presudu u korist lica koje je bilo optuženo za utaju poreza i pranje novca, korišćene su mere presretanja komunikacija i tajnog snimanja telefonskih razgovora, kao i simulacija davanja mita. Podnosilac predstavke se žalio da je tužilac dao nekoliko izjava štampi u kojima je prejudicirao ishod postupka i povredio pretpostavku nevinosti, da je osuda posledica podstrekavanja na izvršenje krivičnog dela, da su informacije o krivičnoj istrazi namerno „procurele“ u medije i da mu je, hapšenjem i pretresom, povređen sudijski imunitet. Sud je ustanovio da primena specijalnih istražnih sredstava, pre svega tehnika tajnog snimanja, sama po sebi ne predstavlja kršenje prava na pravično suđenje. Međutim, kod primene takvih tehnika postoji inherentna opasnost od podsticanja na izvršenje krivičnog dela pa ta primena mora da se odvija unutar jasno utvrđenih granica. U ovom slučaju, krivičnopravna istraga i prikrivena operacija zasnivali su se na konkretnim informacijama o planiranom izvršenju krivičnog dela, što je poslužilo kao osnov za kasnije simuliranje tog dela, ali sud ne može da zaključi da je ta simulacija bila preterano „aktivna“.

U slučaju *Veselov and others v. Russia* (24009/07, 23200/10, 556/10) su tri podnosioca predstavke bili meta prikriivenih operacija u vezi sa krijumčarenjem i preprodajom droge. Njihova žalba sudu se odnosila na to da u postupku pred domaćim sudovima nije bilo razmatrano to što su se pozivali na policijsko podstrekavanje na izvršenje krivičnog dela, čime je bio prekršen član 6 Evropske konvencije. Država je u svom podnesku, međutim, navela da su probne kupovine bile organizovane u skladu sa unutrašnjim pravom. Sud je zaključio da je u sva tri slučaja prekršen član 6 Evropske konvencije, što se direktno može pripisati sistemskoj grešci i nepostojanju odgovarajućih mehanizama zaštite, jer su pravni i organizacioni okviri ruskog pravosuđa u vezi sa probnom kupovinom neodgovarajući.

U slučaju *Grba v. Croatia* (47074/12 (2017)) podnosilac predstavke je tvrdio da je podstrekavan na izvršenje krivičnog dela od strane agenta provokatora, izložen nezakonitim posebnim istragama krivičnih dela i da je korišćenje dokaza prikupljenih na taj način u krivičnom postupku bilo suprotno članu 6 Evropske konvencije. U konkretnom slučaju, podnosilac predstavke je označen kao osoba koja je pustila u promet falsifikovan novac i gde su, nakon prve primopredaje takvog novca, prema njemu primenjene posebne mere, nadzor i tehničko snimanje telefonskih razgovora, upotreba prikriivenog islednika i sprovođenje simulovanog otkupa predmeta. Sud je ustanovio da nije postojalo obrazloženje o razlozima i okolnostima zašto se istraga nije mogla sprovesti drugim, blažim merama. Sud je ustanovio i da nije sporno da je podnosilac predstavke bio uključen u četiri susreta tokom kojih je uspeo staviti u promet značajnu količinu falsifikovanih novčanica predajući ih prikriivenim islednicima, kao i da je prva transakcija rezultat svojevrednog postupanja podnosioca predstavke. Postavlja se, međutim, pitanje da li su ostale transakcije rezultat uticaja prikriivenih islednika kroz podstrekavanje na izvršenje krivičnog dela, odnosno da li su istražitelji koji su sprovođili prikriivene aktivnosti ostali u granicama „pasivnog“ ponašanja ili su ih prekoračili delujući kao agenti provokatori. Takođe, sud zaključuje da podnosilac nije uhapšen posle prvog transfera i da je nejasno kojim razlozima su se vodili (koje su dokaze imali) prikriiveni islednici za dalje delovanje posle prve kupovine. Sud je utvrdio i da nema nesumnjivog dokaza ko je preuzeo inicijativu o dogovaranju daljih sastanaka i transakcija podnosioca i prikriivenih islednika, kao i da li je bilo kakvih naznaka da on prodaje falsifikovani novac bilo kome osim prikriivenim islednicima, odnosno nema nikakvih dokaza da su vlasti preduzele bilo kakve druge aktivnosti na prikupljanju dokaza koji su nužni za organizovanje više nezakonitih transakcija sa podnosiocem. Zbog toga, sud je utvrdio da je došlo do povrede člana 6 Evropske konvencije u odnosu na podstrekavanje na izvršenje krivičnog dela.

Iz navedene prakse Evropskog suda za ljudska prava, može se zaključiti da sud ističe potrebu da nacionalna zakonodavstva moraju jasno ukazati na obim diskrecionih ovlašćenja koja su data vlastima, da zakon mora jasno predvideti osnov i uslove za korišćenje tajnih metoda delovanja, da se jasno i nedvosmisleno vidi da se ovakve metode mogu koristiti samo izuzetno, odnosno kada drugim, blažim, sredstvima nije moguće ostvariti cilj – otkrivanje, sprečavanje i dokazivanje najtežih krivičnih dela. Takođe, unutrašnji pravni okvir mora utvrditi procedure odobravanja i kontrole primene ovakvih mera i to mora biti dovoljno jasno da i ono lice koje može biti predmet upotrebe ovih mera, dobije odgovarajuću pravnu zaštitu od njihovog samovoljnog, nezakonitog sprovođenja.

Ovo je posebno značajno jer se, na ovaj način, sprečava narušavanje (povreda) ljudskih prava i sloboda, posebno prava na privatnost u meri u kojoj to predstavlja protivzakonito postupanje, imajući u vidu da zakon predviđa njihovo privremeno, vremenski definisano, ograničavanje. Ovde je potrebno naglasiti i da preovladava mišljenje da se primenom tajnih metoda delovanja ne ograničavaju prava i slobode na isti način. Simulovanim poslovima, na primer, ne ograničavaju se prava i slobode na način kao što je to slučaj sa metodama kao što su tajno praćenje lica i predmeta, tajni nadzor komunikacija, angažovanje prikrivenog islednika i slično, jer kod nekog od oblika ove mere volja osumnjičene osobe je potpuno slobodna, a očuvana su i njegova druga prava i slobode, odnosno pravno ostaje netaknuta autonomija njegove volje kao i druga osnovna prava i slobode (Krapac, 2000:203).

5. Zaključak

Savremeni oblici ispoljavanja kriminala daju šansu kriminalnoj „zajednici“ da, u punom kapacitetu, koristi sve raspoložive mogućnosti kako bi materijalizovali svoje kriminalne namere. To im omogućava, pre svega, specifičnost njegovih organizovanih formi (organizaciona struktura, tajnost delovanja, profesionalizam izvršenja) čime, često, ostaju „nevidljivi“ organima za sprovođenje zakona. S druge strane, takav način delovanja zahteva proaktivan pristup i korišćenje onih istražnih metoda koje mogu, na adekvatan način, odgovoriti savremenim izazovima u suprotstavljanju najtežim oblicima kriminala.

U takvim uslovima kao, u praksi, dokazan mehanizam suprotstavljanja javljaju se metode prikrivenog (tajnog) delovanja u prikupljanju dokaza. Imajući u vidu da se radi o metodama koje se primenjuju bez znanja lica prema kojima su usmerene, njihova primena mora biti sprovedena u strogo zakonom definisanim uslovima, čime se sprečava njihova zloupotreba i mogućnost ugrožavanja ljudskih prava, posebno prava na privatnost. Zbog toga, svaka država mora obezbediti takav pravni okvir koji će omogućiti upotrebu ovih metoda samo u slučajevima kada drugim, blažim, sredstvima nije moguće ostvariti cilj (otkrivanje, sprečavanje i dokazivanje najtežih krivičnih dela), po precizno propisanoj proceduri, sa jasno i nedvosmisleno određenim obimom zadiranja u ljudska prava, odnosno posebno definisanim okvirom zaštite od samovoljnog korišćenja ovih metoda. Na taj način, omogućava se privremeno ali zakonito ograničavanje ljudskih prava (posebno prava na privatnost), opravdava svrha metoda koje se primenjuju ali i ispunjava njihov osnovni cilj – otkrivanje, sprečavanje i dokazivanje najtežih krivičnih dela.

Literatura

- Anđelković, S., Matijašević, M. (2018). Tajne akcije kao oblik primene sile u međunarodnim odnosima sa posebnim osvrtom na Sjedinjene Američke Države, *Kultura polisa*, 15(35), str. 165–176.
- Antonić, V., Mitrović, D. (2012). *Posebne istražne radnje*. Sarajevo: Visoko sudsko i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine.
- Banović, B. (2005). Specijalne istražne radnje i nove tendencije u savremenoj nauci krivičnog prava. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, (2–3), str. 209–238.
- Boban, M. (2012). Pravo na privatnost i pravo na pristup informacijama u suvremenom informacijskom društvu. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 49(3), str. 575–598.
- Bugarski, T. (2014). *Dokazne radnje u krivičnom postupku*. Novi Sad: Pravni fakultet.
- Dragoman, I., Ungureanu, D. (2018). Human Rights in the Common Constitutional Traditions of the States of the European States, *Human Rights In Law Enforcement*, 12(1), pp. 51–58.
- Dundović, D. (2009). *Prikrivene policijske radnje – tajne policijske operacije*. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova.
- Feješ, I. (2006). Odgovornost prikrivenog islednika i njegove „žrtve“ za izvršeno krivično delo. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 40(2), str. 405–430.
- Fenyvesi, C. (2006). The Legal and Criminalistic Aspects of Secret Data and Information Collection, *Acta Juridica Hungarica*. 47(2), pp. 183–197.
- Iliescu, L. (2016). Special Investigation Techniques In Combating Organized Crime. *Human Rights In Law Enforcement*, 5(1), pp. 23–31.
- Kostić, S. (1984). *Kriminalistička operativa – operativno obaveštavanje*. Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
- Kovač, M. (2010). Pojam i klasifikacija operacija. *Novi glasnik*, (3–4), str. 5–20.
- Krapac, D. (1993). Policijski izvidi u budućem hrvatskom kaznenom procesnom pravu: pravni aspekti iz Nacrta zakona o kaznenom postupku od veljače 1993. *Полиција у сигурност*, 2(3–4), стр.141–174.
- Krapac, D. (2000). *Kazneno procesno pravo*. Zagreb: Informator.
- Lukić, T. (2005). Prikriveni islednik. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 77(10), str. 502–522.
- Marinković, D., Đurđević, Z. (2006). Simulovani poslovi i usluge kao dokazna radnja i oblik navođenja na krivično delo. *Pravni život*, (9), str. 1025–1039.

- Marx, G., (1988). *Undercover: Police Surveillance in America*. Berkeley: University of California Press.
- Milosavljević, B. (2004). *Ljudska prava i policija – standardi ljudskih prava za policiju, priručnik*. Beograd: Centar za antiratnu akciju.
- Milosavljević, B. (2008). Ovlašćenja policije i drugih državnih organa za tajno prikupljanje podataka: domaći propisi i evropski standardi. *Zbornik radova Centra za civilno-*Milošević, M., Matić, G. (2007). Normiranje specijalnih istražnih metoda u demokratskom društvu – efekti i posledice. *Zbornik Kriminalističko – policijske akademije*, 2, str. 243–261.
- Mirković, V. (2017). Sudska kontrola specijalnih istražnih mera službi bezbednosti u Republici Srbiji. *NBP*, 22(3), str. 89–105.
- Modly, D. (1993). *Informator*. Zagreb: Ministarstvo unutrašnjih poslova.
- Nathan, L. (2012). Transparentnost, tajnost i nadzor nad obaveštajnim službama. *DCAF, Nadzor nad obaveštajnim službama, Priručnik*, str. 49–65.
- Nincic, Z. (2018). Data as the starting point of a security assessment, *Security system reforms as precondition for Euro – Atlantic integrations– Faculty of Security, Skopje*, 1, pp.197–206.
- Ninčić, Ž. (2019). Prikrivene operacije u funkciji suzbijanja organizovanog kriminala, *Vojno delo*, 71(2), str. 82–96.
- OSCE (2017). *Rad policije zasnovan na obavještajnim saznanjima – priručnik*. Beč: Sekretarijat OSCE.
- Radisavljević, M., Četković, P. (2014). Posebne dokazne radnje u tužilačkoj istrazi u Srbiji, *Tužilačka istraga – regionalna krivičnoprocesna zakonodavstva i iskustva u primeni*. Beograd: Misija OEBS u Srbiji.
- Radman, M., Mršić, Ž. (2017). Policijske ovlasti -Salaj, Z. (2017). Međunarodnopravne implikacije masovnog nadzora elektroničnih komunikacija u kontekstu ljudskih prava, s posebnim osvrtom na sigurnosno-obavještajni sustav u Republici Hratskoj. *ZPR*, 6(1), str.15–40.
- Sijerčić Čolić, H. (2002). Prikrivene istražne mjere u svjetlu efikasnosti krivičnog postupka zaštite osnovnih prava i sloboda čovjeka. *Pravo i Pravda*, (1), str. 27–48.
- Simović, D., Zekavica, R. (2012). *Policija i ljudska prava*. Beograd: Kriminalističko-Škulić, M. (2007). *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*. Beograd: Službeni glasnik.

Željko NINČIĆ, Research Fellow
Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia

COVERT POLICE ACTIVITIES AND HUMAN RIGHT – RELATIONSHIP SPECIFICITIES

Positive social movements are often “disturbed” by various criminal activities of individuals or groups of people. Such activities have always been in opposition to the aspirations of society to create an environment that enables citizens to safely perform basic life and social functions. Since modern forms of crime, most often, involve organized forms of manifestation, in practice, as a proven mechanism of confrontation with its most severe forms, hidden (police) activities are imposed. Their implementation implies a secret activity which, temporarily, limits individual human rights of persons against whom they are applied, so the question of their mutual relationship is posed.

The paper points to the purpose of covert police activities and emphasizes the necessity of such actions in contemporary conditions of crime manifestation. The importance of covert data collection is especially emphasized, and its characteristics are pointed out. Particular attention is paid to the specificity that implies the need to confront the most serious forms of crime, on the one hand, and the importance of respecting human rights and basic freedoms of persons against which covert police activities are conducted, on the other. The aim of the paper is to point out the justification of covert police activities in countering the most serious forms of crime, but also to improve the way that are planned, organized and implemented with respect for human rights, especially the right to privacy, of the persons targeted.

Keywords: *covert police activity, human rights, crime, oppression.*

*Nenad MILIĆEVIĆ, student**
Pravni fakultet Univerziteta Crne Gore

Pregledni rad
UDK: 343.143(497.16)
Priljeno: 15.8.2019.

ZATVOR KAO MJERA PROCESNOG KAŽNJAVANJA SVJEDOKA I JEDAN SLUČAJ IZ CRNOGORSKOG PRAVOSUĐA

Rad se sastoji iz obrade dviju tema: jedna je slučaj iz prakse čija je kritička analiza izvršena, a kod druge se nastoji otvoriti pitanje šireg teorijskog pretresanja mogućnosti kažnjavanja svjedoka zatvorom, prevashodno u krivičnom postupku. Daje se prikaz jednog veoma specifičnog slučaja iz crnogorskog pravnog života, kao egzemplarnog za osnovnu temu rada. Sam primjer u doticaju je s institutom poslaničkog imuniteta i sudskim tumačenjem, te se i o ovim pitanjima u tekstu raspravlja. Ukazuje se na dihotomna rešenja u uporednom pravu, sadržana u dvije mogućnosti: zatvaranje svjedoka (u različitom vremenskom trajanju, i uz prethodnu novčanu kaznu) ili isključivo novčanog kažnjavanja. Ispituje se, kako nam se čini, podregulisanost postupka određivanja zatvora svjedoku koji odbija da svjedoči, kao i sama mogućnost takve kazne, i predlaže, kada je u pitanju pravo Crne Gore, drukčije rešenje od postojećeg, za šta se nude argumenti. U osnovi izgleda leži pravno-politički problem opredeljenja između jačeg pritiska na svjedoka s ciljem da se „natjera“ na davanje iskaza ili odustajanje od takve mogućnosti koja je, čini se „veća šteta nego korist“, pogotovo onda kada je oblikovana na način koji ostavlja male šanse za ostvarenje njene svrhe.

Ključne reči: kažnjavanje svjedoka, zatvor, poslanički imunitet, sudsko tumačenje.

* e-mail: milicevicnenad.bg@gmail.com

1. Uvod i prikaz slučaja

Na koncu prethodne godine dogodio se u Crnoj Gori jedan posve nesvakidašnji pravni i politički događaj. Dvojici opozicionih poslanika određen je zatvor zbog odbijanja da svjedoče. Oni su u svojim javnim nastupima iznijeli određene tvrdnje koje su ukazivale na to da su izvršena krivična djela koja se gone po službenoj dužnosti. Jedan od njih je zato uhapšen i odveden u Zavod za izvršenje krivičnih sankcija (u kojem je ostao sve dok Ustavni sud nije pokrenuo postupak ocjene ustavnosti odredbe na osnovu koje su poslanici kao svjedoci kažnjeni), a drugi je, očekujući isti razvoj događaja, onemogućio hapšenje boravkom u svom kabinetu u Skupštini sve do pomenute odluke, kada su privremenom mjerom suspendovane odluke o zatvaranju, do ocjene ustavnosti stava 2. člana 199. Zakonika o Krivičnom postupku Crne Gore.¹

Sve je proisteklo iz odluka Višeg Suda u Podgorici da poslanicima odredi procesnu kaznu zatvora (prethodno ih novčano kaznivši), nazvavši je istovremeno intrigantnom kovanicom: „stavljanje u zatvor“², zbog „ponovnog odbijanja da svjedoče“³. Politička grupacija kojoj poslanici pripadaju objavila je u međuvremenu njihove svjedočke iskaze iz kojih se vidi da se ne radi o odbijanju svjedočenja *per se*, već o preciznije rečeno, odbijanju da se daju odgovori na pojedina pitanja⁴. Poslanici nisu htjeli otkriti izvor saznanja onog što su iznijeli. S tim u vezi, sud je ovdje pošao od stava da su odbijanje svjedočenja i odbijanje da se daju odgovori na pojedina pitanja jedno te isto (što nije sporno iako sud u istom slučaju, drugo pravno pitanje tumači isključivo jezički i rigidno, o čemu će biti riječi kasnije), te u čl. 199. st. 2.⁵ našao osnov da odredi procesnu kaznu zatvora. Treba napomenuti da u citiranom članu stoji „može se zatvoriti“. Sud je dakle, našao da je zatvaranje poslanika zbog odbijanja svjedočenja *neophodno* i primijenio najtežu mjeru procesne kazne, zatvor. Da li je za tim bilo potrebe, nije neupitno. Nepoznato je koliko angažmana je nadležno tužilaštvo pokazalo u istraživanju navoda svjedoka, da li je još nekog

1 Zakonik o krivičnom postupku-ZKP, Sl. list CG, br. 57/2009, 49/2010, 47/2014 – odluka US, 2/2015 – odluka US, 35/2015, 58/2015 – dr. zakon i 28/2018 – odluka US.

2 Ovakva formulacija stilski je nesavršena jer su poslanici ljudi a ne stvari, pa je pravilnije reći zatvaranje nego stavljanje u zatvor.

3 Saopštenje za javnost od 30.11.2018. na <http://sudovi.me/vspg> pristupljeno 17.08.2019.

4 O tome na: <https://portalanalitika.me/clanak/319738/df-dokaz-da-su-medojevic-i-knezevic-dali-izjave-kao-svjedoci> pristupljeno 17.08.2019.

5 Član 119. stav 2. „Ako svjedok dođe i, nakon što bude opomenut i upozoren u skladu sa članom 113 stav 2 ovog zakonika, odbije bez zakonskog razloga da svjedoči, može se kazniti novčano do 1.000 €, a ako i poslije toga odbije da svjedoči, može se zatvoriti. Zatvor traje dok svjedok pristane da svjedoči ili dok njegovo saslušanje postane nepotrebno ili dok se krivični postupak završi, ali najduže dva mjeseca“.

saslušalo, pribavilo druge dokaze i uopšte činilo korake u ispitivanju navoda svjedoka što je njegova obaveza a čini se i od značaja za određivanje navedene mjere, jer se neophodnost njenog izricanja može ustanoviti jedino uz procjenu onog što je u vršenju svoje nadležnosti u konkretnom slučaju pribavilo tužilaštvo, osim samim iskazom svjedoka. Sud bi morao praviti distinkciju između apsolutnog odbijanja da se svjedoči i odbijanja da se otkrije izvor saznanja, te imati u vidu da svjedok može imati stvarne i opravdane razloge da svoj izvor zaštiti, pa tek na osnovu ukupnog uvida u poznate činjenice i indicije cijeniti potrebu da se sazna izvor svjedokovog saznanja. S tim u vezi, Zakonik sadrži u odredbi člana 108. zabranu saslušanja lica koje bi svojim iskazom povrijedilo dužnost čuvanja profesionalne tajne i tu ubraja: vjerskog ispovjednika, advokata, zdravstvenog radnika i drugog zaposlenog u zdravstvu, novinara, *kao i druga lica*. Pitanje je, ipak, da li je sud imao legalan osnov u članu 108. da oslobodi poslanike dužnosti da otkriju izvor saznanja, tako što bi ih podveo pod kategoriju drugih lica, jer se smatra da određena informacija može predstavljati tajnu onda kada je na odgovarajući način propisano da se ona, osim pod određenim uslovima, ne može odavati (Škulić, 2007: 383). Njemački ZKP je u tom pogledu izričit jer sadrži privilegiju odbijanja svjedočenja u korist poslanika o činjenicama koje su im povjerene kao poslanicima, ili o licima koja su im te činjenice povjerila ili kojima su ih oni sami, u funkciji poslanika povjerili.⁶ Preuzimanje ovakvog rešenja u naš Zakonik bi bilo korisno.

1.1. Izuzeće

Viši sud je svoje odluke o „stavljanju u zatvor“ poslanika donio po žalbi Specijalnog državnog tužilaštva. Situacija je utoliko specifičnija i delikatnija ukoliko se ima u vidu da su svojim iskazima i tvrđenjima izvan saslušanja, poslanici-svjedoci svoje optužbe usmjerili upravo prema neimenovanom sudiji Višeg suda i Glavnom specijalnom državnom tužiocu⁷, organima koji su u konkretnom slučaju odlučivali. Mada se ovdje konflikt interesa čini očiglednim, evo šta je o

6 Član 53. ZKP Njemačke, Njemački zakonik o krivičnom postupku, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html#p0308, pristupljeno 17.08.2019.

7 Jedan poslanik optužio je Glavnog specijalnog državnog tužioca da je primio 100.000 evra mita, kao i da je vršio ratne zločine, a drugi neimenovanog sudiju Višeg suda da mu je ponudio povoljno presuđenje u zamjenu za novac. Obojica su pozvani da u svojstvu svjedoka u izviđaju daju iskaze (što je mogućnost koju poznaje ZKP Crne Gore onda kada je to neophodno radi donošenja naredbe o sprovođenju istrage, za razliku od crnogorskog, ZKP Srbije u predistražnom postupku predviđa jedino mogućnost saslušanja osumnjičenog). Prvopomenuti poslanik tvrdio je da mu je lično ime izvora nepoznato jer je to bio uslov otkrivanja informacija o GSĐT, dok je drugi odbio da odgovori o kojem se sudiji Višeg suda radi. O tome na: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/3339137/uhapsen-nebojsa-medojevic.html> pristupljeno 17.08.2019.

njemu rekla predsjednica Vrhovnog suda: „Da su Knežević i Medojević optužena lica onda bi bio konflikt interesa i moralo bi biti nužno izuzeće. U pitanju su svjedoci, i konflikta interesa nema. To je jedna procesna radnja koja se odvija i koja nema nikakvog uticaja u odnosu na nepristrasnost odnosno u sumnju na nepristrasnost“⁸. Tačno je da je zakonodavac propustio da na neposredan način predvidi mogućnost izuzeća i u ovom slučaju, što ipak ne znači da je ona isključena. Navedena izjava još više je zanimljiva stoga što u prvoj rečenici priznaje da konflikt interesa postoji, ali ga kasnije osporava po osnovu procesne uloge svjedoka koji nisu legitimisani predlagači izuzeća sudije. Ipak konflikt interesa ili postoji ili ne postoji što je faktičko pitanje, a pitanje da li svjedoci i njihovi advokati mogu zahtijevati izuzeće je pak, pravno. Kao što smo rekli, Zakonik je propustio da neposredno omogući svjedocima i njihovim punomoćnicima da zahtijevaju izuzeće i time čini se ostavio pravnu prazninu. Pravne praznine nisu nerješive, već se redovno popunjavaju putem analogije (Škulić, 2012: 10). Imajući u vidu prirodu procesne kazne zatvora koju je sud odredio svjedocima, činjenicu da ona dijeli obilježja (i zakon je naziva kaznom), sa krivičnom sankcijom zatvora i pritvorom, a da je sud određuje u postupku koji nije krivični postupak u užem smislu (regulisan sa svega četiri člana), trebalo bi svjedoke i njihove punomoćnike upodobiti sa strankom i braniocem te im na osnovu toga omogućiti zahtjev za izuzeće, što bi bilo u skladu sa principom pravičnog postupka koji treba da važi ne samo za glavni krivični postupak već i za postupke u funkciji krivičnog, pogotovo onda kada se u njima može odrediti tako teška kazna kao što je zatvor.

1.2. Uporednopravni pregled

Na ovom mjestu nije zgoreg ni uputiti letimičan pogled na pojedina uporednopravna rešenja. Njemačka krivična procedura poznaje mogućnost zatvaranja svjedoka i to u maksimalnom trajanju od 6 mjeseci⁹. U Rusiji, odbijanje svjedoka i žrtve da svjedoče je krivično djelo za koje se, između ostalog, može izreći kazna od 3 mjeseca zatvora¹⁰. Poznat je slučaj Chelsea Manning koja je odbila da svjedoči pred velikom porotom u SAD u postupku Vlade protiv Wikileaks-a i Jullian Assange-a, zbog čega je kažnjena za nepoštovanje suda (contempt of court). Uslov za oslobađanje je ili davanje iskaza ili završetak rada velike porote, odnosno protok

8 Za video snimak izjave Predsjednice Vrhovnog suda: <https://fosmedia.me/infos/drustvo/medenica-medojevic-i-knezevic-su-svjedoci-nema-konflikta-interesa-video> pristupljeno 17.08.2019.

9 Čl. 70. st. 2. ZKP Njemačke.

10 Čl. 308. KZ Rusije, Ruski krivični zakonik, <http://visalink-russia.com/criminal-code-russian-federation.html>, pristupljeno 17. 08. 2019.

vremena za njen rad. Tako je Meningova puštena na slobodu po raspuštanju prve velike porote, a zatim po sazivanju nove ponovo zatvorena na 18 mjeseci koliko je vremenski okvir rada porote. Uz to je i drastično novčano kažnjena.

Od zakonika kojima se uređuje krivični postupak u susjednim zemljama, tri poznaju (hrvatski, slovenački i sjevernomakedonski), a tri ne (Srbije, Republike Srpske i Bosne i Hercegovine), mjeru zatvaranja prema svjedocima koji odbijaju svjedočiti. Hrvatski zakonik je, kao i slovenački i onaj Sjeverne Makedonije, limitira na mjesec dana zatvora¹¹, dok je crnogorski zakonik u tom pogledu stroži i maksimira kaznu na dva mjeseca. Umjesto zatvora ZKP Srbije, ZKP RS i ZKP BiH poznaju jedino mogućnost novčanog kažnjavanja svjedoka koji odbija da svjedoči¹², što samo govori u prilog tezi da se radi o mjeri koja nije nesporna u krivičnom procesnom pravu, te da s njom treba posebno oprezno postupati. Poput pritvora koji je po prirodi *ultima ratio*, i određuje se samo kada je to neophodno iz zakonski navedenih razloga, i ova mjera procesne prinude trebala bi biti krajnje sredstvo prinude prema svjedoku. Nije pritom sasvim sigurno, da je njeno postojanje opravdano jer je pitanje njenog legitimiteta ipak dubiozno, što dobro oličava čuđenje jednog od advokata na činjenicu da se zatvor može odrediti u jednom tako neregulisanom postupku. Osnovno pravilo materijalnog krivičnog prava *nulla poena sine culpa* tj. nema kazne bez krivice, ovdje ne važi jer se krivica ni ne utvrđuje. Koliko je kažnjavanje zatvorom van krivičnog postupka neprikladno svjedoči i gorepomenuta izjava predsjednice Vrhovnog suda, jer iz nje proizlazi da bi poslanici imali pravo da zahtijevaju izuzeće kada bi bili optuženi, ali pošto su *in concreto* svjedoci onda to pravo nemaju iako im se može odrediti tako stroga kazna kao što je zatvor (pa bio on ograničen i na „svega“ dva mjeseca). Krivično pravo ne poznaje strožu kaznu od zatvora, njome se zadire veoma obimno i veoma duboko u fundamentalna prava i slobode lica, poput prava na slobodu kretanja, porodični život, rad i neminovno narušava dostojanstvo onog ko takvu mjeru trpi. Pa iako svjedok može potpasti pod tako tešku sankciju, on nasuprot poziciji okrivljenog u krivičnom postupku nema mogućnost da se efektivno brani, već gotovo u potpunosti zavisi od diskrecione odluke suda. Činjenica da može pristati da svjedoči i tako se „odbraniti“ ne otklanja utisak pretjerane strogosti zatvora, pogotovo onda kada je svjedok pristao da da iskaz, ali odbio da

11 Čl. 291. ZKP Hrvatske (Narodne novine R. Hrvatske broj 152/08, 76/09, 80/11, 121/11. – prečišćen tekst, 91/12. – Odluka Ustavnog suda R. Hrvatske, 143/12, 56/13, 145/13. i 152/14) čl. 244. ZKP Slovenije (Uradni list RS, št. 32/12 – uradno prečišćeno besedilo, 47/13, 87/14, 8/16 – odl. US, 64/16 – odl. US, 65/16 – odl. US, 66/17 – ORZKP 153,154 in 22/19) i čl. 224. ZKP Sjeverne Makedonije (Služben vesnik, br. 150/10).

12 Čl. 101. ZKP Srbije (Službeni glasnik R. Srbije broj 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13. i 55/14), čl. 146. ZKP RS (Službeni glasnik Republike Srpske, broj 53/12, 91/17. i 66/18) i čl. 81. ZKP BiH (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08,12/09, 16/09,93/09, 72/13).

odgovori na pojedinačno pitanje. Bez izbora na to što je trajanje ove zaista *sui generis* vrste zatvora ograničeno na dva mjeseca, ne treba zaboraviti činjenicu da za sve to vrijeme prava lica koje je zatvoreno bivaju suspendovana, a osim toga samim aktom zatvaranja, kao što je već rečeno, grubo se narušava njegovo dostojanstvo, a takvu vrstu štete gotovo je nemoguće nadoknaditi. Kad se sve navedeno temeljno sagleda, čini se da je naš zakonodavac mogao i izbjeći propisivanje ovakve sankcije neposlušnim svjedocima, razložno pretresanje ovog pitanja navodi na zaključak koji je već istican u radu i očigledan, ovu mjeru procesne prinude treba primjenjivati sa velikom oprežnošću i samo izuzetno. Stoga čudi, odluka Višeg suda da istog svjedoka poslanika u dva odvojena predmeta kazni istom kaznom od dva mjeseca zatvora, čime dolazi do kumulacije zatvorske kazne po osnovu mjere procesne prinude.¹³

Mnogi od gorenavedenih razloga stoje i kada se analizira praksa procesuiranja za nepoštovanje suda (contempt of court) tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, s tim što je ovdje posebno upečatljiva povreda načela zakonitosti (prilično slobodno shvaćenog od strane ad hoc tribunala), ali i prava na pravično suđenje (due process u common law tradiciji). I ovdje se ogleda neprikladnost kažnjavanja zatvorom u postupcima koji se nominalno vode kao nekrivični. Pravila o postupku i dokazima (Rules of Procedure and Evidence)¹⁴ Haškog tribunala u pravilu 77. predviđaju postupak i sankcije povodom nepoštovanja suda. Taj postupak sudije Tribunala shvataju kao administrativan, odnosno nekrivični, i podvode ga pod svoju inherentnu i statutarnu jurisdikciju (Stamper, 2011: 1570–1571). Međutim, tribunali nemaju pravnog osnova da stvaraju i kažnjavaju nepoštovanje suda kao krivični delikt (Stamper, 2011: 1569–1570), jer bi to značilo stvaranje novih krivičnih djela od strane tribunala, za šta oni nemaju mandat. Takva mogućnost nije predviđena statutima i ne može se izvesti iz doktrine o „inherentnim ovlašćenjima“, pa nužno vodi povredi načela zakonitosti. Zbog toga pribjegavaju praksi koju isti autor opisuje na ovaj način: „Kao rezultat toga, sudije možda maskiraju krivična djela u administrativne prekršaje da sakriju *ultra vires* stvaranje krivičnih djela“ (Stamper, 2011: 1570). Kao i u domaćem primjeru, posledice koje izviru iz mogućnosti izricanja teških krivičnih sankcija, pogotovo zatvora, navode na suprotan zaključak o pravnoj prirodi takvog postupka od onog koji zastupaju sudije Haškog tribunala; samo što su one u postupku pred Tribunalom zbog nepoštovanja suda, višestruko teže¹⁵.

13 O tome na: <https://m.cdm.me/hronika/nebojsi-medojevicu-jos-dva-mjeseca-zatvora/> pristupljeno 17.08.2019.

14 Rules of Procedure and Evidence, dostupno na: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev50_en.pdf pristupljeno 17.08.2019.

15 Maksimum 7 godina zatvora i/ili novčana kazna u iznosu od 100,000 evra. Pravilo 77 RPE Haškog tribunala. Pravila Tribunala za Ruandu predviđaju 5 godina zatvora i/ili novčana kaznu od 10,000 dolara. Pravilo 77. RPE Tribunala za Ruandu.

To je prepoznato od samog Tribunala za Ruandu koji se, u slučaju *Nyiramasuhuko*, decidirano izjasnio: „optužba za nepoštovanje suda je po samoj svojoj prirodi krivična“ (Stamper, 2011: 1571), profesor i saradnik Haškog tribunala Michael Bohlander istog je stava upravo zbog težine zapriječenih sankcija (Stamper, 2011: 1571). U slučaju *Vujin*, Haški tribunal je advokata Milana Vujina, u postupku povodom nepoštovanja suda, kaznio zbog povrede „nepromjenljivog standarda ponašanja“, povređujući načelo zakonitosti. Suvišno je obrazlagati koliko je navedena formulacija neodređena, i da kao takva potire jedan od gradivnih elemenata načela zakonitosti, *nulla poena sine lege certa*. (Stojanović, 2016: 22). Tom prilikom, učinjena je još jedna, teža povreda načela. Naime „nepromjenljivi standard ponašanja“ nije uopšte bio predviđen bilo kakvim pravnim aktom (pa ni u Pravilima o postupku i dokazima) putem kojeg je bilo moguće upoznati se sa njegovim postojanjem, već ga je sud kreirao u samom postupku. Povrijeđen je, dakle, i drugi princip etabliran u načelo zakonitosti, *lex praevia*, ali i *lex scripta* (Stojanović, 2016: 22), jer se učinilac nigdje nije mogao upoznati sa proskribovanim ponašanjem.¹⁶ Jedan od sudija dao je tom prilikom mišljenje da se mnoge procesne garantije (inače obligatorne i nezaobilazne) ne primjenjuju na postupke povodom nepoštovanja suda. Posebno čudi činjenica da je sud u drugim slučajevima našao da „inherentna ovlašćenja“ ne mogu biti u koliziji sa opštim principima međunarodnog prava, u koji svakako spada i princip zakonitosti (Stamper, 2011: 1569). Tretiranje ovog postupka kao nekrivičnog vodi do neuporedivo lošije pozicije učinioca u odnosu na onu koju mu garantuje krivična procedura. U ovom postupku nema garantija koje se, *inter alia*, odnose na: nezavisno i nepristrasno suđenje, prezumpciju nevinosti, javnost i pravičnost postupka (Stamper, 2011: 1573).

1.3. Imunitet

U pređašnjem dijelu teksta, fokus je bio na samoj kazni zatvora kao procesnoj kazni prema svjedoku. Višeslojnost događaja uslovila je i višestruka pravna pitanja od kojih dobar dio nastaje zbog poslaničke funkcije kažnjenih svjedoka. Komentari dijela javnosti prevashodno su bili usmjereni upravo na to sporno pitanje¹⁷, pa je bilo neophodno pozabaviti se i ostalim nedoumicama koje je izrodila ova pravna

16 Za detaljan uvid u načelo zakonitosti, njegovu sadržinu, i razlike u shvatanju načela u međunarodnom i nacionalnim pravima ali i između evropsko-kontinentalnog i anglosaksonskog krivičnog prava, vidi: Škulić, M. (2010) Načelo zakonitosti u krivičnom pravu. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 58 (1), 66–107.

17 Vidjeti tekst Vladimira Pavićevića na: <http://www.vijesti.me/forum/slucaj-lisavanja-slobode-poslanika-medojevica-1015340> pristupljeno 17.08.2019.

zavrzlama. Ipak, pitanje imuniteta jednako je važno, stoga i nezaobilazno ali i povezano sa pitanjem prirode procesne kazne zatvora o kojoj je već bilo riječi. Poslanik koji je završio u zatvoru, lišen je slobode bez odobrenja Skupštine. Radi lakšeg razumijevanja i dedukcije neophodno je citirati obrazloženje vanraspravnog vijeća Višeg suda u Podgorici koje sadrži i relevantne odredbe Ustava:

„Ustav Crne Gore predviđa imunitet poslanika i odredbom člana 86. stav 3. Ustava propisano je da se protiv poslanika ne može pokrenuti krivični postupak niti odrediti pritvor bez odobrenja Skupštine, osim ako je zatečen u vršenju krivičnih djela za koja je propisana kazna zatvora u trajanju dužem od pet godina. Međutim, sud je u konkretnom slučaju našao i dao razloge s tim u vezi da se radi o nepostupanju po građanskoj obavezi svjedoka da svjedoči, što je za posljedicu imalo stavljanje u zatvor i ne predstavlja ni pokretanje krivičnog postupka ni pritvor, već mjeru prinude za ispunjenje građanske dužnosti.“¹⁸

Rezonovanje koje nudi sud jedino je jezički održivo, ali je logički neutemeljeno, a jezičko i logičko tumačenje nerazdvojivi su. Postoji više načina logičkog tumačenja, jedan od njih je i *argumentum a maiori ad minus* odnosno ko može više može i manje. Primjerice, sud kada je ovlašćen da učinioca krivičnog djela oslobodi od kazne, onda mu može kaznu i ublažiti. (Stojanović, 2015: 48) Isto tako, ako imunitet štiti poslanika od krivičnog progona i pritvora bez odobrenja Skupštine onda ga tim prije štiti i od zatvaranja zbog neobavljanja „građanske dužnosti“. Sama činjenica da su odredbe o saslušanju svjedoka predviđene ZKP-om, govori da se radi o dužnosti koja je u funkciji samog krivičnog postupka. Istina tzv. imunitet nepovrjedivosti ne štiti poslanika od drugih vrsta postupaka, građanskog, upravnog, disciplinskog, ali bi morao da ga štiti od mogućnosti lišenja slobode bez odobrenje Skupštine, izuzev kada je zatečen u izvršenju krivičnog djela za koje se može izreći kazna zatvora duža od 5 godina. Upravo zbog činjenice da je svjedoku moguće odrediti zatvor, a imajući u vidu da se radi o poslaniku koji uživa imunitetsko pravo, osporavanje imuniteta bi vodilo dezavuisanju same njegove svrhe, koja „znači neprikosnovenost parlamentarca u cilju obavljanja njegove funkcije“ (Marković, 2015: 300). Nadalje, funkcionalno tumačenje instituta imuniteta još čvršće podupire stav da je protivpravno postupati protiv poslanika po ovom osnovu bez odobrenja Skupštine. Jer, ako imunitet poslanika štiti od krivičnog progona bez odobrenja Skupštine i kada je, recimo, osumnjičen da je izvršio teško ubistvo za koje se može izreći kazna zatvora od četrdeset godina, osim ako je prilikom izvršenja zatečen, kako je onda moguće da mu ne pruža istu vrstu zaštite i kada mu se može odrediti kazna zatvora od dva mjeseca pa sve i kada je ona procesne prirode,

18 Saopštenje za javnost od 30.11.2018 na: <http://sudovi.me/vspg> pristupljeno 17.08.2019.

tim prije što imunitet poslanika štiti i od pritvora koji je takođe mjera procesne prinude? Sama činjenica da se zatvoreni poslanik nalazi u odjeljenju ZIKS-a za kratke kazne dovoljno govori o prirodi takve mjere. Pored svega toga, zanimljivo je ispitati još jednu hipotetičku situaciju, prema tumačenju koje usvaja sud, kada bi poslanik izvršio krivično djelo davanje lažnog iskaza (u osnovnom obliku), njega bi imunitet štiti od krivičnog gonjenja i hapšenja bez odobrenja Škupstine, ali ga ne štiti od mogućnosti da se zatvori bez odobrenja zbog nedavanja iskaza. Ispada da imunitet štiti od gonjenja i hapšenja zbog lažnog svjedočenja ali ne i od zatvora zbog odbijanja da se svjedoči, što je logički neodrživo. Ovaj primjer dobro pokazuje do kakvih očiglednih apsurda dovodi usvojeni stav, a apsurd ne smije biti posljedica primjene prava, ako ni zbog čega drugog, barem zarad povjerenja građana u pravo i pravosuđe. Bilo bi dobro i da sud da odgovor o kakvom se postupku radi kada se odlučuje o određivanju zatvora svjedoku koji je odbio da svjedoči, jer je barem zasad poznato da se ne radi o građanskom, upravnom ili disciplinskom postupku.

Pogled Apelacionog suda na institut poslanika vidljiv je iz obrazloženja koje je dao povodom odbijanja žalbi koje su podnijeli advokati kažnjenih poslanika na odluku Višeg suda, citiramo dio tog obrazloženja:

„Osim toga, za ukazati je da navedena ustavna odredba, odnosno institut – poslanički imunitet, štiti poslanike od odgovornosti za davanje mišljenja (ili glasanja u vršenju svoje poslaničke funkcije), ali ne i od odbijanja da saopšti važne činjenice vazane za krivični postupak, odnosno od odbijanja da svjedoči, pa samim tim ni od procesnih kazni koje se mogu izreći svjedoku, u skladu sa zakonom. Iz navednog proizilazi da ne postoji imunitet za izjave učinjene van Skupštine jer izraženo mišljenje ili glasanje treba da je izvršeno u vršenju svog poslaničkog poziva i u samoj Skupštini. Dakle, imunitet se odnosi samo na izjave učinjene u pozivnom-zakonodavnom radu poslanika, odnosno imunitet se odnosi samo na izjave date od momenta otvaranja pa do zaključenja sjednice Skupštine, a ne odnosi se na izjave-tvrđnje učinjene prije i poslije sjednice Skupštine, odnosno ne vezano za sam rad Skupštine“.¹⁹

U Ustavu stoji: „Poslanik uživa imunitet“ i „Poslanik ne može biti pozvan na krivičnu ili drugu odgovornost ili pritvoren za izraženo mišljenje ili glasanje u vršenju svoje poslaničke funkcije.“²⁰

Iz citiranog se vidi da stvar orbitira oko pojma poslaničke funkcije i kako sud tumači taj pojam. Naime, sud smatra da je poslanička funkcija ograničena isključivo na rad Skupštine na sjednicama Skupštine, te da shodno tome, imunitet

19 Obrazloženje suda na: <https://www.cdm.me/hronika/nema-imuniteta-za-izrecene-tvrđnje-van-skupstine/> pristupljeno 17.08.2019.

20 Čl. 86. Ustava

„ne odnosi se na izjave-tvrđnje učinjene prije i poslije sjednice Skupštine²¹“. Ovako restriktivno tumačenje imuniteta poslanika suprotno je vladajućem stavu u pravnoj teoriji koja se bavi ustavnim pravom i pitanjem imuniteta poslanika kao materijom koju reguliše Ustav, o čemu će biti riječi. Međutim ono ide i korak dalje u svojoj restriktivnosti, pa imunitet ograničava samo na sjednice Skupštine Crne Gore, iz čega proizlazi da poslanik ne uživa imunitet kada u radu Skupštine učestvuje kroz neki od skupštinskih odbora, što je redovna funkcija mnogih poslanika koji se u takve odbore biraju, i što je sastavni dio rada same Skupštine i vršenja poslaničke funkcije, jer bez rada odgovarajućih skupštinskih odbora nemali broj zakona uopšte ne bi ni mogao biti predložen za glasanje u Skupštini. Kakav bi to krnji imunitet bio kada ne bi štitio poslanika za izražen stav prilikom rada u zakonodavnom odboru, ili u anketnom odboru formiranom za istraživanje nekog krivičnog djela ili pak administrativnom odboru?

Što se tiče obima imuniteta van rada same Skupštine, on je u pravnoj teoriji neosporan i naziva se imunitetom nepovrjedivosti, i uz imunitet neodgovornosti čini cjelovit institut poslaničkog imuniteta. Tako, „...parlamentarac je narodni predstavnik, izraz narodne suverenosti, i kao sama ta suverenost i on je neprikosnoven... parlamentarni imunitet ima dva oblika: imunitet neodgovornosti i imunitet nepovrjedivosti. Samo oba imuniteta zajedno omogućuju punu slobodu vršenja funkcije parlamentarca...Pri tom, imunitet neodgovornosti štiti parlamentarca kad vrši parlamentarnu funkciju, dok ga imunitet nepovrjedivosti štiti kad je ne vrši.“ (Marković, 2015: 300). Dalje stoji: „Imunitet nepovrjedivosti tiče se akata izvršenih van obavljanja funkcije parlamentarca...Naime bez pristanka parlamenta, parlamentarac ne može biti lišen slobode²² niti se protiv njega može povesti krivični postupak. Smisao je ovog imuniteta da se parlamentarcu jamči sloboda od hapšenja (freedom of arrest). Taj imunitet može biti ukinut, ali samo odlukom parlamenta (Marković, 2015: 303). Dakle, imunitet poslanika treba shvatiti i kao procesnu smetnju za lišenje slobode po bilo kom osnovu, koja može biti otklonjena odobrenjem Skupštine. Eto još jednog argumenta u prilog tezi da je odobrenje Skupštine neophodno. Osim toga, postoji još jedna ilustrativna mogućnost koja izvire iz ovakvog tumačenja suda. Ustav u više puta citiranom članu 86. stavu 4. propisuje koji još vršioci javnih funkcija uživaju imunitet kao i poslanik. Između ostalih to su: predsjednik Vlade, predsjednik Vrhovnog suda, predsjednik Crne Gore. Do kakve blokade političkog sistema bi dovelo hapšenje i zatvaranje predsjednika Vlade po kojem osnovu je to učinjeno u slučaju jednog od poslanika, nije potrebno obrazlagati. Stvar stoji isto i po pitanju ostalih lica kojima Ustav garantuje imunitet.

21 Podvukao autor

22 Podvukao autor.

1.4. Pravna priroda i pitanje opravdanosti

U udžbeničkoj literaturi priroda procesnog kažnjavanja zatvorom ne elaborira se, kaže se jedino da se radi o mjeri procesne prinude i navodi pozitivno zakonsko rešenje (Škulić, 2012: 244, 307; Radulović, 2015: 187). U nauci nailazimo i na stav da je procesno kažnjavanje svjedoka (novčano ili zatvorom) srodno supletornom zatvoru, koji je shodno tome, svojom prirodom bliži upravo takvim mjerama nego zatvoru kao vrsti krivične sankcije (Mrvić-Petrović, 2014: 129). Ipak je postupak u kojem dolazi do zamjene novčane kazne zatvorom adekvatno normiran, što se za mogućnost procesnog kažnjavanja svjedoka zatvorom ne može reći. Postoji i stav da se radi o „tzv. funkcionalnom lišenju slobode, jer svrha ovakve kazne zatvora nema nikakve veze ni sa opštom svrhom krivičnih sankcija, niti sa svrhom kazne zatvora“ (Škulić, 2009: 412). Drugi navode razliku između pritvora i ove vrste zatvora, ističući da je pritvor preventivna mjera, a zatvaranje svjedoka procesna kazna (Radulović, 2009: 158), čime se ipak ne govori mnogo.

Smisao zatvaranja svjedoka očigledan je i usmjeren na dobijanje svjedočkog iskaza. No, otvoreno je pitanje koliko je efektivan. S tim u vezi, u nekim pravnim sistemima određivanje ove mjere uslovljeno je upravo razumnim očekivanjem da će se njome ostvariti svrha — svjedočenje svjedoka (tako treba shvatiti i dio relevantne odredbe člana 119. stav 2. našeg ZKP-a koji glasi: „može se zatvoriti“). Jer, svjedok koji odbija da svjedoči ili da da odgovor na pojedino pitanje najčešće za to ima valjane razloge (koji mogu biti u širokom rasponu od: straha, do intenzivnog emotivnog odnosa ili materijalnog interesa). Nerazumno je očekivati da će ovakva vrsta procesne kazne maksimirane na dva mjeseca biti dovoljan pritisak na svjedoka da promijeni svoju odluku i pristane na davanje iskaza ili odgovora. Ispada da je, kako to obično biva, polovično rešenje najgore, te je, da bi se razumno moglo očekivati ostvarenje svrhe ove procesne kazne, neophodno produžiti maksimum njenog trajanja, ili je, u suprotnom, ukinuti.

Na ovom mjestu je korisno ukazati na faktičke razlike između dvije pravne situacije: dužnosti svjedočenja i odbijanja da se daju odgovori na pojedina pitanja. Dužnost svjedočenja je kompleksna pravna obaveza koja se sastoji od: dužnosti odazivanja pozivu suda, dužnosti svjedočenja (davanje iskaza), dužnosti obavješćavanja suda o promjeni adrese, dužnosti polaganja zakletve i dužnosti davanja istinitog iskaza (Škulić, 2016: 203). Prvobitna obaveza svjedoka je odazivanje pozivu suda, ona predstavlja preduslov za ispunjenje ostalih dužnosti svjedoka. Svjedok je dužan i obavijestiti sud o promjeni adrese a od njega se može zahtijevati i da položi zakletvu, što je takođe dužan da učini (Zakonik taksativno nabroja lica koja se ne smiju zaklinjati). Sama suština svjedoka kao dokaznog sredstva sadržana je u pružanju obavješćenja o krivičnom djelu, učiniocu i drugim rele-

vantnim okolnostima, što se ogleda u obavezi davanja iskaza. Pri tom, svjedok je dužan govoriti istinu, a davanje lažnog iskaza je krivično djelo, takođe svjedok se upozorava da ne smije ništa prećutati.²³ Iz toga proističe i njegova obaveza da da odgovor na pojedina pitanja prilikom saslušanja, osim ako postoji zakonski osnov da to ne učini. Takva mogućnost je u praksi ipak skopčana sa teškoćama, jer je teško dokazati ostvarenost zakonskog osnova za nedavanje odgovora na pojedinačno pitanje, a da se samim tim ne otkriju neke od činjenica koje čine sam odgovor (Škulić, 2012: 236). U odnosnom članu 199. stoji : „Ako svjedok dođe i, nakon što bude opomenut i upozoren u skladu sa članom 113 stav 2 ovog zakonika, odbije bez zakonskog razloga da svjedoči, može se kazniti novčano do 1.000 €, a ako i poslije toga odbije da svjedoči, može se zatvoriti.“ Jezički izraz odredbe je takav da *prima facie* navodi na zaključak da je kažnjavanje predviđeno samo u slučaju kada svjedok odbije da svjedoči u potpunosti, nasuprot odbijanju da se odgovori na pojedinačno pitanje. Takav zaključak je svakako pogrešan, jer i površan uvid u dokaznu radnju saslušanja svjedoka ne ostavlja prostor za dileme. Za naš primjer je važna odredba koja nalaže da se svjedok uvijek pita odakle mu je poznato ono o čemu svjedoči, a već smo istakli i da se upozorava da ništa ne smije prećutati. Dakle, davanje odgovora na pojedina pitanja je samo jedna od obaveza svjedoka koja uz ostale zaokružuje dužnost svjedočenja.

Swjedočenje je opšta (građanska) dužnost (Poznić, Rakić-Vodinelic, 2015: 406; Radulović, 2015: 187; Škulić, 2007: 413), a njegova uloga u krivičnom postupku od ogromnog je značaja. Neophodnost tog dokaznog sredstva i njegov značaj za cjelokupan postupak opravdava postojanje procesnih kazni, u suprotnom svak bi mogao, lišen ikakve odgovornosti, lagodno odbiti da svjedoči, čime bi postojanje ovog dokaznog sredstva bilo umnogome obesmišljeno, jer bi se svodilo na potpuni volontarizam svjedoka. S druge strane, ni argumenti za kažnjavanje ne djeluju dovoljno ubjedljivo da otklone nedoumice povodom ove mogućnosti i utisak da se, uvijek kada ne ostvaruje svoju svrhu, svodi na kažnjavanje radi kažnjavanja.

2. Zaključak

Teško je opredijeliti se između dva pola: postojanja ili nepostojanja procesne kazne zatvorom. Ali, na osnovu svega izloženog, čini se da je pozitivno zakonsko rešenje neodgovarajuće. Smisao ovog članka bio je i da posluži kao prolegomena za iscrpniju obradu ove teme od strane autora sa više znanja i iskustva. Naročito interesantna bila bi njegova istorijskoppravna obrada i ispitivanje da li se možda radi o još jednom slučaju konvergencije kontinentalnog i adverzijalnog postupka.

23 Član 113. st. 2. ZKP CG.

Što se tiče same odredbe ZKP-a CG, ona je trenutno na tankom ledu. Pred Ustavnim sudom vodi se postupak ocjene njene ustavnosti upravo u dijelu koji se odnosi na mogućnost procesnog kažnjavanja svjedoka zatvorom. Iz same odluke o pokretanju postupka vide se razlozi koji su naveli sud da ocjenjuje ustavnost predmetne odredbe, tu između ostalog stoji da sporna odredba: „u odnosu na njenu sadržinu i način na koji reguliše oduzimanje slobode fizičkom licu (svjedoku) u trajanju do čak dva mjeseca, pripada kategoriji neodređenih i nepreciznih pravnih normi“. Treba napomenuti da veoma sličnu odredbu sadrži i Zakon o parničnom postupku, gdje je, doduše, maksimalno trajanje zatvora ograničeno na 30 dana²⁴, čija ustavnost još nije osporena.

U iščekivanju odluke²⁵, od strane Predsjednika parlamenta najavljena je normativna djelatnost u cilju obuhvatnijeg regulisanja instituta poslaničkog imuniteta koji je, eto, postao sporan. I dok se normativa gomila, čini se da bi malo opreznijim tumačenjem sudova, barem u ovom konkretnom pitanju, otpao razlog za donošenje takvog zakona. Takođe, u javnosti se s pravom postavilo pitanje uticaja ovakvog postupanja sudova na uzbunjivače, pa nije naodmet pomenuti da Crna Gora nema Zakon o zaštiti uzbunjivača. Činjenica da čak i poslanici, ako ovakvo tumačenje sudova opstane, bi mogli biti izloženi zatvorskoj kazni onda kada ne bi otkrili ime lica koje ih je upoznalo sa nezakonitostima na svom radnom mjestu ili drugdje, svakako bi djelovala jako destimulišuće na potencijalne uzbunjivače da takva saznanja sa nekim podijele. Jer, njihov identitet bi tada lako mogao postati javan što bi ih izložilo represiji nadređenih. Donošenje zakona koji reguliše položaj uzbunjivača od suštinske je važnosti za napredak demokratije, vladavinu prava, borbu protiv korupcije i transparentost. Time bi se ponudio barem normativni okvir zaštite lica koja pokazuju hrabrost i smjelost da ukažu na nezakonitosti na koje nailaze najčešće kod sopstvenih poslodavaca.

24 Član 181. ZPP. Zakon o parničnom postupku-ZPP, Sl. list RCG, br. 22/2004, 28/2005 – odluka US i 76/2006 i “Sl. list CG”, br. 47/2015 – dr. zakon, 48/2015, 51/2017, 75/2017 – odluka US, 62/2018 – odluka US i 34/2019).

25 Odluku o pokretanju postupka (posebno pod 4.1) vidi na: http://www.ustavnisud.me/ustavnisud/skladiste/blog_4/objava_167/fajlovi/U_I%20br%2038_14,%20U_III%20br%201970_18,%20U_III%20br%201987_18.pdf pristupljeno 17.08.2019.

Literatura

- Marković R. (2015) *Ustavno pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu-Centar za izdavaštvo i informisanje i Dosijs studio.
- Mrvić Petrović, N.(2014). Supletorni Zatvor u Evropskim Zakonodavstvima. *Strani Pravni život*, 58(3), 127–139.
- Poznić B. Rakić-Vodinić V. (2015) *Građansko procesno pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union i JP Službeni glasnik.
- Radulović D. (2009) *Komentar zakonika o krivičnom postupku*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Pravni fakultet Podgorica.
- Radulović D. (2015) *Krivično procesno pravo*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Pravni fakultet Podgorica.
- Stamper G. (2011), Infusing Due Process and the Principle of Legality into Contempt Proceedings before the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and the International Criminal Tribunal for Rwanda, *109 Mich. L. Rev.* 1551. Dostupno na: _
- Stojanović Z. (2016) *Međunarodno krivično pravo*. Beograd: Pravna knjiga.
- Stojanović Z. (2013) *Krivično pravo: opšti deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Pravna knjiga.
- Škulić M. (2016) *Krivično procesno pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu-Centar za izdavaštvo i informisanje.
- Škulić M. (2012) *Krivično procesno pravo*. Podgorica: CID.
- Škulić M. (2009) *Komentar zakonika o krivičnom postupku*. Podgorica: OSCE misija u Crnoj Gori.
- Škulić M. (2007) *Komentar zakonika o krivičnom postupku*. Beograd: Službeni glasnik.

Internet izvori:

- <http://sudovi.me/vspg>, pristupljeno 17.08.2019.
- <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/3339137/uhapsen-nebojsa-medojevic.html>, pristupljeno 17.08.2019.
- http://www.ustavnisud.me/ustavnisud/skladiste/blog_4/objava_167/fajlovi/U_I%20br%2038_14,%20U_III%20br%201970_18,%20U_III%20br%201987_18.pdf, pristupljeno 17.08.2019.
- <http://www.vijesti.me/forum/slucaj-lisavanja-slobode-poslanika-medojevica-1015340> pristupljeno 17.08.2019.

- <https://fosmedia.me/infos/drustvo/medenica-medojevic-i-knezevic-su-svjedoci-nema-konflikta-interesa-video>, pristupljeno 17.08.2019
- <https://m.cdm.me/hronika/nebojsi-medojevicu-jos-dva-mjeseca-zatvora/> pristupljeno 17.08.2019.
- <https://portalanalitika.me/clanak/319738/df-dokaz-da-su-medojevic-i-knezevic-dali-izjave-kao-svjedoci>, pristupljeno 17.08.2019.
- <https://www.cdm.me/hronika/nema-imuniteta-za-izrecene-tvrdnje-van-skupstine/>, pristupljeno 17.08.2019.
- Njemački zakonik o krivičnom postupku, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html#p0308, pristupljeno 17.08.2019.
- Rules of procedure and evidence, dostupno na: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev50_en.pdf pristupljeno 17.08.2019.
- Ruski krivični zakonik, <http://visalink-russia.com/criminal-code-russian-federation.html> , pristupljeno 17. 08. 2019.

Nenad MILIĆEVIĆ, student
University of Montenegro Faculty of Law

IMPRISONMENT AS A MEASURE OF PROCEDURAL PUNISHMENT OF WITNESSES AND A CASE FROM THE MONTENEGRIN JUDICIARY PRACTICE

The paper consists of the evaluation of two topics: one is a case from the practice which critical analysis has been performed, while on the other the intention is to bring up the question about a broader theoretical evaluation of a provision which grants the possibility for detaining witnesses, especially in criminal procedure. A review of a very distinctive case from the Montenegrin law practice is provided, as an example of the main theme of the paper. The sole example is in touch with the institution of parliamentary immunity, which is also a topic discussed in the paper. Pointed out are the dichotomic solutions in comparative law, consisted mainly in two possibilities: detaining of witnesses (in various time frames, and with previous fine) or solely punishment through fine. Examined is, what seems to be the underregulated procedure which allows for the detention of witnesses that refuse to testify, and the sole possibility of such measure. A different solution to the Montenegrin law is also proposed based on the arguments provided. In the root of the problem seems to be a political and legislative dilemma between the stronger pressure put upon witnesses in order to “force” them to testify; or the giving up of such measure which seems to cause “more harm than good”, especially when it is formulated in a manner which leaves little chance of fulfillment of its purpose.

Keywords: *punishing witnesses, detention, parliamentary immunity, judicial interpretation*

*dr Ana BATRIĆEVIĆ,
viši naučni saradnik*
Institut za kriminološka
i sociološka istraživanja*

*Pregledni rad
UDK: 343.261-052-056.83:343.8(497.11)“2013/2017”
613.83-056.83:615.85(450)
Primljeno: 15.8.2019.*

ŽIVOTINJE I TRETMAN PREŠTUPNIKA ZAVISNIH OD OPOJNIH DROGA: DOMAŠAJ, PERSPEKTIVE I ITALIJANSKO ISKUSTVO**

Rastući broj zavisnika od opojnih droga i razorne posledice ovog zdravstvenog, socijalnog i kriminalnog fenomena nameće potrebu za iznalaženjem najefikasnijih načina za njihovo lečenje i socijalnu reintegraciju. U slučajevima kada je zavisniku izrečena kazna zatvora i/ili medicinska mera bezbednosti javljaju se dodatni izazovi i problemi. Dosađajna praksa terapije uz pomoć životinja (konja i pasa) kao dodatka lečenju bolesti, psihičkih poremećaja i poremećaja ponašanja ukazuje da taj inovativni metod može biti delotvoran i u procesu lečenja prestupnika zavisnih od opojnih droga. Imajući to u vidu, autor analizira postojeće izazove lečenja zavisnika, sa fokusom na one koji spadaju u zatvorsku populaciju, modalitete državne reakcije na ovaj fenomen, kao i mogućnosti i perspektive uključivanja životinja u njihovu terapiju. Posebnu pažnju autor posvećuje italijanskom rešenju koje razmatra kao primer dobre prakse uključivanja životinja u tretman prestupnika zavisnih od opojnih droga i mogući uzor za domaće zakonodavstvo i praksu.

Ključne reči: droga, zavisnost, tretman, terapija, zatvor, životinje

* e-mail: a.batricevic@yahoo.com

** Rad predstavlja rezultat na projektu „Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije“ (47011), koji je finansiran od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

1. Uvod – zavisnost od opojnih droga i njene posledice

U naučnoj i stručnoj literaturi do sada nije postignuta saglasnost u pogledu definisanja fenomena uzimanja droga (Nikolić-Ristanović, Konstantinović-Vilić: 2018: 378). Pojmovi poput „narkomanije“, „toksikomanije“, „adikcije“, „habituacije“, „zavisnosti“, „uzimanja“, „korišćenja“, „upotrebe“, „zloupotrebe“, „pogrešne upotrebe“, ali i kolokvijalni izrazi kao što su „uživanje“, „džank“, „primljenost“ i „navučenost“, predmet su brojnih teorijskih rasprava, pri čemu njihovi vrednosno-moralistički sadržaji i šire ideološke zamisli iz kojih su proistekli i dalje ostaju sporni (Radulović, 2003:2).

Definicija Svetske zdravstvene organizacije određuje narkomaniju kao stanje bilo periodične bilo hronične intoksikacije, koje je štetno ne samo za pojedinca, već i za društvo, a do kojeg se dolazi ponovljenim konzumiranjem droge – bilo prirodne bilo sintetičke (Nikolić-Ristanović, Konstantinović-Vilić: 2018: 378). Svetska zdravstvena organizacija proglasila je narkomaniju za bolest 1957. godine, pri čemu je naročito istakla razarajuće posledice koje ta pojava proizvodi u odnosu na zdravstveno stanje, porodicu, profesionalni i socijalni život ljudi (Ilić, 2017: 15). Za isti fenomen se pored termina „narkomanija“, između ostalog, koristi i termin „zavisnost od droge“, koji se odnosi na stanje psihičke i/ili fizičke zavisnosti od droge, koje se stvara kod osobe koja uzima drogu, bilo periodično bilo stalno (Nikolić-Ristanović, Konstantinović-Vilić: 2018: 378–379). Budući da se danas smatraju nejasnim, nepreciznim, netačnim, ali i vrednosno obojenim, pojmovi „narkomanija“ i „narkoman“ već nekoliko decenija unazad nisu zastupljeni u inostranoj naučnoj literaturi (Radulović, 2003: 3). Ipak, važeći Krivični zakonik Republike Srbije¹ (u daljem tekstu: KZRS), regulišući u članu 83. medicinsku meru bezbednosti koja se primenjuje u odnosu na učinioce krivičnih dela koji su zavisni od opojnih droga, upravo koristi izraz „obavezno lečenje narkomana“, tako da je on u domaćem pravnom sistemu, kao i naučnoj i stručnoj literaturi još uvek zastupljen.

Procenjuje se da se broj zavisnika od opojnih droga drastično povećao poslednjih godina, te da on danas prelazi 29 miliona (United Nations Office on Drugs and Crime, 2016: 1). Navedeni podatak izaziva zabrinutost ne samo zbog zdravstvenih, već i zbog bezbednosnih rizika. Naime, iako sama zavisnost od opojnih droga nije inkriminisana kao krivično delo, ona je u bliskoj vezi sa različitim oblicima kriminaliteta (Nikolić-Ristanović, Konstantinović-Vilić: 2018: 379; Kljajević, 2017: 230). Štaviše, uživanje droge smatra se faktorom koji, bilo direktno, bilo indirektno dovodi do kriminalnog i socijalno-patološkog ispolja-

1 Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

vanja (Jovanović *et al.*: 2015: 119). Kao složen socijalni fenomen, narkomanija ima i svoj kriminološki aspekt (Ivanović, 2012: 193). Pojedini autori čak ističu da je ovaj oblik zavisnosti neraskidivo povezan sa kriminalitetom, naglašavajući da kriminalitet onih zavisnika od opojnih droga koji istovremeno spadaju u psihopate u ima veoma veliki udeo u ukupnom kriminalitetu (Radulović, 2013:128).

Posredna veza između zavisnosti od opojnih droga i kriminaliteta počiva na okolnosti da mnogi zavisnici potiču iz „kriminalnih sredina“ i da su i pre nego što su postali zavisni ispoljavali sklonost ka kriminalnom ponašanju, dok neposredna dolazi do izražaja u slučajevima činjenja krivičnih dela vezanih za nezakonitu proizvodnju, posedovanje, krijumčarenje i prodaju droge, ali i krivičnih dela učinjenih od strane zavisnika bilo pod dejstvom droga, bilo sa motivom da istu pribave (Nikolić-Ristanović, Konstantinović-Vilić: 2018: 379–380). Zavisnost od opojnih droga često je okidač za vršenje krivičnih dela sa elementima nasilja, a procenjuje se da je učestalost ispoljavanja nasilja u tom kontekstu najzastupljenija prilikom nezakonitog stavljanja u promet opojnih droga (što potvrđuje primer Latinske Amerike) (United Nations Office on Drugs and Crime, 2016: 195). Najučestaliji vidovi kriminalnog ispoljavanja zavisnika povezani su sa nabavljanjem droge, ali i komunikacijom sa preprodavcima, koji se, agresivno i nasilnički ponašaju da bi istu naplatili. Tako oni u nameri da pribave novac za kupovinu droge često čine teške krađe, krađe, falsifikuju recepte, preprodaju drogu itd. (Nikolić-Ristanović, Konstantinović-Vilić: 2018: 380).

2. Državna reakcija na kriminalitet zavisnika od opojnih droga

Imajući u vidu da uživanje opojnih droga postaje masovni fenomen, te da su mladi najranjiviji i najizloženiji svim rizicima koje taj fenomen sa sobom nosi, razumljivo je da se danas narkomanije smatra jednim od najvećih društvenih problema koji zahteva brigu šire zajednice (Ivanović, 2012: 199). U tom smislu, iznalaženje efikasnog pristupa kontroli upotrebe opojnih droga po svom značaju prevazilazi okvire tekuće politike i predstavlja integralni deo šireg pojma nadzora i disciplinovanja građana (Radulović, 2008: 226). Ovakav vid kontrole obuhvata pre svega pravno regulisanje proizvodnje, ali i distribucije, zatim prometa a, u određenim slučajevima i potrošnje psihoaktivnih supstanci, kao i suzbijanje, sprečavanje i neposredno kažnjavanje lica koja krše relevantne propise i, konačno, lečenje zavisnika, odnosno njihovu rehabilitaciju, resocijalizaciju i socijalnu reintegraciju (Radulović, 2008: 226). U skladu sa tim, može se konstatovati da u Evropi gotovo i ne postoji krivičnopravni sistem koji ne propisuje mere bezbed-

nosti namenjene učiniocima krivičnih dela zavisnim od opojnih droga, te da se zakonodavstva mahom razlikuju u zavisnosti od toga kako ove mere nazivaju i klasifikuju (Drakić, 2008:615).

Prema KZRS, licu koje je učinilo krivično delo usled zavisnosti od upotrebe opojnih droga i kod kojeg postoji ozbiljna opasnost da će usled ove zavisnosti i dalje da vrši krivična dela, sud izriče medicinsku meru bezbednosti obaveznog lečenja narkomana (član 83. stav 1. KZRS). Dakle, za izricanje ove mere bezbednosti potrebno je da je krivično delo učinjeno usled zavisnosti od upotrebe opojnih droga (Stojanović, 2016: 340). Pri tome se, međutim, ne zahteva da je učinilac u vreme izvršenja krivičnog dela bio pod uticajem droge, jer, ukoliko bi delo bilo učinjeno u stanju neuračunljivosti usled upotrebe droga, ne bi ni postojala mogućnost primene ove mere bezbednosti već bi u obzir došla samo primena mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi (član 81. KZRS) ili obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi (član 82. KZRS) (*Ibid.*).

Obavezno lečenje narkomana, može se izreći ako je učiniocu izrečena kazna, uslovna osuda, sudska opomena ili ukoliko je učinilac oslobođen od kazne (član 80. stav 4. KZRS) (Više o odnosu kazni i mera bezbednosti: Kiurski, 2011: 525–540). Ova mera bezbednosti izvršava se u zavodu za izvršenje kazne ili u odgovarajućoj zdravstvenoj ili drugoj specijalizovanoj ustanovi, a njeno trajanje zavisi od postojanja potrebe za lečenjem, s tim što ne može biti duže od tri godine (član 83. stav 2. KZRS). Prema Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija² (u daljem tekstu: ZIKS), za izvršenje mere bezbednosti obaveznog lečenja narkomana nadležna je Specijalna zatvorska bolnica (član 13. ZIKS, član 29. Pravilnik o upućivanju osuđenih, prekršajno kažnjenih i pritvorenih lica u zavode za izvršenje krivičnih sankcija³, član 3. stav 1. tačka 2. Pravilnik o kućnom redu specijalne zatvorske bolnice⁴).

U situaciji kada je mera bezbednosti obaveznog lečenja narkomana izrečena uz kaznu zatvora, ona može trajati duže od vremena izrečene kazne, međutim njeno ukupno trajanje ne može prelaziti period od tri godine (član 83. stav 3. KZRS). Tada se, posle izvršene mere obaveznog lečenja narkomana, lice prema kome je navedena mera izvršena, upućuje na izvršenje ostatka kazne zatvora (član 207. ZIKS). Pri tome se vreme provedeno u ustanovi za lečenje uračunava u kaznu zatvora (član 83. stav 4. KZRS). Ukoliko je ova mera učiniocu izrečena uz novčanu kaznu, uslovnu osudu, sudsku opomenu ili oslobođenje od kazne, ona se izvršava na slobodi i opet ne može trajati duže od tri godine (član 83. stav 5. KZRS). Ali,

2 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 55/2014 i 35/2019.

3 Pravilnik o upućivanju osuđenih, prekršajno kažnjenih i pritvorenih lica u zavode za izvršenje krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 31/2015.

4 Pravilnik o kućnom redu Specijalne zatvorske bolnice, *Službeni glasnik RS*, br. 145/2014.

ako se učinilac, bez opravdanih razloga, ne podvrgne lečenju na slobodi ili lečenje samovoljno napusti, sud određuje da se mera prinudno izvrši u odgovarajućoj zdravstvenoj ili drugoj specijalizovanoj ustanovi (član 83. stav 6. KZRS).

Mnoštvo otvorenih pitanja u vezi sa merama bezbednosti, uključujući i obavezno lečenje narkomana, koja izazivaju opravdanu zabrinutost kako naučne tako i stručne, ali šire javnosti, podstaklo je Institut za kriminološka i sociološka istraživanja da u saradnji sa Misijom OEBS u Srbiji, sprovede istraživanje o primeni mera bezbednosti medicinskog karaktera u periodu od 2013. do 2017. godine. Istraživanjem su obuhvaćene sledeće ustanove: Specijalna zatvorska bolnica u Beogradu, Specijalna bolnica za psihijatrijske bolesti „Dr Slavoljub Bakalović“ u Vršcu, Specijalna bolnica za psihijatrijske bolesti „Sveti Vračevi“ u Novom Kneževcu i Specijalna bolnica za psihijatrijske bolesti u Gornjoj Toponici (Međedović *et al.*, 2019: 7). Podaci prikupljeni za ukupno 3745 lica prema kojima je u periodu između 2013. i 2017. godine primenjena neka od mera bezbednosti medicinskog karaktera pokazali su da je među njima najviše upravo onih prema kojima je primenjena mera bezbednosti obaveznog lečenja narkomana – čak 1652 lica, što iznosi 44,1% od ukupnog broja ispitanika obuhvaćenih ovim istraživanjem (Međedović *et al.*, 2019: 11).

Neovisno od toga da li je neko lice otpočelo sa izdržavanjem kazne zatvora ili mere bezbednosti kao zavisnik od opojnih droga ili je otpočelo sa zloupotrebom opojnih droga tokom boravka u ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija, zavisnost od upotrebe opojnih droga među osuđeničkom populacijom predstavlja poseban izazov. Naime, procenjuje se da među zatvorenicima postoji veći procenat zavisnika od opojnih droga nego u opštoj populaciji, kao i da se njihov broj konstantno povećava (United Nations Office on Drugs and Crime, 2008: 11). Čini se da takva situacija izaziva opravdanu zabrinutost stručnjaka i šire javnosti i nameće potrebu za iznalaženjem inovativnih pristupa njihovoj terapiji, resocijalizaciji i socijalnoj reintegraciji.

3. Mogućnosti uključivanja životinja u tretman prestupnika zavisnih od opojnih droga

Nakon detoksikacije i višenedeljne terapije blokatorima ili metadonom, lečeni zavisnici od opojnih droga po pravilu se suočavaju sa mnogobrojnim problemima proizašlim iz dugotrajne socijalne izolacije (Tojaga, 2018: 42). Zbog toga je izuzetno važno u odnosu na njih primeniti ranu socijalnu rehabilitaciju, koja za glavni cilj ima rekonstrukciju i restituciju ličnosti koja je bila izmenjena usled zavisnosti, kako bi se omogućio što brži i celishodniji povratak u zajednicu (*Ibid.*). Pri tome treba imati u vidu da se razvoj zdravih mehanizama adaptacije

kod ove grupe korisnika najuspešnije može razviti putem višemesečnog psihoterapijskog rada u sklopu terapijskih zajednica odeljenja, odnosno velikih i malih psiho-socio-terapijskih grupa (*Ibid.*). Navedeno se odnosi kako na zavisnike od opojnih droga koji pripadaju opštoj populaciji tako i na one koji su lišeni slobode, s tim što se u zatvorskom okruženju pojavljuju i neki dodatni izazovi.

Procenjuje se da se broj osuđenih lica koja su zavisna od opojnih droga kreće u rasponu od jedne petine do dve trećine od ukupne populacije osuđenih, a načini zloupotrebe opojnih droga unutar zatvora ne razlikuju se od onih koji su zastupljeni na slobodi (Kljajević, 2017: 224). Zloupotreba droga od strane osuđenih lica može dovesti do eskalacije nasilja, rasta troškova zavoda, ozbiljnih problema na psihološkom planu (anksioznost, depresija), povećanja rizika od širenja bolesti poput hepatitisa C i HIV-a usled zajedničkog korišćenja pribora za injektiranje droge i do povećanja stope smrtnosti usled predoziranja ili samoubistava (Kljajević, 2017: 233). Imajući to u vidu, jasno je koliko je tretman osuđenih lica sa problemom zavisnosti značajan: on smanjuje verovatnoću pojave prethodno nabrojanih problema, ali i umanjuje rizik od predoziranja odmah nakon napuštanja ustanove, i nemogućnosti zaposlenja ovih lica po izlasku na slobodu (Kljajević, 2017: 238). Kao i kod ostalih zavisnika od droga, terapijske zajednice su se i kod zatvorske populacije pokazale kao najuspešnije terapijsko sredstvo, budući da obezbeđuju tretman koji je intenzivan i visoko strukturiran, a koji se realizuje u prosocijalnom okruženju sačinjenom od tretmanskog osoblja i bivših zavisnika. (Kljajević, 2017: 240). Pri tome se terapijskom zajednicom kao terapijskim sredstvom nastoji uticati na one stavove, percepcije i modalitete ponašanja koji su u vezi sa zloupotrebom opojnih droga, a pomoću pristupa koji počivaju na različitim kognitivno-bihevioralnim tehnikama (*Ibid.*). U datom kontekstu, čini se da ne postoje prepreke da se u tretman zavisnika, bilo da je reč o onima koji ne spadaju u prestupnike, bilo da se radi o onima kojima je rečena mera bezbednosti obaveznog lečenja narkomana ili kazna zatvora, uključe i neke inovativne metode, uključujući i takozvanu terapiju uz pomoć životinja, koja u svetu dobija sve širu afirmaciju.

Terapija uz pomoć životinja (*Animal Assisted Therapy*) predstavlja jednu vrstu dodatka terapiji koji ima za cilj da ohrabri korisnika, da podstakne njegovu motivaciju i želju za aktivnim učestvovanjem u terapiji, da unapredi odnos između korisnika i terapeuta, da stimuliše korisnikovu usmerenost i fokusiranost na obavljanje zadataka koje mu daje terapeut, kao i da dodatno učvrsti njegove pozitivne promene (Chandler, 2012: 166). Ovaj dodatak terapiji može se primenjivati kako uz direktivni tako i uz nedirektivni oblik psihoterapije, bilo da je reč o individualnoj, grupnoj ili porodičnoj terapiji. Primena terapije uz pomoć životinja podrazumeva da se životinje (u najvećem broju slučajeva psi) uključuju u interakciju sa ljudima

– korisnicima terapijskih usluga, koji imaju specifične afektivne, emocionalne i kognitivne potrebe ili sa onima koji su socijalno deprivirani (Vallejo, Santos-Fita, González, 2017: 2.). Prisustvo životinje značajno doprinosi udobnosti ambijenta i smanjuje negativne uticaje nepoznatog okruženja na korisnika terapije, a životinje čine da se korisnici osećaju sigurnije, da budu spremniji da se ranije otvore prema terapeutu i da se bolje izraze tokom terapije, kao i da se više i dublje posvete introspekciji (Chandler, 2012: 166). Potvrđeno je da različiti oblici terapije uz pomoć životinja imaju pozitivne efekte na različite tipove pacijenata, uključujući i one sa kardiovaskularnim bolestima, kao i one sa mentalnim smetnjama poput demencije ili depresije, ali i šizofrenije (Barak et al., 2001: 439; Pedersen et al., 2011: 493–500). Danas se najčešće primenjuju sledeći oblici terapije uz pomoć životinja: 1) terapija uz pomoć pasa; 2) terapija uz pomoć konja; 3) terapija uz pomoć mačaka i 4) terapija uz pomoć delfina (Czerw, 2017: 150).

Imajući na umu činjenicu da je u ovom radu fokus usmeren na uključivanje životinja u terapiju onih prestupnika kojima su izrečene mere bezbednosti obaveznog lečenja narkomana (bilo da oni borave u ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija, bilo da su na slobodi), ali i onih koji se nalaze na izdržavanju kazne zatvora, potrebno je napraviti razliku između primene terapije uz pomoć životinja na različite tipove korisnika i programa rada osuđenika sa životinjama (*Prison-based Animal Programs*). Naime, programi rada osuđenika sa životinjama podrazumevaju uključivanje životinja u programe koji se sprovode prema licima koja se nalaze na izdržavanju kazne zatvora i tokom kojih oni uče da rade sa životinjama, najčešće sa ciljem da se te životinje jednog dana udome od strane građana (Bachi, 2014: 1). Ovi programi se primenjuju i organizuju na različite načine i imaju različite specifične programske ciljeve (Loe, 2015: 2). Najzastupljenije su sledeće forme programa rada osuđenika sa životinjama: 1) programi posećivanja – gde se životinje poput pasa ili mačaka donose u ustanovu za izvršenje krivičnih sankcija od strane predstavnika udruženja za zaštitu životinja ili drugih humanitarnih organizacija u određeno vreme; 2) programi očuvanja divljih životinjskih vrsta – gde se učesnici u programu staraju o povređenim divljim životinjama, koje se nakon oporavka vraćaju u divljinu; 3) programi čuvanja stoke – gde se osuđena lica bave staranjem o farmskim životinjama; 4) programi udomljavanja kućnih ljubimaca – gde osuđenici udomljavaju napuštene životinje i brinu o njima; 5) programi socijalizacije službenih životinja – gde se životinje (po pravilu psi) odgajaju i dresiraju kako bi naučili ili osnovne komande ili prošli posebnu obuku i postali psi vodiči ili psi koji se bave pronalaženjem droga ili nestalih lica; 6) programi profesionalne obuke – gde učesnici stiču profesionalna znanja i veštine (ali i zvanične sertifikate o posedovanju istih) iz oblasti staranja o životinjama (šišanja, kupanja, češljanja itd.);

7) programi rada u korist zajednice – gde učesnici dresiraju i zbrinjavaju životinje kako bi one kasnije bile udomljene od strane građana i 8) takozvani multimodalni programi, koji sadrže kako komponentu profesionalne obuke, tako i komponentu rada u korist zajednice (Furst, 2006: 413; Bachi, 2014: 8; Cooke, 2014: 2; Batrićević, 2019a: 11). Dakle, uključivanje životinja u tretman zavisnika od opojnih droga predstavlja jedan od oblika psihoterapije uz pomoć životinja, bez obzira na to da li se primenjuje u odnosu na prestupnike (kojima je izrečena medicinska mera bezbednosti ili kazna zatvora) ili ne, dok se prethodno nabrojani programi rada osuđenika sa životinjama primenjuju isključivo u odnosu na lica koja se nalaze na izdržavanju kazne lišenja slobode.

4. Uključivanje životinja u tretman prestupnika zavisnih od opojnih droga – opšta razmatranja i italijanska dobra praksa

4.1. Opšta razmatranja

Dosadašnja iskustva potvrdila su da je terapija uz pomoć životinja izuzetno delotvorna kada se primenjuje u odnosu na odrasle zavisnike od opojnih droga koji se leče u institucionalnim uslovima, zatim u odnosu na prestupnike kojima je određena mera bezbednosti obaveznog lečenja narkomana, kao i u odnosu na adolescente koji se leče u ustanovama za dnevni boravak (Wesley, *et al.*, 2009: 137–148; Gomez, 2015; Kern-Godalet *al.*: 2015). Životinje koje su uključene u tretman zavisnika unapređuju okruženje u kojem se tretman sprovodi i redukuju anksioznost odnosno strah pacijenta od samog tretmana, čime se doprinosi postupanju pacijenta u skladu sa preporučenim planom tretmana. Životinje poboljšavaju kvalitet interpersonalnog odnosa koji se uspostavlja između pacijenta i terapeuta, što u znatnoj meri povećava spremnost pacijenata da se suzdrže od ponovne zloupotrebe opojnih droga, kao i da ispunjavaju svoj plan tretmana u skladu sa preporukama terapeuta. U tom kontekstu, izuzetno je važno da pacijent i terapeut dele stavove u pogledu ciljeva tretmana ali i aktivnosti koje će se sprovoditi tokom pojedinačnih sesija, kao i da uspostave određenu emotivnu vezu. Uključivanje životinja u terapiju često stvara dobru polaznu osnovu za verbalnu komunikaciju između terapeuta i pacijenta u vezi sa zajedničkim pozitivnim stavovima prema životinji i poboljšava njihov odnos, što je posebno važno tokom početnih sesija (Gomez, 2015). Osim toga, praksa je pokazala da su pacijenti skloniji da veruju terapijskim životinjama, nego da se otvore prema terapeutu, naročito u novom terapijskom okruženju, kao i da su spremniji da se ranije otvore prema terapeutu zahvaljujući zbližavanju sa terapijskom životinjom (Chandler, 2012). Terapija uz

pomoć životinja pruža i mogućnost za primenu terapijskog dodira kako bi se kod pacijenta redukovali stres i anksioznost. Naime, terapeuti generalno nisu u mogućnosti da ostvaruju fizički kontakt sa pacijentima kako bi im pružili podršku ili osećaj sigurnosti, jer bi to lako moglo da se protumači kao neprilično. S druge strane, pacijenti koji osećaju stres ili anksioznost mogu imati korist od fizičkog kontakta koji se sastoji od maženja ili grljenja životinje. Na taj način, pacijentima se omogućava da osete benefite terapijskog dodira ali bez eventualnih neprijatnosti (Butler Center for Research, 2016: 1).

Zavisnici od opojnih droga osobito su skloni odustajanju od tretmana, odnosno njegovom napuštanju (Meier et al., 2005: 304–316). U tom smislu, jako je važno da se veza između pacijenta i terapeuta spontano izgradi i ojača, te da se pacijent tokom terapije oseća kao da boravi u okruženju koje doživljava kao sigurno i puno podrške. Štaviše, čini se da tako uspostavljena veza sa terapeutom može da služi kao model za izgradnju socijalnih veza sa drugim ljudima (*Ibid.*). Navedeno se odnosi na sve oblike psihoterapije zavisnika od opojnih droga. Imajući u vidu da životinje, kao što je već istaknuto, doprinose bržem i lakšem otvaranju pacijenta prema terapeutu i povezivanju sa njim, čini se da terapija uz pomoć životinja može biti bitan faktor u smanjenju procenta pacijenata koji odustaju od tretmana.

U zatvorskom okruženju, zavisnici od opojnih droga suočavaju se sa brojnim izazovima, uključujući prilagođavanje osuđeničkoj potkulturi i pravilima ponašanja, koji izazivaju teške emotivne posledice. Nastojeći da se prilagode ovoj teškoj sredini, punoj stresa i sukoba, oni su prinuđeni da razvijaju sopstvene „strategije preživljavanja“, što neretko rezultuje njihovom potpunom disfunkcionalnošću usled zavisnosti (Beijersbergen et al., 2016: 843–874; Ireland et al., 2016: 124–136, prema: Contalbrigo et al., 2017: 2). U navedenom kontekstu, naročito se preporučuje primena rehabilitacije i posebnih terapijskih programa kako bi se olakšala njihova socijalna reintegracija i omogućilo pomeranje fokusa sa kažnjavanja na unapređenje zdravlja zavisnika u zatvorskom okruženju (Chandler et al., 2009: 183–190, prema: Contalbrigo et al., 2017: 2). To je jedan od razlog zbog kojeg se terapija uz pomoć životinja sve šire primenjuje i u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija i to ne samo u sklopu programa profesionalnog usavršavanja i/ili radnog angažovanja osuđenika, već i sa ciljem poboljšanja efekata lečenja osuđenika zavisnih od opojnih droga (Wesley et al., 2009: 137–148, Contalbrigo et al., 2017: 2). Iako su dosadašnja praktična iskustva pokazala da terapija uz pomoć životinja ima brojne pozitivne efekte na resocijalizaciju prestupnika, čini se da zdravstveni i drugi efekti uključivanja životinja u tretman prestupnika zavisnih od opojnih droga još uvek nisu dovoljno istraženi, te da tom pitanju u budućnosti treba posvetiti više pažnje (Jasperson, 2010: 417–433; Burger et al., 2011: 79–80, prema: Contalbrigo et al., 2017: 2).

4.2. Primer: uključivanje pasa u terapiju osuđenika zavisnih od opojnih droga u zatvoru “Due Palazzi” u Padovi, Italija

U ustanovi za produženo zbrinjavanje u okviru italijanskog zatvora “Due Palazzi” u Padovi, Italija boravi oko 35 osuđenika koji su zavisni od opojnih droga. Oni su uključeni u programe koji imaju za cilj da im pruže psihološku, obrazovnu i medicinsku podršku, a sve to u bezbednom i sigurnom okruženju. Ovi programi sprovode se uz pomoć stručnog osoblja: lekara, psihoterapeuta i psihologa, koji u saradnji sa vaspitačima nastoje da obezbede da se socijalni i zdravstveni problemi osuđenika koji u njima učestvuju rešavaju na adekvatan i efikasan način. Ustanova ima sopstveni program rehabilitacije, usmeren na smanjenje rizika od povrata, kao i na olakšavanje socijalne reintegracije osuđenika. U okviru pomenutog programa sprovode se edukativne, radne, psiho-dijagnostičke i terapeutske aktivnosti, poput učenja tehnika opuštanja, obuke za prevazilaženje stresa i anksioznosti, treninga za prepoznavanje i savladavanje emocija i asertivnih treninga (Contalbrigo *et al.*, 2017: 3).

Program se odvija kroz nekoliko unapred osmišljenih faza. Najpre se u saradnji zaposlenih u zatvorskoj upravi i odeljenju za zdravstvenu zaštitu vrši odabir osuđenika koji su podobni da učestvuju u programu. Potom odabrani osuđenici potpisuju ugovor kojim potvrđuju da su saglasni da učestvuju u ovom terapeutsko-rehabilitativnom programu. Zatim se sprovode opservacija i psiho-dijagnostička evaluacija svakog pojedinačnog osuđenika sa kliničkog i funkcionalnog aspekta, uzimajući u obzir njegove personalne karakteristike. Nakon toga se pristupa izradi individualnog terapeutske programa. Sledi uključivanje osuđenika u rehabilitativne aktivnosti i, na kraju, evaluacija rezultata koje je on postigao, odnosno upoređivanje postignutih rezultata sa prethodno definisanom svrhom programa (Contalbrigo *et al.*, 2017: 3). Učešće u programu je dobrovoljno, s tim što osuđenici zavisni od opojnih droga koji u njemu žele da učestvuju moraju da ispune i sledeće uslove: da imaju potvrdu da nisu alergični na pseću dlaku, da nemaju fobiju od pasa, da nemaju religiozne ili socijalne predrasude prema psima i da nisu ranije bili optuženi, odnosno osuđeni za krivično delo ubijanja i/ili zlostavljanja životinja. Osim toga, potrebno je da su primljeni u ustanovu za produženo staranje najmanje šest meseci pre početka programa (Contalbrigo *et al.*, 2017: 5).

Standardni program ovog tipa uključuje sledeće aktivnosti: individualne razgovore sa psihoterapeutom (jednom nedeljno u trajanju od jednog sata ili duže u zavisnosti od potreba pacijenta); psihoterapijske seanse u malim grupama sa fokusom na kontrolu emocija i asertivnost (dva puta nedeljno u trajanju od jednog sata); obuke za savladavanje tehnika opuštanja i prevazilaženja stresa (jednom nedeljno u trajanju do dva sata); edukativne aktivnosti poput kursa dizajna ili

slikanja (jednom nedeljno u trajanju između tri i četiri sata) i sportske aktivnosti poput ragbija (u trajanju između dva i tri sata dva puta nedeljno). Ovim aktivnostima nedavno su dodate i psihoterapijske seanse u koje su uključene životinje, tačnije psi, a osuđenici imaju mogućnost da odaberu da li će u njima učestvovati ili ne (Contalbrigo *et al.*, 2017: 3).

Prilikom realizacije terapije uz pomoć pasa, strogo se vodi računa o poštovanju Nacionalnih smernica za sprovođenje intervencija uz pomoć životinja (*Interventi Assistiti con gli Animali – IAA*) (Direzione generale della sanità animale e dei farmaci veterinari, 2015). U skladu sa pomenutim smernicama, potrebno je da terapijskoj seansi u koju je uključena životinja prisustvuju najmanje dve osobe: stručnjak iz oblasti zdravstva (u ovom slučaju-posebno obučeni psihoterapeut sa najmanje deset godina praktičnog iskustva u oblasti terapije uz pomoć životinja, koji rukovodi seansom) i osoba koja je zadužena da se stara o životinji. Potrebno je da osobe koje se staraju o životinjama prođu intervju sa psihologom i lekarom odgovornim za realizaciju programa. Psi koji su uključeni u ovaj program biraju se nakon kliničkog pregleda i provere ponašanja od strane veterinara koji ima iskustva u oblasti uključivanja životinja u različite intervencije, uključujući i terapijske. U ovaj program do sada su uključivani odrasli psi koji pripadaju velikim i srednjim rasama, koji su dobrog zdravstvenog stanja i koji su posebno izdresirani da učestvuju u različitim terapijskim aktivnostima sa raznim tipovima pacijenata. O zdravlju i dobrobiti terapijskih pasa sve vreme se stara veterinar koji čini deo tima i konstantno saraduje sa vlasnikom odnosno držaocem psa (Contalbrigo *et al.*, 2017: 4).

Svaka seansa odvija se po ustaljenoj šemi: nakon uvodne faze tokom koje psihoterapeut saopštava temu, pacijenti samo slušaju i posmatraju, da bi se potom aktivno uključili u interakciju sa psom i druge aktivnosti planirane za taj sastanak. Konačno, na kraju seanse, pacijenti imaju priliku da sumiraju svoje utiske uz pomoć psihoterapeuta. Na početku, sesije su mahom usmerene na fiziološke potrebe, da bi se kasnije fokus usmeravao na samo-realizaciju i to posredstvom povlačenja paralele između potreba i ponašanja pasa sa jedne i ljudi sa druge strane. Tokom trajanja svih sesija, psi mogu slobodno i nesputano da ostvaruju interakciju sa ljudima, a drže se na povocu samo kada je to zahtevala priroda aktivnosti (Contalbrigo *et al.*, 2017: 4).

Dosadašnja praksa, ali i naučna istraživanja sprovedena u zatvoru “Due Palazzi” ukazuju na to da uključivanje pasa u terapiju osuđenika zavisnih od opojnih droga dodatno osnažuje terapeutske efekte standardnog programa rehabilitacije, te da pozitivno utiče na raspoloženje i ponašanje osuđenika tako što poboljšava njihovo psihičko funkcionisanje i redukuje neke disfunkcionalne simptome (Contalbrigo

et al., 2017: 10). Istraživanje čiji su rezultati pomenuti u ovom radu potvrdilo je da uključivanje pasa u terapiju doprinosi unapređenju socijalnih veština pacijenata, uključujući i njihovu sposobnost da se nose sa različitim situacijama iz svakodnevnog života, što je naročito važno ako se ima u vidu da je zloupotreba opojnih droga tesno isprepletana sa socijalnom izolacijom i različitim poremećajima ličnosti koji utiču na socijalni život (Contalbrigo *et al.*, 2017: 10). Posebno je interesantno i da je interakcija sa terapisjskim psima doprinela smanjenju želje za uzimanjem droga kod pacijenata, kao i da je znatno ublažila njihovu agresivnost (*Ibid*). Osim toga, ovaj modalitet terapije ima za rezultat i značajno smanjenje poremećaja sna, ublažavanje simptoma depresije i anksioznosti, i smanjenje osećaja izloženosti stresu, što je posebno teško postići u zatvorskom okruženju (*Ibid*).

5. Zaključak

Dosadašnja naučna istraživanja i praktična iskustva o kojima je bilo reči u ovom radu, govore u prilog tome da terapija uz pomoć životinja predstavlja vrlo delotvoran dodatak uobičajenoj terapiji zavisnika od opojnih droga, a naročito onih koji se nalaze u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija. Činjenica da životinje doprinose da se pacijenti brže i lakše otvore prema psihoterapeutu, stav da one mogu doprineti da pacijenti ređe odustaju od tretmana, kao i brojni drugi benefiti koji pacijenti imaju od terapije uz pomoć životinja govore u prilog tome da se ova terapija otpočne šire i češće primenjivati. Za realizaciju terapije zavisnika uz pomoć životinja nisu potrebna posebna finansijska sredstva, a u kaznenim ustanovama u Srbiji već sprovode programi rada osuđenika uz pomoć životinja kao što su konji i psi (više o tome: Batrićević, 2019: 7–21). Zato se čini da ne postoji prepreka da se životinje uključe i u tretmane prestupnika kojima su izrečene mere bezbednosti obaveznog lečenja narkomana, ali i drugih prestupnika zavisnih od opojnih droga, pa i zavisnika koji nisu učinioci krivičnih dela. Kada je reč o tretmanu zavisnosti od droga lica koja se nalaze na izdržavanju kazne zatvora u Srbiji, osnovni problem predstavljaju sledeće okolnosti: manjak specijalizovanih oblika programa, nedovoljan broj stručnih kadrova, kao i odsustvo odgovarajućih mehanizama procene, na osnovu kojih bi se donosile odluke u vezi sa daljim intervencijama (Ilić, Jovanić, 2015). Uprkos ovim praktičnim problemima i izazovima, može se konstatovati da bi proširenje primene postojećih programa rada osuđenika sa psima i konjima i njihovo prilagođavanje potrebama osuđenika koji se leče od zavisnosti bilo sasvim izvodljivo ukoliko bi za to postojala volja relevantnih subjekata, ali i znanje o dobrim praksama iz inostranstva koje u toj oblasti već postoje.

U prilog opravdanosti ulaganja dodatnih napora usmerenih na povećanje delotvornosti postojećih terapijskih pristupa lečenju prestupnika zavisnih od opojnih droga govori i činjenica da su ova lica izložena višestrukoj marginalizaciji i diskriminaciji – i kao učinioci krivičnih dela, i kao zavisnici od opojnih droga, što dodatno otežava njihovu resocijalizaciju i socijalnu reintegraciju, povećavajući tako verovatnoću od recidivizma, odnosno, njihovog vraćanja kriminalnom ponašanju. Štaviše, u mnogim zemljama i društvima smatra se da ova lica „i ne zaslužuju tretman i pomoć jer su sama odgovorna za svoje probleme“ (United Nations Office on Drugs and Crime (2008: 11). Pri tome se zanemaruje činjenica da i ova lica predstavljaju deo društva, te da se njihovim lečenjem povećavaju šanse da se u njega vrata kao odgovorni članovi koji neće ponovo vršiti krivična dela (United Nations Office on Drugs and Crime (2008: 11).

Na kraju, treba istaći da programi uključivanja životinja u različite terapijske procese, kao i u tretman i resocijalizaciju osuđenih lica još uvek predstavljaju „pionirske“ poduhvate, te da je potrebno da prođe još dosta vremena kako bi moglo biti reči o njihovim konkretnim rezultatima na planu suzbijanja recidivizma (više o tome: Batrićević, 2019b: 161). Navedeno se posebno odnosi na tretman osuđenika zavisnih od opojnih droga. Zbog toga je izuzetno važno da se sprovođenje ovakvih programa kontinuirano prati, ali i prilagođava ne samo realnim mogućnostima ustanova za izvršenje krivičnih sankcija, već i potrebama njihovih korisnika.

Literatura

- Bachi, K. (2014) *An equine-facilitated prison-based program: human-horse relations and effects on inmate emotions and behaviors* (dissertation submitted to the Graduate Faculty in Social Welfare in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, The Graduate School and University Center, New York: the City University of New York, https://academicworks.cuny.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1161&context=gc_etds, 29.01.2019.
- Barak Y., Savorai O., Mavashev S., Ben A. (2001) Animal-assisted therapy for elderly schizophrenic patients: a one-year controlled trial. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 9(4), str. 439–442.
- Batrićević, A. (2019)a Animals and the resocialization of offenders: from ideas to application. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 38(1), str. 7–21.
- Batrićević, A (2019)b *Druga šansa: rad osuđenika sa psima u KPZ Sremska Mitrovica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

- Beijersbergen, K.A., Dirkzwager, A.J., Van der Laan, P.H., Nieuwbeerta, P.A. (2016) Social building? Prison architecture and staff-prisoner relationships. *Crime and Delinquency*, 62(7), str. 843–874.
- Burger, E., Stetina, B., Turner, K., McElheney, J., Handlos, U. (2011) Dog-assisted therapy in prison: Emotional competences and emotional status of drug-addicted criminal offenders. *Journal of Veterinary Behavior*, 6(1), str. 79–80.
- Butler Center for Research (2016) *Animal-Assisted Therapy for Substance Use Disorders*, https://www.hazeldenbettyford.org/~media/files/bcrupdates/bcr_ru03_animalassisttreatment.pdf?la=en, 22.07.2019.
- Chandler, R., Fletcher, B., Volkow, N. (2009) Treating drug abuse and addiction in the criminal justice system: Improving public health and safety. *JAMA*, 301(2), str. 183–190.
- Chandler, C. (2012) *Animal Assisted Therapy in Counselling*. London: Routledge.
- Contalbrigo, L., De Santis, M., Toson, M., Montanaro, M., Farina, L., Costa, A., Nava, F. (2017) The Efficacy of Dog Assisted Therapy in Detained Drug Users: A Pilot Study in an Italian Attenuated Custody Institute. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(7).
- Cooke, B. (2014) *An Evaluation of Prison-Based Dog-Training Programs in Two US States Using a Mixed-Methods Approach*. London: SAGE Publications, Ltd. SAGE Research Methods Cases, <http://methods.sagepub.com/case/evaluation-prison-based-dog-training-in-two-us-states-a-mixed-methods>, 05.02.2019.
- Czerw, M. (2017) Animals in Resocialization. *International Scientific Conference “Society. Integration. Education”* (str. 149–160). Rezekne: Rezekne Academy of Technologies.
- Direzione generale della sanità animale e dei farmaci veterinari (2015) *Interventi Assistiti con gli Animali (IAA)*, Ministero della Salute, Direzione generale della sanità animale e dei farmaci veterinari, http://www.salute.gov.it/imgs/C_17_opuscoliPoster_276_allegato.pdf, 23.07.2019.
- Drakić, D. (2008) Mere bezbednosti obaveznog lečenja narkomana i alkoholičara premanovom Krivičnom zakoniku Srbije. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 42(1–2), str. 613–626.
- Furst, G. (2006) Prison-based animal programs: A national survey. *The Prison Journal*, 86(4), str. 407–430.
- Gomez, E. N. (2015) *A qualitative study of animal-assisted therapy with male probationers mandated to outpatient substance abuse group treatment* (Doctoral dissertation), San Francisco, CA: California Institute of Integral Studies.

- Ilić, A. (2017) Bolesti zavisnosti kao oblikdruštvene devijantnosti. *Pravo – teorija i praksa* (10–12), str. 13–27.
- Ilić, Z., Jovanić, G. (2011) *Zatvor i/ili sloboda pod nadzorom – stanja i perspektive tretmana osuđenih lica u Srbiji*. Beograd: Univerzitetu Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Ireland, J.L., Ireland, C.A., Power, C.L. (2016) Attitudes towards prisoner-to-prisoner bullying and the association with prison environments: examining the components. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 8(2), str. 124–136.
- Ivanović, M. (2012) Značaj zakonskih rešenja u prevenciji i suzbijanju narkomanije. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 50 (3), str. 193–203.
- Jaspersen, R. (2010) Animal-Assisted Therapy with Female Inmates with Mental Illness: A Case Example From a Pilot Program. *Journal of Offender Rehabilitation*, 49(6), str. 417–433.
- Jovanović, D., Novaković, M., Petrović, M., Salamadić, A. (2015) Analiza povezanosti kriminalnog ponašanja demografskim, porodičnim i psihosocijalnim faktorima. *Biomedicinska istraživanja*, 6(2), str. 115–121.
- Kern-Godal, A., Arnevik, E. A., Walderhaug, E., Ravndal, E. (2015) Substance use disorder treatment retention and completion: A prospective study of horse-assisted therapy (HAT) for young adults. *Addiction Science and Clinical Practice*, 10(21).
- Kiurski, J. (2011) Nastanak i istorijski razvoj mera bezbednosti. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 49(2–3), str. 525–540.
- Kljajević, S. (2017) Istraživanja zloupotrebe droga i tretman zavisnosti u penitensijernim ustanovama. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 16(2), str. 223–252.
- Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
- Loe, A. (2015) *Prison-based animal programs: a descriptive analysis* (Unpublished Master of Arts Thesis). University of Northern Colorado, College of Humanities and Social Sciences School of Criminal Justice, <https://digscholarship.unco.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1063&context=theses>, 28.01.2019.
- Međedović, J., Petrović, B., Vujičić, N. (2019) *Analiza primene mera bezbednosti u krivičnom pravnom sistemu Republike Srbije*. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Meier, P.S., Barrowclough, C., Donmall, M.C. (2005) The role of the therapeutic alliance in the treatment of substance misuse: a critical review of the literature. *Addiction*, 100(3), str. 304–316.

- Nikolić-Ristanović, V., Konstantinović-Vilić, S. (2018) *Kriminologija*. Beograd: Prometej.
- Pedersen I., Nordaunet T., Martinsen E. W., Berget B., Braastad B. O. (2011). Farm animal-assisted intervention: relationship between work and contact with farm animals and change in depression, anxiety, and self-efficacy among persons with clinical depression. *Issues in Mental Health Nursing*, 32(8), pp. 493–500.
- Pravilnik o upućivanju osuđenih, prekršajno kažnjenih i pritvorenih lica u zavode za izvršenje krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 31/2015.
- Pravilnik o kućnom redu Specijalne zatvorske bolnice, *Službeni glasnik RS*, br. 145/2014.
- Radulović, D. (2003) Pitanja definisanja i klasifikacije zavisnosti i zloupotreba droga. *Sociologija*, 45(1), str. 1–14.
- Radulović, D. (2008) Pristup proučavanju društvene kontrole droga ii: dekonstrukcija problema – upotreba droga u naučnom diskursu. *Sociologija*, 50(3), str. 225–250.
- Radulović, D. (2013) Poremećaji zavisnosti, psihopatija i kriminal u svetlu nalaza empirijskih studija. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 12 (1), str. 119–139.
- Stojanović, Z. (2016) *Komentar krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
- Tojaga, G. (2018) Rehabilitacija i resocijalizacija narkomana. *Apollinem Medicum et Aesculapium*, 16(1), str. 42–45.
- United Nations Office on Drugs and Crime (2008) *Drug Dependence Treatment: Interventions for Drug Users in Prison*. Treat Net – International Network for Dependence Treatment and Rehabilitation Resource Centres, https://www.unodc.org/docs/treatment/111_PRISON.pdf, 25.07.2019.
- United Nations Office on Drugs and Crime (2016) *World Drug Report 2016, United Nations publication, Sales No. E.16.XI.7*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime.
- Wesley, M. C., Minatrea, N. B., Watson, J. C. (2009) Animal-assisted therapy in the treatment of substance dependence. *Anthrozoös*, 22(2), 137–148.
- Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 55/2014 i 35/2019
- Vallejo, J.R., Santos-Fita, D., González, J.A. (2017) The therapeutic use of the dog in Spain: a review from a historical and cross-cultural perspective of a change in the human-dog relationship. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 13(1), pp. 1–17.

Ana Batrićević, PhD
Institute of Criminological and Sociological Research,
Senior Research Fellow

ANIMALS AND THE TREATMENT OF DRUG ADDICTED OFFENDERS: REACH, PERSPECTIVES AND ITALIAN EXPERIENCE

The increasing number of drug addicts and the devastating consequences of this medical, social and criminal phenomenon generate the need to discover the most efficient methods for their treatment and social reintegration. In the cases when a prison sentence or a medical security measure has been imposed on the addicted person, additional challenges and issues may emerge. Current practical experiences regarding animal (horses and dogs) assisted therapy as an addition to treatment of diseases, mental difficulties and behaviour issues indicate that this innovative method can be effective in the treatment of drug addicted offenders. Having that in mind, the author analyses existing challenges of drug addicts' treatments, with the focus on those who serve prison sentence, the modalities of state reaction to this phenomenon, as well as the possibilities and perspectives of including animals in their therapy. The author dedicates special attention to the Italian solution, which is discussed as an example of good practice of including animals in the treatment of drug addicted offenders and a possible role model for national legislation and practice.

Key words: drug, addiction, treatment, prison, animals.

Nikola VUJIČIĆ MA, istraživač saradnik*
Institut za kriminološka
i sociološka istraživanja

Pregledni rad
UDK: 343.222-056.34
343.268
616.89-008.1(497.11)“2013/2017”
Primljeno: 15.8.2019.

PSIHIJATRIJSKO LEČENJE I KRIVIČNO PRAVO: PRIMENA MERE BEZBEDNOSTI OBAVEZNOG PSIHIJATRIJSKOG LEČENJA NA SLOBODI U SPB GORNJA TOPONICA**

Krivični zakonik Republike Srbije poznaje četiri vrste krivičnih sankcija, među kojima se nalaze i mere bezbednosti, pri čemu je opšta pažnja naučne i stručne javnosti, obično usmerena na medicinske mere bezbednosti. Autor u radu, pre svega analizira mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi i obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi. Nakon uvodnih, teorijskih aspekata, sagledan je zakonodavni okvir, ali su analizirani i statistički podaci o broju izrečenih mera u Republici Srbiji, u periodu od 2013. do 2017. godine. U drugom delu rada, predstavljani su rezultati istraživanja o primeni mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi u SPB Gornja Toponica. Pored sagledavanja opštih karakteristika primenjene mere u konkretnoj ustanovi, osnovni cilj rada je da se kroz uvažavanje predstavljenih teorijskih koncepcija i trenutnog zakonodavnog okvira, sagledaju mogućnosti, odnosno daju predlozi za dalje unapređenje u praksi, uz osnaživanje ideje primene alternativa zatvaranju kada je reč o posmatranoj kategoriji učinilaca krivičnih dela (protivpravnih dela u zakonu predviđenih kao krivična dela).

Ključne reči: medicinske mere bezbednosti, obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi, obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi, Republika Srbija, SPB Gornja Toponica.

* e-mail: nikola.vujicic.law@gmail.com

** Rad predstavlja rezultat na projektu „Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije“ (47011), koji finansira Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

1. Uvod

Ius puniendi, odnosno pravo države na kažnjavanje je kao takvo od davnina nesporno. Međutim, ideja tzv. *sistema duplog koloseka*, začeta je 1894. godine, kada je predstavljen Projekat Krivičnog zakonika Švajcarske (Ćorović, 2014: 105–106). Ideje koje je predstavio *Carl Stooss*, svoje mesto su našle u brojnim evropskim krivičnim zakonodavstvima, uključujući i Krivični zakonik Kraljevine Jugoslavije iz 1929. godine, od kada u našem zakonodavstvu i teoriji dominira koncept dualističkog sistema krivičnih sankcija (Stojanović, 2014: 147). U tom smislu, danas krivične sankcije predstavljaju sredstvo za ostvarivanje zaštitne funkcije krivičnog prava, koja je osnovni cilj i svrha postojanja krivičnog prava u celini, pri čemu iste mogu biti definisane kao zakonom predviđene represivne mere koje se s ciljem suzbijanja kriminaliteta primenjuju prema učiniocu protivpravnog dela koje je u zakonu predviđeno kao krivično delo na osnovu odluke suda donete nakon sprovedenog krivičnog postupka (Stojanović, 2016: 275). Pored kazne, mere upozorenja i vaspitne mere, naše krivično pravo poznaje i *mere bezbednosti* kao posebnu vrstu krivičnih sankcija, koje su vrednosno neutralne sankcije, kod kojih je u prvom planu specijalna prevencija, kada je reč o načinu ostvarivanja opšte svrhe krivičnih sankcije. Za razliku od navedenog, generalno preventivni efekat je izražen u znatno manjoj meri nego kod kazne, ili je sasvim odsutan (Bejatović, 2017: 10).

Razvoj krivičnopravne nauke, kada je reč o merama bezbednosti, najviše je bio usmeren na osmišljavanje mehanizama za postupanje sa licima kojima je, u najširem smislu, neophodna medicinska pomoć, a kriva postupanja sa takvim licima, kretala se i kreće se, od ideje prostog zatvaranja i uz medikamente suštinskog onesposobljavanja takvih lica – u cilju zaštite društva od njihovih mogućih neželjenih i društveno neprihvatljivih postupaka¹, do ideje lečenja i osposobljavanja za ponovno uključenje u zajednicu. Zamišljena kriva postupanja, odnosno njene dve dijametralno suprotno postavljene tačke, naročito su vidljive ukoliko se sagledaju mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja i zdravstvenoj ustanovi i mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi. Po svojoj prirodi, one predstavljaju tačku ukrštanja krivičnog prava i psihijatrije (*ali i drugih disciplina*) i u sebi nose dvostruku različitost. Po svojoj svrsi se razlikuju od drugih krivičnih sankcija, a zbog kategorije učinilaca razlikuju se od ostalih mera bezbednosti pa zbog toga predstavljaju kompleksnu problematiku koju je moguće proučavati sa različitih aspekata (Delić, 1995: 173).

1 Zanimljiv istorijski prikaz postupanja sa takvim licima, dao je Howard koji je istakao da je njihov položaj u evropskim kaznionicama sa aspekta načela humanosti bio neprihvatljiv. Vid. detaljnije: Hauard, Dž. (2015) *Stanje u zatvorima* (prevod: Dragica Ljubičić). Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Ono što je danas nesporno, jeste da se sa aspekta krivičnog prava, *duševno bolesna lica*², doktrinirano i praktično, sasvim drugačije posmatraju u odnosu na uračunljive učinioce i to kako kada je reč o sposobnosti da se bude učesnik u krivičnom postupku, tako i na planu izvršenja krivičnih sankcija (Morse, 2018: 253). Studije koje su sprovedene u drugoj polovini dvadesetog veka, ukazale su da je u porastu broj osuđenih lica kod kojih je pre stupanja na izvršenje kazne zatvora ustanovljena određena duševna bolest (Steadman i dr., 1984: 474) pri čemu pojedini autori navode da u ukupnoj osuđeničkoj populaciji, čak 16% lica ima određene *duševne smetnje*³, a neki od njih su izvršili veoma teška, uglavnom nasilna krivična dela (Ditton, 1999: 38). Fisher i dr. (2006) ukazuju da lica sa određenim duševnim poremećajima, uz upotrebu nasilja, najčešće vrše krivična dela protiv javnog reda i mira, ali i lakša imovinska krivična dela. Do sličnih zaključaka, došao je i Ogloff sa saradnicima (2015) koji su istakli da dela izvršena od strane duševno obolelih lica, najčešće karakteriše prisustvo nasilja (prema: Prince, Wald, 2018: 2). Na ovom mestu, ukazujemo da je u sveobuhvatnoj studiji koja je sprovedena u toku 2018. godine, pokazano da i u Republici Srbiji lica na meri bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi češće vrše krivična dela sa elementima nasilja, odnosno u ukupnoj strukturi dela, čak 69.3% lica je izvršilo neko od krivičnih dela sa elementima nasilja (Međedović, Petrović, Vujičić: 2019: 15).

Ipak, postavlja se jedno ključno pitanje, a to je pitanje uzročnosti – odnosno kako duševna poremećenost utiče na kriminalno ponašanje? Iako se u psihijatrijskoj literaturi nailazi na brojna istraživanja o tome kako duševna poremećenost utiče na vršenje kriminalnih ponašanja, te se ukazuje na postojanje određene uzročne veze, mnoga pitanja u tom pogledu i dalje ostaju kontroverzna. I onda kada rezultati istraživanja ukazuju na to da lica sa duševnom poremećenošću češće vrše određena krivična dela od ostale populacije, nije uvek izvesno da se to može pripisati njihovoj duševnoj poremećenosti. Sa druge strane, iste studije ukazuju na to da se duševna poremećenost može povezati sa vršenjem *određene vrste krivičnih dela, a ne sa vršenjem krivičnih dela uopšte* (Stojanović, 2014: 154).

Pitanje uzročnosti nije jedino pitanje koje stvara dileme u pogledu postupanja sa neuračunljivim, odnosno bitno smanjeno uračunljivim učiniocima. Soković

2 Imajući u vidu da se u novije vreme i sam termin „duševna bolest“ sve više napušta, kao i da se više ne koristi ni u zvaničnoj klasifikaciji bolesti (ICD-10) Svetske zdravstvene organizacije, treba istaći da je taj pojam u krivičnom pravu neophodan te da se ne može zameniti pojmom „duševni poremećaj“ ili „duševna smetnja“ (Stojanović, 2015: 221–222). Iako u teoriji krivičnog prava nema zagovornika napuštanja pojma duševne bolesti, pojedini autori upozoravaju na opasnosti i probleme do kojih bi se došlo ukoliko bi bila prihvaćena klasifikacija društvenih poremećaja Svetske zdravstvene organizacije (Drakić, 2014: 53–54).

3 Neophodno je praviti jasnu distinkciju između pojmova „duševna bolest“ i „duševne smetnja“, budući da se ova dva pojma ne koriste kao sinonimi. Videti prethodnu fn.

pravilno ističe da samostalno izricanje mera bezbednosti medicinskog karaktera neuračunljivim učinocima u sistemskom smislu predstavlja dvostruki izuzetak, i u odnosu na dopunski karakter mera bezbednosti kao krivičnih sankcija i po pravilu kumulativno izricanje sa drugim sankcijama, kao i u odnosu na pravilo da se krivične sankcije izriču za učinjeno krivično delo. Neuračunljivim učinocima nedostaje sposobnost za krivicu, a s obzirom da krivica predstavlja konstitutivni elemenat krivičnog dela, ne može se smatrati da neuračunljiva lica čine krivična dela. Normirana mogućnost izricanja krivičnih sankcija neuračunljivim učinocima, stoga ukazuje na konceptijsku nedoslednost, a suštinski otvara pitanje legitimiteta krivično-pravne reakcije na ponašanja duševno bolesnih lica (Soković, 2017: 360–361). Još jedno od problemskih pitanja koje se ističe u domaćoj literaturi, jeste i pitanje usklađenosti odredbi krivičnog materijalnog prava sa jednim od ustavom propisanih ljudskih prava i sloboda, budući da Ustav garantuje da su fizički i psihički integritet nepovredivi, kao i da niko ne može biti izložen mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanja, niti podvrgnut medicinskim ili naučnim ogleđima bez svog slobodno datog pristanka. Sa druge strane, najvišim pravnim aktom nije propisana mogućnost ograničenja, odnosno isključenja pomenutog prava na zaštitu fizičkog i psihičkog integriteta (Soković, 2017: 358; Ćorović, 2010: 277).

Iako određene dileme već na prvi pogled postoje kada je reč o merama bezbednosti medicinskog karaktera, činjenica je da se moderna krivična zakonodavstva ne bi mogla zamisliti bez njihovog postojanja. Čini se interesantnim ukazati na nešto što nikada nije bilo sporno, a to je da kada je reč o postupanju sa licima kod kojih postoje određeni duševni poremećaji, shvaćeni u najširem smislu te reči, postoji nužna međuzavisnost krivičnopravnog sistema i sistema javnog zdravlja. Upravo na takvim osnovama, poslednjih godina se i u evropskim zemljama sve više ojačava ideja deinstitucionalizacije, odnosno ideja da se iz penitencijarnih ustanova izdvoje psihijatrijske bolnice kao zasebne ustanove socijalne kontrole mentalno obolelih lica. Drugim rečima, osnovna ideja je da se neuračunljivi, odnosno bitno smanjeno uračunljivi učinoci, iz sistema krivičnog pravosuđa, prebace u nadležnost sistema javnog zdravlja (Markowitz, 2011: 37). Pored ove osnovne ideje, uvećani su naponi da se pruži i niz različitih drugih mogućih rešenja, poput pružanja podrške za lečenje u zajednici, postojanje tzv. sudova za mentalno zdravlje (*specijalizovani sudovi*), ambulantno lečenje (*ova mera u našem sistemu bi bila najbliži meri obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi*) i dr. (Compton i dr., 2008: 48).⁴

4 Bajović ukazuje na bitne razlike u postupanju sa licima kojima je pre svega neophodna medicinska pomoć i to pre svega kroz sagledavanje prakse zemalja koje pripadaju evropsko-kontinentalnom i

Teorijski posmatrano, ove ideje se mogu smatrati opravdanim, naročito ukoliko se u obzir uzme načelo humanosti. Ipak, ne treba zaboraviti da pozitivna uporedno-pravna iskustva uglavnom dolaze iz zemalja koje pripadaju tzv. anglo-američkom pravnom sistemu. Ideja deinstitucionalizacije u evropskim pravnim sistemima je novijeg datuma, pri čemu u nekim zemljama nove forme postupanja nisu dale očekivane rezultate. Ovo je posebno interesantno, ukoliko se sagledaju iskustva bivših jugoslovenskih republika, naročito Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine (Stojanović, 2014: 164–166). Upravo zbog navedenih razloga, Stojanović smatra da bi uvođenje „čistog“ sistema, koji bi podrazumevao izostavljanje dve mere psihijatrijskog lečenja i čuvanja iz sistema krivičnih sankcija kada su u pitanju neuračunljivi učiniooci, stvorilo ozbiljne probleme u praksi, te da su one i dalje kao takve nužne u sistemu krivičnih sankcija (Stojanović, 2014: 166).⁵ Iako je to i dalje dominantno shvatanje u našoj krivičnopravnoj literaturi (*uz naravno postojanje niz različitih predloga za poboljšanje položaja lica na navedenim merama*) ukazujemo na jednu preporuku koju je dao Morse. On predlaže da se osobe koje su izvršile krivična dela *bez elemenata nasilja*, a prema kojima postoji potreba za primenom neke mere bezbednosti medicinskog karaktera, direktno preusmere sa krivičnopravnog na sistem javnog zdravlja. Drugim rečima, nužnost primene mera bezbednosti medicinskog karaktera svodi isključivo na one učinioce koji su skloni vršenju nasilnih krivičnih dela (Morse, 2018: 269).

Polazeći od datih uvodnih – teorijskih napomena, u radu je dat pregled zakonodavnog okvira, kako kada je reč o normama krivičnog materijalnog, procesnog i izvršnog prava, tako i sa aspekta Zakona o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama. Posebna pažnja, posvećena je primeni mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, u periodu od 2013. do 2017. godine, kroz sagledavanje fenomenološke dimenzije (osuđena punoletna lica prema vrsti izrečene mere bezbednosti) ali i sagledavanju opštih karakteristika primene navedene mere u SPB Gornja Toponica. Zaključnim razmatranjima, posvećen je poslednji deo rada.

anglo-američkom pravnom sistemu. U tom smislu, ona ističe da se u anglosaksonskom svetu i dalje razvijaju ideje terapeutske jurisprudencije i prati rad specijalizovanih sudova, nasuprot vladajućoj skeptičnosti prema primeni mera bezbednosti medicinskog karaktera koja se sreće ne samo u našem pravu, već i u našem društvu (vid. detaljnije: Bajović, 2010: 269–280).

- 5 Iako one i dalje predstavljaju nužnost u našem krivičnopravnom sistemu, isti autor jasno navodi niz preporuka koje bi trebalo da doprinesu boljem položaju lica koje se nalaze na nekoj od dve, Krivičnim zakonikom predviđene psihijatrijske mere bezbednosti. Vid. Stojanović, Z. (2014) Mere bezbednosti psihijatrijskog lečenja: prinudno psihijatrijsko lečenje kao krivična sankcija. *Crimen*, 2, str. 167–170.

2. Zakonodavni okvir

2.1. Norme materijalnog krivičnog prava

Mere bezbednosti u krivičnom pravnom sistemu Republike Srbije predstavljaju vrstu krivičnih sankcija čija je svrha da se otklone stanja ili uslovi koji mogu biti od uticaja da učinilac ubuduće ne vrši krivična dela. Krivičnim zakonikom Republike Srbije (*u nastavku: KZ*)⁶ propisano je četiri vrste mera bezbednosti medicinskog karaktera i to: obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi, obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi, obavezno lečenje narkomana i obavezno lečenje alkoholičara.

Za razliku od kazne koja se izriče samo kao glavna krivična sankcija, mere bezbednosti medicinskog karaktera, posmatrano sa aspekta svoje prirode, mogu imati karakter i glavne i sporedne sankcije, u zavisnosti od ličnosti učinioca krivičnog dela. Uračunljivim učiniocima mera bezbednosti se izriče kao sporedna krivična sankcija, uz kaznu, uslovnu osudu, sudsku opomenu ili u slučaju oslobođenja od kazne. Kod neuračunljivih učinilaca, mere bezbednosti, pre svega obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi i obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi, predstavljaju osnovni način reagovanja na protivpravno delo, odnosno izriču se samostalno. Drugim rečima, u tom slučaju ne postoji subjektivni element u biću krivičnog dela, odnosno nedostaje krivica. Navedene dve mere, pod zakonom predviđenim uslovima, mogu se izreći i licu koje je krivično delo izvršilo u stanju bitno smanjene uračunljivosti, uz kaznu ili uslovnu osudu.

Obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi izriče se prevashodno učiniocu koji je krivično delo učinio u stanju bitno smanjene uračunljivosti, ako, s obzirom na učinjeno krivično delo i stanje duševne poremećenosti, sud utvrdi da postoji ozbiljna opasnost da učinilac učini teže krivično delo i da je radi otklanjanja ove opasnosti potrebno njegovo lečenje u takvoj ustanovi. Pod istim uslovima, sud će izreći obavezno lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi učiniocu koji je u stanju neuračunljivosti učinio protivpravno delo predviđeno u zakonu kao krivično delo. Trajanje ove mere je faktički neograničeno, odnosno sud će je obustaviti kada utvrdi da je prestala potreba za lečenjem i čuvanjem učinioca u zdravstvenoj ustanovi. Ukoliko je reč o učiniocu koji je krivično delo učinio u stanju bitno smanjene uračunljivosti, mera može trajati i duže od izrečene kazne, a ako je osuđen na kaznu zatvora, vreme provedeno u zdravstvenoj ustanovi uračunava se u vreme trajanja izrečene kazne, pri čemu u slučaju da je

6 Krivični zakonik, Sl. glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

vreme provedeno u zdravstvenoj ustanovi kraće od trajanja izrečene kazne, sud će, po prestanku mere bezbednosti, odrediti da se osuđeni uputi na izdržavanje ostatka kazne ili da se pusti na uslovni otpust.⁷ U slučaju podnošenja molbe za uslovni otpust, sud je pored ocene ispunjenosti uslova iz čl. 46 KZ, u obavezi da naročito uzme u obzir uspeh lečenja osuđenog, njegovo zdravstveno stanje, vreme provedeno u zdravstvenoj ustanovi i ostatak kazne koju osuđeni nije izdržao.

Obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi izriče se učiniocu koji je u stanju neuračunljivosti učinio protivpravno delo određeno u zakonu kao krivično delo, ukoliko sud utvrdi da postoji ozbiljna opasnost da učinilac učini protivpravno delo koje je u zakonu predviđeno kao krivično delo i da je radi otklanjanja ove opasnosti dovoljno njegovo lečenje na slobodi. U praksi, ova mera se najčešće izriče kao supstitut meri obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi kada sud, na osnovu rezultata lečenja, utvrdi da više nije potrebno čuvanje i lečenje učinioca u takvoj ustanovi, nego samo njegovo lečenje na slobodi. Obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi može se izreći i učiniocu čija je uračunljivost bitno smanjena, ako mu je izrečena uslovna osuda ili je po osnovu gore navedenog modela učinilac pušten na uslovni otpust. Ova mera traje dok postoji potreba lečenja, ali ne duže od tri godine. Takođe, ona se može povremeno sprovoditi i u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi, ako je to potrebno radi uspešnijeg lečenja, s tim da povremeno lečenje u ustanovi ne može neprekidno trajati duže od petnaest dana, niti ukupno duže od dva meseca. U slučaju da se učinilac ne podvrgne lečenju na slobodi ili ga samovoljno napusti ili i pored lečenja nastupi opasnost da ponovo učini protivpravno delo predviđeno u zakonu kao krivično delo, tako da je potrebno njegovo lečenje i čuvanje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi, sud može izreći obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u takvoj ustanovi.

2.2. Postupak za izricanje psihijatrijskih mera bezbednosti

Izricanje mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja, regulisano je odredbama čl. 522 do čl. 532 Zakonika o krivičnom postupku (*u nastavku*:

7 Kada je reč o uslovnom otpuštanju, u domaćoj literaturi se nailazi na predlog da se eventualno predvidi *uslovno otpuštanje iz zdravstvene ustanove*, što bi trebalo da doprinese da se broj lica koja se nalazi na izvršavanju ove mere smanji (Stojanović, 2014: 168). Takođe, u literaturi se ukazuje i na određene apsurdne koje postoje u pogledu kriterijuma koje sud uzima u obzir prilikom razmatranja ispunjenosti uslova za donošenje odluke o uslovnom otpustu. Naime, dok su uslovi koje sud uobičajeno ceni prilikom odobravanja uslovnog otpusta usmereni na puku procenu vladanja tokom izvršenja kazne i procenu rizika da će izvršiti krivično delo, zakonodavac se ovde opredelio da sud obaveže na procenu napretka u lečenju i njegovog zdravstvenog stanja (Kolaković-Bojović, 2017: 150)

ZKP)⁸ pri čemu će na ovom mestu biti ukazano na one odredbe koje su od značaja za sam predmet rada.

Zakonodavac je propisao da predlog za izricanje mera bezbednosti iz čl. 81 i čl. 82 KZ sudu podnosi javni tužilac, pri čemu se navedene mere mogu izreći i kada javni tužilac na glavnom pretresu izmeni podignutu optužnicu odnosno optužni predlog, podnošenjem predloga za izricanje tih mera. U skladu sa odredbom čl. 74 t. 7 ZKP, okrivljeni mora imati branioca od momenta podnošenja predloga za izricanje mere, do donošenja odbijajuće ili oslobađajuće presude, rešenja o obustavi postupka za primenu mere bezbednosti, odnosno do pravnosnažnosti rešenja o izricanju mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja. O podnetom predlogu, posle održanog pretresa, odlučuje sud koji je nadležan za suđenje u prvom stepenu. Odredbom čl. 524 ZKP, propisan je poseban zakonski osnov za određivanje pritvora, pri čemu pored predloga javnog tužioca, mora biti ispunjen i uslov u pogledu postojanja opravdane opasnosti da bi okrivljeni usled duševnih smetnji mogao da izvrši krivično delo. Pre odlučivanja o određivanju pritvora, sud je u obavezi da pribavi mišljenje veštaka, a po donošenju rešenja o određivanju pritvora okrivljeni se do završetka postupka pred sudom prvog stepena smešta u odgovarajuću zdravstvenu ustanovu ili prostoriju koja odgovara njegovom zdravstvenom stanju.

Suštinsku ulogu u ovakvoj vrsti postupka, pre svega ima veštak (*psihijatar*) iz zdravstvene ustanove kojoj je bilo povereno veštačenje o uračunljivosti optuženog, koji se u skladu sa odredbom čl. 525 ZKP poziva na glavni pretres, uz sva ona lica kojima se poziv inače upućuje. Pre donošenja odluke o izricanju mere, predsednik veća će, po potrebi, ispitati veštaka koji je obavio psihijatrijski pregled optuženog, a sam optuženi će se saslušati ako to njegovo stanje dozvoljava. Za slučaj da optuženi nije u stanju da prisustvuje glavnom pretresu, smatraće se da osporava navode optužbe.

Po završetku glavnog pretresa, sud izriče odluku i objavljuje je s bitnim razlozima. U slučaju postojanja razloga iz čl. 422 i 423 ZKP, sud donosi odbijajuću ili oslobađajuću presudu, a ukoliko utvrdi da optuženi u vreme izvršenja krivičnog dela nije bio neuračunljiv, rešenjem će obustaviti postupak za primenu mere bezbednosti. Ipak, ukoliko sud, na osnovu izvedenih dokaza utvrdi da je optuženi učinio određeno protivpravno delo koje je u zakonu određeno kao krivično delo i da je u vreme izvršenja dela bio neuračunljiv, rešenjem će optuženom izreći meru bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, odnosno obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, a pri odlučivanju koju će od ove dve mere izreći, sud nije vezan za predlog javnog tužioca. U rešenju kojim je izrekao meru bezbednosti, sud će pod uslovima predviđenim ovim zakonikom

8 Zakonik o krivičnom postupku, Sl. glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 i 35/2019.

odlučiti i o imovinskopravnom zahtevu. Protiv rešenja o izricanju mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja žalbu mogu, u roku od osam dana od dana prijema rešenja, izjaviti stranke, branilac i oštećeni, pri čemu žalbu u korist optuženog mogu izjaviti i njegov bračni drug, lice sa kojim živi u vanbračnoj ili drugoj trajnoj zajednici života, srodnici po krvi u pravoj liniji, zakonski zastupnik, usvojitelj, usvojenik, brat, sestra i hranitelj, a rok za žalbu teče od dana kada je optuženom, odnosno njegovom braniocu dostavljen prepis presude.

Kada sud izrekne kaznu optuženom koji je učinio krivično delo u stanju bitno smanjene računljivosti, izreći će istom presudom i meru bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, ako utvrdi da za to postoje zakonski uslovi.

U slučaju da sud izrekne neku od navedene dve mere, svoju odluku dostavlja sudu koji je nadležan da odluči o lišenju poslovne sposobnosti, a o takvoj odluci se obaveštava i organ starateljstva.

Sud koji je sudio u prvom stepenu u kojem je izrečena mera bezbednosti, po predlogu zdravstvene ustanove, organa starateljstva ili okrivljenog kome je izrečena mera bezbednosti, odnosno po službenoj dužnosti na svakih devet meseci, ispituje da li je prestala potreba za lečenjem i čuvanjem u zdravstvenoj ustanovi, pri čemu, po uzimanju izjave od javnog tužioca, rešenjem obustavlja meru i određuje otpuštanje okrivljenog iz zdravstvene ustanove. Ovakvu odluku, sud donosi ako na osnovu mišljenja lekara utvrdi da je prestala potreba za lečenjem i čuvanjem u zdravstvenoj ustanovi, a može odrediti i njegovo obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi. Zakonodavac takođe predviđa da se u slučaju odbijanja predloga za obustavu mere, novi predlog može podneti po proteku šest meseci od dana donošenja rešenja o odbijanju.

Kad se iz zdravstvene ustanove otpušta osuđeni čija je računljivost bila bitno smanjena, a u toj ustanovi je proveo manje vremena nego što iznosi kazna zatvora na koju je osuđen, sud će rešenjem o otpuštanju odlučiti da li će osuđeni izdržati ostatak kazne ili će biti pušten na uslovni otpust. Osuđenom koji se pušta na uslovni otpust može se izreći i mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, ako za to postoje zakonski uslovi.

Najzad, sud će po službenoj dužnosti ili na predlog zdravstvene ustanove u kojoj se okrivljeni leči ili je trebalo da se leči, izreći meru bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi okrivljenom prema kome je primenjena mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi. Navedena odluka, donosi se po uzimanju izjave od javnog tužioca ukoliko sud ustanovi da se učinilac nije podvrgao lečenju ili ga je samovoljno napustio ili da je i pored lečenja ostao tako opasan za svoju okolinu da je potrebno njegovo čuvanje

i lečenje u zdravstvenoj ustanovi. Kao i u prethodnim slučajevima, pre donošenja odluke, sud će ispitati veštaka koji je obavio psihijatrijski pregled okrivljenog, a okrivljeni će se saslušati ako to njegovo stanje dozvoljava.

2.3. Izvršenje psihijatrijskih mera bezbednosti

Pitanje izvršenja mera bezbednosti, regulisano je u glavi VI Zakona o izvršenju krivičnih sankcija (u nastavku: ZIKS).⁹

Obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi – odredbom čl. 195 ZIKS, propisani su nadležnost i postupak za izvršenje mere obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi. Upućivanje lica na izvršenje mere obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi vrši nadležni sud koji je izrekao meru u prvom stepenu, pri čemu se ova mera prema slovu zakona izvršava u SZB, a izuzetno u drugoj zdravstvenoj ustanovi. Kada je ova mera izrečena uz kaznu zatvora, lice prema kojem se ona primenjuje prvo se upućuje na izvršenje mere bezbednosti. Na predlog Specijalne zatvorske bolnice, odnosno druge zdravstvene ustanove u kojoj se mera iz stava 1. ovog člana izvršava, sud može u toku trajanja mere, po prethodno pribavljenom mišljenju sudije za izvršenje, odlučiti da se lice prema kojem se mera izvršava premesti iz jedne u drugu zdravstvenu ustanovu.

Mera obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi može sadržati samo ona ograničenja kretanja i ponašanja koja su neophodna radi lečenja i čuvanja lica prema kojem se ova mera primenjuje i radi održavanja reda i discipline. Lice prema kome se izvršava mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi ima ista prava i obaveze kao i lice koje izdržava kaznu zatvora, ako potrebe lečenja drugačije ne zahtevaju (čl. 196).¹⁰

Dalje, odredbom čl. 197 ZIKS, propisano da ako se lice kojem je izrečena mera obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi nalazi na slobodi, a ne javi se ustanovi radi izvršenja mere, sud naređuje njegovo dovođenje ili izdavanje poternice. Naredbu izvršava policija na čijem području se lice nalazi. Ako se takvo lice nalazi u pritvoru sprovođenje vrše ovlašćena lica

9 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija. Sl. glasnik RS, br. 55/2014 i 35/2019.

10 Iako je zakonska norma jasno postavljena, istraživanje je pokazalo da postoje bitne razlike po pitanju položaja lica prema kojima se sprovede mere bezbednosti medicinskog karaktera, ukoliko se sagleda SZB sa jedne strane i preostale tri ustanove, sa druge. Njihov položaj, svakako je bolji u okviru onih ustanova koje potpadaju pod nadležnost Ministarstva zdravlja. Vid. detaljnije: Mededović, J., Petrović, B. & Vujičić, N. (2019) *Analiza primene mera bezbednosti medicinskog karaktera u krivičnopravnom sistemu Republike Srbije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Misija OEBS u Republici Srbiji, str. 39–41;

zavoda u kojem se izvršava mera pritvora. Važno je naglasiti da se dovođenje i sprovođenje lica vrši uz pratnju zdravstvenog radnika.

Zdravstvena ustanova, odnosno odeljenje u koje je upućeno lice radi lečenja i čuvanja, prema čl. 198 ZIKS, u obavezi je da najmanje jedanput godišnje obaveštava sud koji je izrekao meru, o stanju zdravlja lica prema kojem se mera primenjuje.

Na predlog SZB ili druge zdravstvene ustanove u kojoj se mera izvršava, sud može u toku trajanja mere odlučiti da se mera obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u psihijatrijskoj ustanovi obustavi ili izreći meru obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi. Po završetku lečenja, ustanova u kojoj se sprovedeno lečenje, obaveštava o tome sud koji je izrekao meru. Ako se radi o licu čije je lečenje završeno, a kome još nije istekla kazna, policija na čijem području se nalazi zdravstvena ustanova, na zahtev suda će sprovesti osuđeno lice na izvršenje kazne, pod uslovom da mu sud nije odredio uslovni otpust (čl. 199 ZIKS). Stručnost nadzora u izvršenju mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi nadzire ministarstvo nadležno za poslove zdravlja (čl. 200 ZIKS).

Poseban značaj ima i odredba čl. 201 ZIKS, kojom je propisano da posle otpuštanja iz zdravstvene ustanove brigu o licu prema kome je izvršena mera bezbednosti, a koje je bez porodičnog staranja, preuzima organ starateljstva nadležan prema prebivalištu, odnosno boravištu lica u vreme kada je odluka kojom je mera bezbednosti izrečena postala pravnosnažna.¹¹

Obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi – Za razliku od mere iz čl. 81 KZ, ova mera se primarno ne sprovodi u SZB, već se izvršava u zdravstvenoj ustanovi koju odredi sud koji je izrekao obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi. Drugim rečima, odredbom čl. 202 st. 1 ZIKS, nije predviđena mogućnost da se mera sprovodi u okviru SZB, koja potpada pod resor Ministarstva pravde – Uprave za izvršenje krivičnih sankcija. Sud koji je izrekao meru upućuje lice kojem je izrečena mera u zdravstvenu ustanovu u roku od osam dana od dana pravnosnažnosti odluke kojom je mera izrečena. Lice kojem je izrečena mera obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi obavezno je da se u roku koje odredi sud, a najkasnije u roku od petnaest dana od dostavljanja odluke o upućivanju na lečenje, javi zdravstvenoj ustanovi radi lečenja. Sud je u obavezi da prepis pravnosnažne sudske odluke dostavi zdravstvenoj ustanovi u kojoj se mera izvršava.

Zdravstvena ustanova je u obavezi da obavesti sud koji je izrekao meru, ako se dogodi jedna od sledećih situacija: ukoliko se upućeno lice ne podvrgne

11 U praksi, tzv. problem postpenalnog prihvata je uočljiv kod gotovo svih mera bezbednosti medicinskog karaktera. O tome vid. više: Milićević, M., Ilijić, Lj. & Vujičić, N. (2019) Mere bezbednosti medicinskog karaktera: krivičnopravni okvir i problemi u praktičnoj primeni. U: Stevanović, I. & Vujičić, N. (ur.) *Kazneno pravo i medicina*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 181–194, str. 175–177.

lečenju u roku koji odredi sud, lečenje samovoljno napusti ili i pored lečenja postane toliko opasno za okolinu da je potrebno i njegovo čuvanje u psihijatrijskoj zdravstvenoj ustanovi. Takođe, nezavisno od navedenog, zdravstvena ustanova je obavezna da najmanje svakih šest meseci obaveštava sud koji je izrekao meru o stanju zdravlja lica koje je na lečenju, kao i da obavesti sud o završetku lečenja.

2.4. Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama

Donošenjem Zakona o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama¹², postavilo se pitanje da li navedeni propis može biti alternativa merama bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja predviđenim u KZ. Postupak prema licima sa mentalnim smetnjama, učiniocima krivičnih dela ili prekršaja, uređen je u glavi XII navedenog Zakona. Odredbom čl. 58 propisano je da kada ovlašćena službena lica ministarstva nadležnog za unutrašnje poslove, prilikom vršenja svoje dužnosti, osnovano posumnjaju da se radi o licu sa mentalnim smetnjama¹³, čije ponašanje predstavlja opasnost za njega ili za druga lica, dužni su da, bez odlaganja to lice dovedu u najbližu zdravstvenu ustanovu, radi pregleda. Preostale dve odredbe u okviru XII glave su upućujućeg karaktera. Naime, u čl. 59 st. 1 predviđeno je da kad se kod lica koje se nalazi na izdržavanju kazne zatvora, utvrdi postojanje mentalnih smetnji, postupa se u skladu sa odredbama zakona kojim se uređuje izvršenje krivičnih sankcija. Postupak prema takvom licu je, osim u slučaju smeštaja bez pristanka, isti kao postupak prema drugim licima sa mentalnim smetnjama (st. 2) pri čemu će se takav postupak primeniti i na osuđeno lice kome je, uz kaznu zatvora, sud izrekao i meru bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja za vreme izdržavanja te kazne (st. 3). Slično navedenom, odredba čl. 60 propisuje da se mera obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi lica sa mentalnim smetnjama primenjuje u skladu sa odredbama zakona kojim se uređuje izvršenje krivičnih sankcija, odnosno zakona kojim se uređuje prekršajni postupak. Imajući u vidu da su ovo jedine odredbe koje propisuju način postupanja sa licima – učiniocima krivičnih dela, jasno je da navedeni propis, onako kako je trenutno postavljen, u tom delu ne može biti alternativa odredbama KZ.

Ipak, Stojanović ne negira da Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama pruža određene dopunske mogućnosti, u smislu da se mogu preduzeti neodložne mere ukoliko još nije izrečena mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja ili ukoliko nakon izvršenja mera učinilac ponovo postane opasan za

12 Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama. Sl. glasnik RS, br. 45/2013.

13 Sa aspekta krivičnog prava, prihvatljivija je sintagma „duševna smetnja“ (Stojanović, 2014: 160).

okolinu (Stojanović, 2014: 161). Ovakav zaključak, sasvim je opravdan ukoliko se sagleda celokupna glava VI kojom je regulisano zadržavanje bez pristanka i smeštaj bez pristanka lica sa mentalnim smetnjama u psihijatrijsku ustanovu. Naime, odredbom čl. 21 st. 1 propisano je da lice sa mentalnim smetnjama za koje doktor medicine ili psihijatar proceni da, usled mentalnih smetnji, ozbiljno i direktno ugrožava sopstveni život ili zdravlje ili bezbednost, odnosno život ili zdravlje ili bezbednost drugog lica, može se smestiti u psihijatrijsku ustanovu bez svog pristanka, samo ukoliko nisu na raspolaganju manje restriktivni načini za pružanje zdravstvene zaštite, po postupku za zadržavanje bez pristanka i smeštaj bez pristanka lica sa mentalnim smetnjama, u skladu sa ovim zakonom. Za smeštaj takvog lica, nije neophodan pristanak zakonskog zastupnika, u kom slučaju će to biti učinjeno po postupku za zadržavanje bez pristanka i smeštaj bez pristanka (st. 2). Najzad, predviđeno je da će se lice koje je opisano u prethodna dva stava, zadržati bez pristanka ili smestiti bez pristanka u psihijatrijsku ustanovu, samo kada je to jedini način da mu se obezbedi neophodna medicinska mera i koja traje samo dok traju zdravstveni razlozi za zadržavanje bez pristanaka ili smeštaj bez pristanka (st. 3). Na osnovu čl. 27 pomenutog Zakona, o zadržavanju lica sa mentalnim smetnjama u psihijatrijskoj ustanovi bez njegovog pristanka odlučuje sud na čijem se području nalazi sedište psihijatrijske ustanove u kojoj je lice sa mentalnim smetnjama zadržano bez svog pristanka. Iako je sam postupak regulisan, primetno je da i u ovom delu postoji niz upućujućih odredbi (*npr. na zakon kojim je regulisan vanparnični postupak*). Nedoslednost je uočljiva i ukoliko se sagleda smeštaj bez pristanka, budući da nigde u zakonu nije decidno propisano da i tu vrstu odluke, kao i u slučaju zadržavanja, donosi sud. Svakako, teleološkim tumačenjem Zakona, dolazi se do zaključka ta takvu odluku donosi sud. U nekim budućim izmenama, ovakvu jednu omašku, odnosno propust bi trebalo ispraviti.

3. Fenomenološka dimenzija

Republički zavod za statistiku (RZS) svake godine objavljuje saopštenja, odnosno predstavlja podatke o kriminalitetu punoletnih učinilaca krivičnih dela. U okviru takvih publikacija (Biltena) dostupni su i podaci o osuđenim licima prema grupama krivičnih dela, polu, *merama bezbednosti*, ranijoj osudi i oduzimanju imovinske koristi.

Od ukupnog broja izrečenih mera bezbednosti (35.224) u periodu od 2013. do 2017. godine, 4.244 (12.1%) su mere bezbednosti medicinskog karaktera, odnosno neka od mera izrečenih na osnovu čl. 81, čl. 82, čl. 83 ili čl. 84 KZ. Najmanji broj izrečenih mera bezbednosti medicinskog karaktera, upravo su tzv. psihijatrijske

mere bezbednosti, koje u ukupnoj strukturi učestvuju sa nešto manje od 15%. Naime, meru bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, sud je izrekao u 264 slučaja (6.2%) pri čemu je minimalan broj (38) zabeležen 2014. godine, a maksimalan broj (73) u poslednje posmatranoj godini. U nešto više slučajeva – 360 (8.5%) sudovi su se opredeljivali za primenu mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, pri čemu je minimalan broj takođe zabeležen u 2014. godini (56) a maksimalan broj u 2017. godini (88). Detaljan pregled broja izrečenih medicinskih mera bezbednosti, dat je u Tabeli br. 1.

Tabela 1. *Primena mera bezbednosti medicinskog karaktera u periodu od 2013. do 2017. godine.*

godina	ukupan broj	čl. 81	čl. 82	čl. 83	čl. 84
2013	773	43	61	337	332
2014	746	38	56	328	324
2015	753	47	84	290	332
2016	893	63	71	316	443
2017	1.079	73	88	289	629
UKUPNO	4.244	264	360	1.560	2.060

Ukoliko se u obzir uzmu prva i poslednje posmatrana godina, primetno je da procentualno postoji veliki porast u primeni psihijatrijskih mera bezbednosti. Kada je reč o meri iz čl. 81 KZ, ona je u 2017. godini primenjena za čak 70% više nego u 2013. godini, dok je kod mere iz čl. 82 KZ primetno uvećanje za 44%. Naravno, ove procenete svakako relativizuje činjenica da i dalje govorimo o malim brojevima, odnosno na godišnjem nivou svaka od pojedinih mera je izrečena u manje od 100 slučajeva. Sa druge strane, ne treba zanemariti da je reč o posebnoj kategoriji lica, za koje se, kako je navedeno u uvodnim napomenama, pokušavaju iznaći mehanizmi za poboljšanje njihovog položaja.

4. Obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi u SPB Gornja Toponica

4.1. Metodologija

U okviru projekta Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja *Analiza primene mera bezbednosti medicinskog karaktera u krivičnom pravnom sistemu Republike Srbije*, sprovedeno je i istraživanje o primeni mera bezbednosti medicinskog karaktera na slobodi, a koje su realizovane u okviru SPB Gornja Toponica.

Uzorak: Uzorkom je obuhvaćeno svih 30 lica prema kojima je u periodu od 2013. do 2017. godine primenjena mera obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi iz čl. 82 KZ.

Analiza podataka: Podaci za sve ispitanike su prikupljeni iz dosijea lica, koji se čuvaju u arhivi SPB Gornja Toponica. Prikupljeni su sledeći kvantitativni podaci:

- Osnovni sociodemografski podaci o ispitaniku: starost, pol, opština prebivališta (*teritorijalna distribucija*) i državljanstvo;
- Podaci o ranijoj osuđivanosti: postojanje i broj ranijih osuda;
- Podatak o sudu koji je izrekao meru;
- Podatak o krivičnom delu usled čijeg izvršenja je izrečena mera bezbednosti iz čl. 82 KZ: krivično delo prema važećem KZ i tip dela;
- Podaci o vrsti krivične sankcije, uz koju je izrečena mera bezbednosti;
- Podatak o aktuelnoj meri bezbednosti: dužina trajanja i osnov otpusta (*ishodu mere*).

Deskriptivna analiza je sprovedena kako bi se omogućio uvid u osnovne karakteristike izrečenih i realizovanih mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi. Obrada prikupljenih podataka se sastojala prvenstveno u skorovanju i unošenju u bazu programa *IBM SPSS statistic vers. 19*, pri čemu su deskriptivnom statistikom vršena poređenja i ukrštanja posmatranih varijabli istraživanja.

4.2. Rezultati istraživanja

Osnovni sociodemografski podaci – Prosečan ispitanik je rođen 1966. godine, odnosno ima 56 godina, pri čemu najmlađi ima 28, a najstariji 76 godina. Sva lica su domaći državljani. Kada je reč o polnoj strukturi, na merama se najčešće nalaze osobe muškog pola – 93%, koji podatak je i bio očekivan, naročito ukoliko se u obzir uzme činjenica da primat i u ukupnoj strukturi svih izvršenih krivičnih dela na teritoriji Republike Srbije imaju muškarci. Ukoliko se sagleda teritorijalna distribucija, primetno je da je najviše ispitanika iz regiona južna i istočna Srbija – 97%¹⁴, što je takođe bilo očekivano, imajući u vidu mesto u kom se konkretna ustanova nalazi.

Ranija osuđivanost – 77% ispitanika ranije nije osuđivano. Kada je reč o licima koja su ranije osuđivana, svako od njih je imalo samo jednu raniju osudu.

14 Teritorijalna distribucija je sagledana u skladu sa sistematikom koju primenjuje Republički zavod za statistiku, koji pravi razliku između sledećih statističkih jedinica: *sever* (obuhvata grad Beograd i Vojvodinu) *jug* (sa jedne strane obuhvata Šumadiju i zapadnu Srbiju, a sa druge južnu i istočnu Srbiju) i *AP Kosovo*.

Podatak o sudu koji je izrekao meru – U najvećem broju slučajeva – 93%, meru je izrekao neki od sudova sa područja Apelacionog suda u Nišu, dok je u preostalih 7% slučajeva reč o sudovima sa područja Apelacionog suda u Kragujevcu.

Podatak o krivičnom delu i vrsti krivične sankcije – od ukupnog broja lica na meri bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, najviše je onih koji su izvršili krivično delo nasilje u porodici iz čl. 194 KZ i krivično delo napad na službeno lice u vršenju službene dužnosti iz čl. 323 KZ (po 16.7%) potom krivično delo krađa iz čl. 203 KZ (13.3%) i krivično delo teška krađa iz čl. 204 KZ (10%). Sa po 6.7% u ukupnoj strukturi se nalaze krivična dela: teška dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja iz čl. 297 KZ, skidanje i povreda službenog pečata i znaka iz čl. 327 KZ i nasilničko ponašanje iz čl. 344 KZ. Pojedinačno učešće preostalih krivičnih dela u ukupnoj strukturi dela je neznatno. Ukoliko bi se sva krivična dela sagledala na osnovu kriminološkog kriterijuma (prisustvo/odsustvo nasilja u vršenju krivičnih dela) u ukupnoj strukturi izvršenih krivičnih dela je više onih sa elementima nasilja (73.3%).

Kod najvećeg broja ispitanik iz uzorka (86.7%) primenjena je mera iz čl. 82 st. 2 KZ, odnosno meru obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi sud je izrekao neuračunljivom učiniocu prema kojem je prvobitno određeno obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi, ali je sud na osnovu rezultata lečenja utvrdio da više nije potrebno njegovo čuvanje u lečenju u zdravstvenoj ustanovi, nego samo lečenje na slobodi. U preostalih 13.3% slučajeva, sud je primenio odredbu čl. 82 st. 3 KZ, odnosno meru bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi je izrekao iz uslovnu osudu. Nijedan ispitanik u SPB Gornja Toponica nije direktno upućen na osnovu odredbe čl. 82 st. 1 KZ. Kada je reč o *dužini trajanja mere*, prosečno trajanje je iznosilo tri godine, odnosno prema svakom ispitaniku iz uzorka je primenjeno maksimalno trajanje predviđeno odredbama KZ.¹⁵

Ishod mere – U najvećem broju slučajeva, mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi je uspešno okončana, odnosno po obustavi mere, 90% ispitanika je pušteno na slobodu. U svega dva slučaja, mera je okončana usled smrti, dok je u jednom slučaju konstatovano da se lice nalazi u bekstvu.

15 Ovde je interesantno primetiti da su mere na slobodi u proseku trajale duže od medicinskih mera bezbednosti koje su sprovedene u ustanovi. Primera radi, u SPB Gornja Toponica je prosečno trajanje mere bezbednosti obavezno lečenje narkomana iznosilo 5.6 meseci, a mere obavezno lečenje alkoholičara 5.2 meseca. Uporediti: Mededović, Petrović & Vujičić, 2019: 24.

5. Zaključna razmatranja

Mere bezbednosti medicinskog karaktera imaju posebno mesto u sistemu krivičnih sankcija. U prethodnim celinama, analizirane su mere bezbednosti psihijatrijskog lečenja, pre svega sa aspekta dve mere koje su predviđene u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije. Iako je analizi primarno podvrgnuto psihijatrijsko lečenje na slobodi, čini se da su osnovne dileme nužno povezane i sa merom obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi. Drugim rečima, one na neki način, makar kada je reč o teorijskim aspektima, predstavljaju neraskidivu celinu, budući da se na istim kolosecima vrši preplitanje dve suštinski različite discipline – prava i medicine. U centru obe discipline, kada je reč o postupanju sa neuradnjivim, odnosno bitno smanjeno uradnjivim učinocima, jeste načelo humanosti. Načelo humanosti, shvaćeno u krivičnopravnom smislu.

Podaci koje beleži RZS, pokazuju da je u petogodišnjem periodu od ukupnog broja izrečenih mera bezbednosti medicinskog karaktera, nešto manje od 15% onih koje su psihijatrijskog karaktera, pri čemu su se sudovi češće opredeljivali za meru obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi. Potrebno je istaći da na osnovu podataka koji se objavljuju u Biltenima, nije moguće utvrditi podatak o licima kojima je u međuvremenu mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi zamenjena merom obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi. U tom smislu, a naročito ukoliko se uzmu u obzir celokupni rezultati istraživanja *Analiza primene mera bezbednosti medicinskog karaktera u krivičnopravnom sistemu Republike Srbije* uočljiva je velika nepodudarnost između broja izrečenih mera bezbednosti psihijatrijskog karaktera i broja lica koji se nalaze u ustanovama na izvršenju navedenih mera u posmatranim godinama.¹⁶ Razloge za takvu nepodudarnost, pre svega treba tražiti u činjenici da mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi suštinski može trajati neograničeno.

Kada je reč o primeni mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi u SPB Gornja Toponica, može se konstatovati da je u pogledu najvećeg broja ispitanika mera uspešno sprovedena, odnosno samo u pogledu jednog lica je konstatovano da se ono nalazi u bekstvu. Iako je reč o suštinski malom uzorku, na osnovu koga se ne bi smeli izvoditi opšti zaključci o primeni navedene mere u Republici Srbiji, dobijeni rezultati pokazuju određena preklapanja sa drugim istraživanjima. Osnovno preklapanje koje je uočljivo, jeste da lica sa merom bezbednosti psihijatrijskog karaktera češće vrše nasilna krivična dela. Ono što je važno primetiti, jeste da u uzorku nije bilo lica kojima je mera bezbednosti izrečena

16 Upporediti: Međedović, Petrović, Vujičić, 2019: 27–37.

na osnovu čl. 82 st. 1 KZ, već je u najvećem broju slučajeva reč o licima koja su se primarno nalazila na meri iz čl. 81 KZ (u svega četiri slučaja je sud izrekao meru na slobodi uz uslovnu osudu). Iz datog razloga, preklapanje u pogledu tipa krivičnog dela, uglavnom se može vezati za osnovni karakter medicinske mere bezbednosti – *psihijatrijsko lečenje*, a ne za njen modalitet predviđen odredbom čl. 82 st. 1 KZ. Iz tog razloga, kada je reč o primeni mere obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, neophodno je obaviti istraživanje u okviru zdravstvenih ustanova u kojima se navedena mera sprovodi, kako bi se dobili podaci koje je moguće upoređivati sa drugim studijama. Pored tipa izvršenog krivičnog dela, naročito bi bilo značajno utvrditi i stopu povrata lica prema kojima je primenjena mera.

Ideja deinstitucionalizacije koja je zaživela u angloameričkom sistemu, a koja ima sve više pobornika i u evropskim zemljama, u zemljama bivših jugoslovenskih republika nije dala očekivane rezultate, iz kog razloga su se neke zemlje odlučile za povratak na stari, dobro ukorenjen sistem. Iako je koncept izmeštanja psihijatrijskih mera bezbednosti iz sistema krivičnih sankcija u osnovi dobro zamišljen, ipak se treba prikloniti stanovištu da bi i dalje, makar kada je reč o Republici Srbiji, u osnovi trebalo zadržati postojeći sistem, koji bi trebalo unaprediti: *prvo* – vremenski bi trebalo ograničiti trajanje mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi; *drugo* – u svim slučajevima u kojima je to moguće, trebalo bi pre primeniti meru bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi; *treće* – u svim slučajevima u kojima je to moguće, trebalo bi koristiti zakonske mogućnosti i strožu meru zameniti blažom; *četvrto* – kada je reč o lečenju na slobodi, trebalo bi proširiti mogućnosti (stvoriti uslove) za adekvatno lečenje, kroz primenu različitih savremenih programa postupanja u okviru tzv. ambulantnog lečenja; *peto* – treba predvideti mogućnost uslovnog otpuštanja iz zdravstvene ustanove; *šesto* – neophodno je obezbediti dobar postpenalni prihvrat licima koja se nalaze na nekoj od navedenih mera (naime, usled dužeg boravka u ustanovi, dešava se da određeni broj lica nema obezbeđen prihvrat, usled čega se može desiti da takva lica i dalje neopravdano ostanu duže u ustanovi) itd. Na navedeni način, uz poštovanje načela srazmernosti i humanosti, pored poboljšanja položaja lica koja se nalaze na merama bezbednosti psihijatrijskog karaktera, stvorio bi se okvir kako sa povećanje slobodnih smeštajnih kapaciteta, tako i za smanjenje troškova izvršenja.

Literatura

- Bajović, V. (2010). Therapeutic jurisprudence and problem-solving courts. U. Ignjatović, Đ. (ur.) *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja IV*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 269–280.
- Bejatović, S. (2017). Mere bezbednosti medicinskog karaktera kao krivičnopravni instrumenti suprotstavljanja kriminalitetu (prevencija i represija). U. Bejatović, S. & Jovanović, I. (ur.) *Mere bezbednosti medicinskog karaktera – pravni i medicinski aspekt (regionalna zakonodavstva, iskustva u primeni i mere unapređenja)*. Beograd: Misija OEBS u Republici Srbiji, str. 9–32.
- Compton, M.T. et al. (2008) A Comprehensive Review of Extant Research on Crisis Intervention Team (CIT) Programs. *The Journal of American Academy of Psychiatry and the Law*, 36 (1), pp. 47–55.
- Čorović, E. (2014) Osvrt na sistem „duplog koloseka“ u krivičnom pravu. *Revija kriminologiju i krivično pravo*, 52 (3), str. 105–118.
- Čorović, E. (2010) *Mere bezbednosti obaveznog lečenja narkomana i alkoholičara u krivičnom pravu – doktorska disertacija*. Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Delić, N. (1995) Mere bezbednosti medicinskog karaktera. U. Ćirić, J. (ur.) *Problemi reintegracije i reforme jugoslovenskog krivičnog zakonodavstva*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 173–179.
- Ditton, P.M. (1999) *Mental Health and Treatment of Inmates and Probationers*. Bureau of Justice Statistics Special Report NCJ 174463.
- Drakić, D. (2014) *Krivično pravo i veštak psihijatar*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Hauard, Dž. (2015) *Stanje u zatvorima (prevod: Dragica Ljubičić)*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Kolaković-Bojović, M. (2017) Uslovni otpust i mere bezbednosti medicinskog karaktera. U. Bejatović, S. & Jovanović, I. (ur.) *Mere bezbednosti medicinskog karaktera – pravni i medicinski aspekt (regionalna zakonodavstva, iskustva u primeni i mere unapređenja)*. Beograd: Misija OEBS u Republici Srbiji, str. 145–154.
- Markowitz, F.E. (2011) Mental Illness, Crime and Violence: Risk, Context, and Social Control. *Aggression and Violent Behavior*, 16, pp. 36–44.
- Mededović, J., Petrović, B., Vujičić, N. (2019). *Analiza primene mera bezbednosti medicinskog karaktera u krivičnopravnom sistemu Republike Srbije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Misija OEBS u Republici Srbiji.

- Milićević, M., Ilijić, Lj. & Vujičić, N. (2019) Mere bezbednosti medicinskog karaktera: krivičnopравни okvir i problemi u praktičnoj primeni. U. Stevanović, I. & Vujičić, N. (ur.) *Kazneno pravo i medicina*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 181–194, str. 161–180.
- Morse, S.J. (2018) *Mental Disorder and Criminal Justice*. Philadelphia: Faculty Scholarship at Penn Law.
- Prince, J.D. & Wald, C. (2018) Risk of Criminal Justice System Involvement Among People With Co-occurring Severe Mental Illness and Substance Use Disorder. *International Journal of Law and Psychiatry*, 58, pp. 1–8.
- Soković, S. (2017) Sporna pitanja izricanja mera bezbednosti medicinskog karaktera. *Crimen i Revija za kriminologiju i krivično pravo*, VIII (3) i 55 (2,3), str. 356–372.
- Steadman, H.J. et al. (1984) The Impact of State Mental Hospital Deinstitutionalization on U.S. Prison Populations (1968–1978). *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 75, pp. 474–490.
- Stojanović, Z. (2016) *Krivično pravo: opšti deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Stojanović, Z. (2015) Krivično pravo i duševna bolest. *Sociologija*, LVII (2), str. 219–230
- Stojanović, Z. (2014) Mere bezbednosti psihijatrijskog lečenja – prinudno psihijatrijsko lečenje kao krivična sankcija. *Crimen*, V (2), str. 145–172.

Ostali izvori:

- Republički zavod za statistiku (2017) *Bilten: Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2017: prijave, optuženja i osude*. Beograd: Republika Srbija – RZS.
- Republički zavod za statistiku (2016) *Bilten: Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2016: prijave, optuženja i osude*. Beograd: Republika Srbija – RZS.
- Republički zavod za statistiku (2015) *Bilten: Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2015: prijave, optuženja i osude*. Beograd: Republika Srbija – RZS.
- Republički zavod za statistiku (2014) *Bilten: Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2014: prijave, optuženja i osude*. Beograd: Republika Srbija – RZS.
- Republički zavod za statistiku (2013) *Bilten: Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2013: prijave, optuženja i osude*. Beograd: Republika Srbija – RZS.

Nikola VUJIČIĆ, LL.M

**Institute of Criminological and Sociological Research,
Research Associate**

**PSYCHIATRIC TREATMENT AND CRIMINAL LAW:
APPLICATION OF THE SAFETY MEASURE OF COMPULSORY
PSYCHIATRIC TREATMENT AT LIBERTY IN SPECIAL
PSYCHIATRIC HOSPITAL GORNJA TOPONICA**

The Criminal Code of the Republic of Serbia knows four types of criminal sanctions, among which there are security measures, with the general attention of the scientific and professional public, usually aimed at medical safety measures. The author in the paper, first of all, analyzes the safety measures of compulsory psychiatric treatment and confinement in a health institution and the compulsory psychiatric treatment at liberty. After the introductory – theoretical aspects, the legislative framework has been examined. However, statistics on the number of imposed medical security measures in the Republic of Serbia, from 2013 to 2017, were also analyzed. The second part of the paper presents the results of a study on the application of the security measure of the compulsory psychiatric treatment at liberty in the Special Psychiatric Hospital Gornja Toponica. In addition to looking at the general characteristics of the security measure applied in that institution, the main objective of the paper is to consider the possibilities, i.e. to suggest further improvements in practice, by respecting the presented theoretical concepts and the current legislative framework. The idea of applying alternatives to incarceration in this category of offenders needs to be strengthened.

Keywords: *Medical security measures, Compulsory psychiatric treatment and confinement in a health institution, compulsory psychiatric treatment at liberty, Serbia, Special psychiatric hospital Gornja Toponica*

Ana PARAUŠIĆ MA, istraživač pripravnik*
Institut za kriminološka
i sociološka istraživanja

Pregledni rad
UDK: 711.4(4); 711.4:351.861
Primljeno: 15.8.2019.

BEZBEDNOST U GRADOVIMA VAN GRANICA NACIONALNOG I LOKALNOG – POLITIKE URBANE BEZBEDNOSTI EVROPSKIH ORGANIZACIJA**

S obzirom na to da većina evropskog stanovništva danas živi u gradovima, te da generalni politički, ekonomski i društveni odnosi i procesi sve više imaju karakter urbanog, razumevanje i ostvarivanje bezbednosti u savremenim gradovima Evrope, postaje sve značajnije. Stoga je dilema oko uloge nadnacionalnih evropskih entiteta u oblasti urbane bezbednosti i prevencije kriminala na lokalnom nivou, danas aktuelna više nego ikada ranije. Predmet ovog rada jeste analiza aktivnosti evropskih tela i organizacija koje se tiču urbane bezbednosti, odnosno njihovih napora na planu identifikovanja najznačajnijih problema bezbednosti evropskih gradova. U tom smisli analizirane su politike i praktične smernice tri organizacije koje su imale najviše uticaja na formiranje javno-mnjenjskog i političkog diskursa o urbanoj bezbednosti u Evropi: Evropska Unija (European Union) (u okviru nje pre svega Evropska komisija (European Commission)), Savet Evrope (Council of Europe) i Evropski forum za urbanu bezbednost (European Forum for Urban Security). Cilj rada jeste sistematičan pregled aktivnosti pomenuta tri entiteta, kao i prepoznavanje eventualnih sličnosti i razlika u pristupu pitanjima urbane bezbednosti i prevencije urbanog kriminala, a u nameri utvrđivanja postojanja jedinstvene politike urbane bezbednosti na nivou Evrope.

Ključne reči: urbana bezbednost, evropski gradovi, Evropska unija, Savet Evrope, Evropski forum za urbanu bezbednost.

* e-mail: parausicana@gmail.com

** Rad predstavlja rezultat na projektu „Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije“ (47011), koji je finansiran od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

1. Uvod

Gradovi u Evropi su istorijska poprišta sukoba, nasilja i nereda. Oni su istovremeno kolevke civilizacije, pokretači ekonomskog razvoja, središta političkih i kulturnih zbivanja. Stoga ne iznenađuje da su gradovi oduvek zauzimali značajno mesto u akademskom, ali i političkom diskursu u Evropi. Imajući u vidu višedecenijski državocentrični pristup u promišljanjima o bezbednosti očigledno je odsustvo koherentne teorijske misli o bezbednosti u gradovima, tj. urbanoj bezbednosti. Pojedini autori nas ipak podsećaju na istorijski značaj koji je grad imao, te Luis Mamford napominje da je nastanak evropskih srednjovekovnih gradova bio podstaknut potrebom ljudi da se udružuju i tako osiguraju fizički opstanak (Mamford, 2010). Tokom renesanse, gradovi su bili središta političkog i ekonomskog života Evrope, a među njima se uspostavljaju vrlo dinamični odnosi. Svaki veliki grad formiran je kao utvrđenje, koje za cilj ima zaštitu svojih građana od invazije stranih oružanih snaga, a grad-tvrđava (“*city-as-fortress*”) predstavlja glavnu formu bezbednosti u ovom periodu (Shapiro, 2009: 446–7). Tokom nekoliko narednih vekova mapa urbane Evrope značajno je izmenjena, a nacionalne države postaju osnovna jedinica bezbednosti. Države su monopolizovale prinudu, razoružale svoje stanovništvo, propisile uklanjanje gradskih zidina i druge aspekte gradske autonomije i preuzele odgovornost za njihovu odbranu. Postoje i shvatanja da su upravo gradovi odigrali ključnu ulogu u formiranju modernih evropskih država, a samim tim i u razvoju međunarodnih odnosa (Driver, Gilbert, 2003; Tilly, 1994).

U savremeni uslovima pretežno urbanizovanog sveta, grad doživljava svoju punu reaktuelizaciju u različitim društvenim disciplinama, između ostalih i u kriminologiji i studijama bezbednosti.¹ Iako su nekadašnji gradovi-tvrđave nestali, a nacionalna država preuzela dominantnu ulogu u okviru bezbednosne agende, novi zidovi su podignuti, ovoga puta u okviru grada (Shapiro, 2009: 447), što je stvorilo uslove za razvoj specifične bezbednosne dinamike. Urbanizacija i uvećanje gradske populacije, kao i posledično brojni bezbednosni problemi, naročito su značajna pitanja u kontekstu Evrope, gde bezbednost ne podrazumeva samo zaštitu od tradicionalnih i ozbiljnih pretnji, poput sukoba ili terorizma, već se tiče šireg okvira odgovarajućeg kvaliteta života. Pitanje je da li se lokalnim (urbanim) problemima i dalje upravlja isključivo na nacionalnom i lokalnom nivou, ili pojedine nadležnosti i u ovoj sferi podležu propisima nadnacionalnih tela.

Imajući u vidu ambivalentnost koja neizbežno prati analizu bezbednosti u gradovima, u ovom radu osvrnućemo se na politiku i praksu urbane bezbednosti

1 O ovome svedoče posebna izdanja međunarodnih časopisa *Security Dialogue* (IF 2.295) iz 2009. godine pod naslovom *Urban Insecurities*, *European Journal of Criminology* (IF 2.211) iz 2013. godine.

na nivou evropskih organizacija. Priznajući značaj gradova kao samostalnih ekonomskih, političkih i društvenih entiteta i smatrajući da odvijanje gradskog života i dinamike podleže evropskoj regulativi, evropska tela, saveti i organizacije su, najčešće u vidu preporuka, postavili pitanja od značaja za bezbednost u gradovima na aqednu evropske politike. Predmet ovog rada, stoga je, analiza aktivnosti evropskih tela i organizacija koje se tiču urbane bezbednosti, odnosno njihovih napora na planu identifikovanja najznačajnijih problema bezbednosti evropskih gradova i načina njihovog prevazilaženja. U tom smisli analizirane su politike i praktične smernice tri organizacije koje su imale najviše uticaja na formiranje javno-mnjenjskog i političkog diskursa o urbanoj bezbednosti u Evropi: Evropska Unija (European Union) (u okviru nje pre svega Evropska komisija (European Commission)), Savet Evrope (Council of Europe) i Evropski forum za urbanu bezbednost (European Forum for Urban Security). Cilj rada jeste sistematičan pregled aktivnosti pomenuta tri entiteta, kao i prepoznavanje eventualnih sličnosti i razlika u pristupu pitanjima urbane bezbednosti i prevencije urbanog kriminala, a u nameri utvrđivanja postojanja jedinstvene politike urbane bezbednosti na nivou Evrope. Iako ne postoji jedinstvena politika urbane bezbednosti na nivou Evrope, i pored toga što se bezbednosna tematika razmatra u okviru pitanja održivog razvoja, kvaliteta života ili bezbednosti zajednice, bezbednost u gradovima nesumnjivo dobija sve veći značaj u evropskoj političkoj, kao i akademskoj diskusiji.

2. Preporuke evropskih organizacija u oblasti urbane bezbednosti

Uzroci, pokretači i priroda urbanih bezbednosnih problema današnjice ublikovani su globalizacijom, koja transformiše gradove, stvarajući nove centre i nove margine, nove odnose moći i nivoe upravljanja (Body-Gendrot, 2012:123). Evropska unija predstavlja primer prostora kojim je moguće upravljati van nacionalnih država i postaje sve značajnija u sferi kriminologije. Ilustrativni su pokušaji izgradnje nadnacionalnog odgovora na probleme kriminala i nereda, kao što je istaknuto u Trećem stubu Ugovora o Evropskoj uniji o pravosuđu i unutrašnjim poslovima, koji ima za cilj stvaranje „područja slobode, bezbednosti i pravde“ (Lodge, 2002). Ovo je od 1992. godine praćeno širenjem sporazuma i akcionih planova protiv pretnji za koje se smatra da su transnacionalne po karakteru i obimu, kao što su organizovani kriminal, nekontrolisane migracije i terorizam (Edwards, Gill, 2003; Ruggiero, South, Taylor, 1998). Ostali institucionalni pritisci u pogledu jedinstvenog pristupa rešavanju bezbednosnih problema uključuju različite intelektualne i političke mreže koje se grade u Evropi, koje omogućavaju cirkulaciju i prenos strategija policijskog rada i

krivičnog pravosuđa (Loader, 2004; McLaughlin, 1992). Iako doprinose prevazilaženju nacionalne države kao najvažnijeg ili jedinog konteksta analize bezbednosnih pretnji, proglasi o očiglednoj „evropeizaciji“ krivičnog pravosuđa, ograničavaju razumevanje neravnomernog razvoja politika bezbednosti. U raspravama o efektima globalizacije tvrdi se da takvi pritisci za homogenošću zapravo potenciraju lokalne razlike; određeni lokaliteti nisu samo žrtve ili politički odgovor na globalne sile, već su, u odnosu na druge lokalitete, poreklo tih snaga (Massey, 2004).

Formiranje novih nadnacionalnih institucija upravljanja može se posmatrati kao reakcija na neizbežan uticaj globalizacije. Gradske vlasti (*Urban governments*) teže povezivanju sa takvim institucijama kako bi formirale nove saveze i saradnje, dok se istovremeno obavezuju na poštovanje propisa i ispunjavanje očekivanja takvih tela. U takvim aranžmanima urbani sistem kojim se upravlja može se prebaciti sa nacionalnog na međunarodni. Evropska unija je tako počela da razvija urbane politike za obnovu i prostorni razvoj kako bi pokušala da oblikuje evropski urbani sistem. Na taj način nastoji da podstakne konkurentnost u odnosu na druge međunarodne trgovinske federacije i da širi mogućnosti i pruži podršku rastu i transformaciji urbanog prostora u Evropi (Kearns, Paddison, 2000: 848).

Koncept urbane bezbednosti je u Evropi korišćen za označavanje socijalnih i ekonomskih reakcija na određene probleme uličnog kriminala, građanskih nemira i socijalne kohezije. To su, naravno, konvencionalni problemi suverenih nacionalnih država, ali oni su poslednjih decenija postali sve važnije teme za Evropsku uniju iz više razloga. Posebno se tvrdi da se takva pitanja unutrašnje bezbednosti ne mogu odvojiti od transnacionalnog organizovanog kriminala, kao što su trgovina ljudima i međunarodna trgovina narkoticima. Osim toga, Evropska komisija ističe da je još jedan takav, po prirodi transnacionalan, problem povećan priliv migranata evropskog stanovništva preko državnih granica, kako unutar EU, što je posledica jedinstvenog evropskog tržišta, tako i izvan nje, kao posledica velikih geostrateških događaja na južnim i istočnim granicama Unije, gde se posebno misli na sukobe na Balkanu, severnoj Africi i na Bliskom istoku. Može se reći da, zajedno sa pretnjama poput terorističkih napada na transportne sisteme u Madridu 2004. i Londonu 2005. godine, kao i sve ozbiljniji problem viktimizacije na internetu, ovi bezbednosni problemi imaju lokalni izraz, posebno u gusto naseljenim urbanim centrima Evrope, ali njihovo poreklo često leži daleko izvan gradskih prostora. Pretnje urbanoj bezbednosti takođe su povezane sa ekonomskim okruženjem u kojem dominiraju mere štednje sa kojim se suočava gradsko stanovništvo u Evropi kao posledica finansijske krize iz 2008. godine i sa tim povezan problem državnog duga mnogih države članice EU. Ova politika štednje pretila da ugrozi prava i bezbednost građana EU, a istovremeno degradira kapacitete javnih vlasti da na ovaj izazov efikasno i adekvatno odgovore (Edwards, Hughes, 2013).

Imajući sve ovo u vidu, evropski prostor ne odlikuje zajedničko i koherentno razumevanje, kao ni politika i praksa urbane bezbednosti. Uprkos tome, na nivou evropskih organizacija i tela bezbednost u gradovima je prepoznato kao značajno pitanje, te postoji vidan interes da se pojedine sfere bezbednosti u urbanim sredinama prebace na nadnacionalni nivo upravljanja. U narednom delu biće predstavljeni pokušaji najaktivnijih organizacija koje okupljaju značajan broj evropskih država, te bi u perspektivi mogle imati veliki uticaj na razumevanje i način na koji se reguliše oblast urbane bezbednosti na nacionalnom i lokalnom nivou.

2.1. Evropska unija

Do promene u pružanju urbane bezbednosti na lokalnom nivou može doći usled proširivanja liste problema koji se mogu naći na agendi provajdera bezbednosti u gradovima pod uticajem članstva u Evropskoj uniji. Programi i strategije EU mogu se posmatrati kao meta-strategije, kao organizovane forme praktikovanja moći (Hörnqvist, 2007), kao pokušaji da se utiče na upravljanje urbanom bezbednošću i politike urbane bezbednosti u državama članicama (Virta, 2002, 2013a). Takozvani „Evropski model“ (*European model*) ima svoje polazište u uspostavljanju „Prostora slobode, bezbednosti i pravde“ (*Area of Freedom, Security and Justice*) u Tampere 1999. godine. Višegodišnji EU programi, i to nakon Tampere, Haški program iz 2004. godine i Stokholmski program iz 2009, kao i Strategija unutrašnje bezbednosti EU (*EU Internal Security Strategy 2010*), zajedno sa drugim evropskim strategijama unutrašnje bezbednosti i zajedničke politike u oblasti pravde, doprineli su uspostavljanju unutrašnjeg evropskog prostora bezbednosti. U „Stokholmskom programu: otvorena i bezbedna evropa u službi zaštite građanin“ (*Stockholm Programme – an open and secure Europe serving and protecting citizens*) usvojenom od strane Evropskog saveta, pitanje urbane bezbednosti spominje se u kontekstu pretnje terorizmom, te se ističe kako bi naročitu pažnju trebalo posvetiti značajnim i velikim urbanim tranzitnim i železničkim mrežama, kao i energetske i vodovodnoj infrastrukturi (European Council, 2009).

Evropska komisija bila je važan akter promovisanja harmonizacije mera prevencije kriminala, policijskih aktivnosti i politika bezbednosti, kao i za formiranje monitoringa razvoja ovih mera u državama članicama (Crawford, 2009; Virta, 2013a). Evropski model je fokusiran na unutrašnju bezbednost i prevenciju zajedničkih pretnji (terorizma, organizovanog kriminala, socijalnog isključivanja, ilegalnih migracija) (Virta, 2013b:343). Tako je rad policije u zajednici postavljen kao značajno sredstvo u prevenciji nasilne radikalizacije, dok su zajedničke mere i prakse usvojene kako bi bile implementirane lokalno. Ono što je ranije posma-

trano kao pitanje nacionalne bezbednosti danas je lokalizovano, i predstavlja deo agende urbane bezbednosti.

EU je pitanjima od značaja za bezbednost i život u gradu počela da posvećuje značajniju pažnju u protekle dve decenije. 1997. godine izdata je publikacija „Ka urbanoj agendi Evropske Unije“ (*Towards an Urban Agenda in the European Union*), u kojoj je nagoveštena namera ispitivanja politika EU iz urbane perspektive i unapređenja politike integracija na nivou grada. Naredne godine, otišlo se korak dalje i objavljen je dokument „Održivi urbani razvoj u Evropskoj Uniji: Akcioni okvir“ (*Sustainable Urban Development in European Union: A Framework for Action*) u kome pitanje bezbednosti i prevencije kriminala zauzima značajno mesto. Na primer, u izveštaju se napominje da je bezbednosna dimenzija (pored ekonomske, društvene, kulturne, transportne) sastavni deo pristupa za regeneraciju depriviranih urbanih područja (European Commission, 1998). Osim toga urbana bezbednost podjednako je važna kao i promovisanje principa dobrog upravljanja gradom i osnaživanja građana, a jedan od osnovnih preduslova unapređenja kvaliteta urbanog života jeste prevencija kriminala uključujući i maloletničku delinkvenciju (European Commission, 1998: 11). Takođe se ističe da je jedan od mehanizama unapređenja kvaliteta upravljanja gradom multisektorski pristup urbanoj bezbednosti (*Ibid*: 21).²

Pored ove dve publikacije značajno je pomenuti i vodič koji je Komisija pripremila kako bi dala preporuke za kreiranje pristupa u rešavanju urbanih problema „Ka održivom urbanom razvoju – Strateški pristup“ (*Towards Sustainable Urban Development – A Strategic Approach*) iz 2001. godine. U ovoj publikaciji bezbednost je označena kao jedan od najvažnijih uslova kvalitetnog života u gradovima. Oslanjajući se na ovaj vodič, Komisija je krajem 2011. godine izdala publikaciju „Nove perspektive za urbani razvoj“ (*New Perspectives for Urban Development*) u kojoj je temama urbane bezbednosti i kriminala posvećeno više prostora. Ističe se kako je bezbednost postala značajno pitanje u urbanim sredinama, a da problemi urbane bezbednosti uključuju kriminal i nasilje, zagađenje životne sredine, prirodne katastrofe, siromaštvo i sl. (European Commission, 2011: 107).

2.2. Savet Evrope

Savremeni trendovi u oblasti prevencije kriminala i bezbednosti gradova u Evropi obeleženi su idejom da su zajednice odgovorne za ovaj proces, a da je lokalna vlast važan akter postavljanja prioriteta bezbednosti zajednice i prevenciji

2 Ostali pristupi su menadžmentn javnih usluga od strane zajednice, novi pristupi izgradnji kapaciteta i uključivanje građana, kao i integrisane šeme za urbanu obnovu.

krivičnih dela. U tom smislu naročito se ističu ideje predstavljene u „Evropskoj urbanoj povelji“ Saveta Evrope (*European Urban Charter*; Council of Europe, 1992) i dokumentu „Prevenција nasilja – vodič za lokalne vlasti“ (*Prevention of Violence – A Guide for Local Authorities*) Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Saveta Evrope (*Congress of Local and Regional Authorities of Council of Europe*, 2002).

U **Evropskoj urbanoj povelji** naglašena je uloga lokalnih vlasti, imajući u vidu da su ključni akteri u suočavanju sa glavnim uzrocima kriminala takvim merama kao što su politike socijalnog razvoja, obnova društvenih veza i razvoj međusobne podrške zajedno sa akcionim programima zasnovanim na partnerstvu. Poglavlje o prevenciji kriminala u urbanim sredinama Evropske urbane povelje čini osam principa kojih bi se trebalo pridržavati u pružanju bezbednosti na lokalnom nivou. Ti principi su sledeći:

- Koherentna politika bezbednosti i prevencije kriminala mora biti zasnovana na prevenciji, sprovođenju zakona i međusobnoj podršci;
- Lokalna politika urbane bezbednosti mora biti zasnovana na ažuriranim sveobuhvatnim statističkim podacima;
- Prevencija kriminala uključuje sve članove zajednice;
- Efektivna politika urbane bezbednosti zavisi od bliske saradnje policije i lokalne zajednice;
- Lokalna politika borbe protiv narkomanije mora biti definisana i primenjena;
- Programi prevencije povrata i razvoja alternativa za zatvorenike su od velikog značaja;
- Podrška žrtvama je ključna komponenta svake lokalne politike bezbednosti;
- Prevencija kriminala mora biti prepoznata kao prioritet i stoga joj moraju biti namenjena veća finansijska sredstva.

Ovde ćemo naročito istaći značaj drugog principa, prema kojem politika lokalne bezbednosti i prevencije kriminala treba da budu zasnovani na statističkim podacima i analizi različitih pokazatelja, uključujući detaljnu analizu kriminala, lokalne studije o viktimizaciji i podatke drugih eksperata i nevladinih organizacija. Pored ovoga, neophodno je osigurati kontinuirani proces praćenja bezbednosnih problema urbanih sredina. Osim toga, prema trećem principu, prevenciju kriminala treba sprovoditi u saradnji sa svim članovima zajednice, imajući u vidu da su glavni faktori kriminala tesno povezani sa alijenacijom i problemima mladih u procesu njihove identifikacije sa lokalnom kulturom, porodicom, školom i društvom u celini. U skladu sa četvrtim principom koji apostrofiruje saradnju kao preduslov efikasne politike bezbednosti u urbanim sredinama, zahteva se koordinirano učešće svih članova lokalne zajednice, gde policija treba da uspostavi i održava dijalog sa građanima (Council of Europe, 1992).

U drugoj značajnoj publikaciji **Prevenција nasilja – Vodič za lokalne vlasti (2002)** – još jednom je naglašena centralna uloga lokalnih vlasti u prevenciji kriminala i pružanju bezbednosti građanima. Iako nacionalna vlada ima dužnost da uspostavi pravni okvir za reagovanje na bezbednosne probleme, na lokalnom nivou se ovi problemi najdirektnije ispoljavaju (Congress of Local and Regional Authorities, 2002), i stoga se najbolje mogu rešiti traženjem lokalnih rešenja za lokalne izazove (Gilling, 2001: 385). Lokalne vlasti su stoga u najboljoj poziciji da razumeju brige građana, štaviše, upoznate su sa potrebama i snagama lokalne zajednice. Sam vodič se sastoji od 20 poglavlja o pravu na bezbedan grad, ulozi lokalne vlasti u prevenciji kriminala, partnerstvu, dijagnozi i ispitivanju, strahu od kriminala, socijalnim politikama, manjinama, mladima i kriminalu, školama i nasilju, ženama, nasilju u porodici, fizičkom okruženju, javnom prevozu i bezbednosti na putevima, policiji i lokalnim vlastima, učešću javnosti, učešću privatnog sektora, promenama pravosudnog sistema i podršci žrtvama, javnom i političkom integritetu, prekograničnom kriminalu, novim profesijama i evropskoj saradnji i međunarodnom partnerstvu.

Savet Evrope (2003) bezbednost u zajednici definiše kao stanje u kojem su ljudi slobodni od stvarnih ili percepiranih rizika od kriminala i povezanih antidruštvenih ponašanja; mogu da se suoče sa takvim rizicima u uslovima kada su njima direktno ugroženi; ili ukoliko se sa njima ne mogu nositi samostalno, budu zaštićeni od njihovih posledica i živeti pristojan život. Bezbednost u zajednici se stoga odnosi na ozbiljne zločine kao i lakša krivična dela i prekršaje, dakle sva ponašanja ili pojave koje mogu ugroziti kvalitet života građana.

Od usvajanja Evropske urbane povelje 1992. godine, evropski gradovi suočili su se sa potrebom prilagođavanja na nove tehnologije, ekološke, ekonomske i društvene uslove. Kao odgovor na ove promene Kongres lokalnih i regionalnih vlasti preoblikovao je i ažurirao originalnu Evropsku urbanu povelju i 2008. godine usvojio **Evropsku urbanu povelju II – Manifest nove urbanosti** (*European Urban Charter II – Manifesto for New Urbanity*). Prema principima iz povelje stanovnici evropskih gradova trebalo bi da budu odgovorni, aktivni i informisani. Zahvaljujući zajedničkom radu građana i drugih relevantnih aktera u urbanim sredinama, gradovi treba da postanu održivi, kohezivni (promovisati inkluzivnost, različitost, bolje uslove stanovanja, društvenu solidarnost) i zasnovani na znanju. Važnost promovisanja društvene i prostorne kohezije, socijalne inkluzije i osećaja pripadnosti je naglašen kako bi se preveniralo urbano nasilje, antisocijalno ponašanje i nesigurnost (Congress of Local and Regional Authorities, 2008).

2.3. Evropski forum za urbanu bezbednost

Koncept urbane bezbednosti je u Evropi zadobio značajnu pažnju zahvaljujući Evropskom forumu za urbanu bezbednost (*European Forum for Urban Security – EFUS*), koji je uspostavljen u Barseloni 1987. godine na inicijativu Gilberta Bunmizona (*Gilber Bonnemaison*), ranijeg gradonačelnika Epine na Seni. Osnovne ideje i koncepti ove organizacije označeni su u dva manifesta: Napuljski manifest „Gradovi“ iz 2000 (EFUS, 2000), i manifest „Bezbednost, demokratija i gradovi“ iz Oberviljea i Sen Denija iz decembra 2012. godine (EFUS, 2012). Forum postoji kako bi promovisao osobeno razumevanje kriminala i njegove prevencije, povezanog sa principima socijalne pravde, intervencijama podstaknutim društvenim i ekonomskim politikama podjednako kao i pravosuđem i kriznim menadžmentom, istovremeno ističući ulogu opštinskih vlasti kao i ulogu policije. Kao takav, koncept je proizvod političkih stavova u okviru javno-političkog diskursa o prevenciji kriminala u Evropi, a pojedini smatraju da je naročitu podršku zadobio u centralnoj i južnoj Evropi.

Preokupacija urbanom bezbednošću EFUS-a je opravdana iz razloga što „evropske i nacionalne institucije sada prepoznaju gradove kao važne partnere. Pošto su najbliži građanima, kombinuju nadležnosti, solidarnost, prevenciju i sankcije sa ekspertizom u upravljanju svakodnevnim problemima“ (EFUS, 2012: 4). Ideja o gradovima kao pokretačima civilizacije i napretka, sa jedne, i kao žarišta društvenih problema sa druge strane, potvrđena je završnim tvrdnjama manifesta iz Oberviljea i Sen Denija da „gradovi promovišu Evropu koja je otvorena za svet, uz poštovanje pravila i prava, i uzimajući u obzir prednosti koje donosi raznolikost njenog stanovništva“ i „uz nastojanje da se bezbednost posmatra kao javno dobro, na osnovu poštovanja osnovnih prava“ (EFUS, 2012:4). Politike treba da se zasnivaju na „najnovijim tehničkim i naučnim saznanjima“, a gradovi treba „da pronađu nove načine da osiguraju da njihove politike budu definisane i vođene kako kvalitativnim, tako i kvantitativnim podacima, a ne predrasudama ili ideološkim stavovima“, uz obavezu da „sistematski ocenjuju preventivne akcije kako bi se povećala efikasnost i samim tim prevencija dovela do nove faze profesionalizacije“ (EFUS, 2012:3). Dakle, EFUS je koncept urbane bezbednosti koristio da uokviri probleme kriminala i nasilja kao pitanja socijalne pravde, a ne samo krivične pravde. Ovi problemi se efikasno mogu sprečiti intervencijama socijalne i ekonomske politike kroz partnerstava opštinskih vlasti, a koja bi trebalo zasnovati na naučnim saznanjima i volji građana (Edwards, Hughes, Lord, 2013: 263).

3. Zaključne napomene

Evropski gradovi prošli su kroz istoriju brojne faze aktuelizacije, opadanja značaja i trenutne reaktuelizacije. Obzirom da većina evropskog stanovništva živi u gradovima, politički, ekonomski i društveni odnosi i procesi sve više imaju karakter urbanog. Kao neizbežno nameće se i pitanje razmevanja i ostvarivanja bezbednosti u savremenim gradovima Evrope, obzirom na veliku kompleksnost i dinamičnost gradskog života. Imajući navedeno u vidu, dilema oko uloge nadnacionalnih evropskih organizacija i tela u oblasti urbane bezbednosti i prevencije kriminala na lokalnom nivou, danas je aktuelnija nego ikada ranije. U radu su stoga sumarno predstavljene aktivnosti i važne publikacije i dokumenta tri najaktivnije evropske organizacije u oblasti urbane bezbednosti: Evropske unije, Saveta Evrope i Evropskog foruma za urbanu bezbednost.

Iako se čini da je interes za područje bezbednosti u gradovima gotovo univerzalan, tri entiteta ipak zauzimaju različite pristupe u razumevanju urbane bezbednosti i svojoj ulozi u njenoj regulaciji. Naime, Evropska unija pitanje bezbednosti u gradovima smešta u širi okvir urbanog održivog razvoja, kao preduslov izgradnje socijalne kohezije u urbanim sredinama i kao zajedničko dobro od interesa za sve građane Unije. Nasuprot tome, Savet Evrope urbanu bezbednost posmatra kroz okvir bezbednosti zajednice, te prevencija kriminala zauzima gotovo primarno mesto u analizama i dokumentima ovog tela. Lokalna vlast je ključni akter koji treba da koordinira odgovor na identifikovane bezbednosne pretnje, dok je saradnja svih zainteresovanih subjekata preduslov bezbednih zajednica. Evropski Forum za urbanu bezbednost ističe kako su ekonomska i socijalna politika najodgovarajući mehanizmi za ostvarivanje bezbednosti u gradovima, s tim da prevencija kriminala u urbanim sredinama Evrope zauzima značajno mesto u politikama urbane bezbednosti.

Uprkos naporima Evropske unije i postojećih programa i dokumentata u oblasti urbane bezbednosti, koja predviđaju saradnju između različitih aktera u lokalnoj zajednici, još smo daleko od saglasnosti oko toga kakva je uloga EU i ostalih evropskih organizacija i tela u ovom procesu. Subjekti formalne socijalne kontrole na državnom nivou, neformalne mreže (udruženja za podršku žrtvama, sportska udruženja, nevladine organizacije itd), kao i državni i lokalni donosioci odluka trebalo bi da zajednički teže razvoju lokalne zajednice koja je bezbedna. EU i drugi međunarodni subjekti trebalo bi da budu više uključeni u formulisanje i sprovođenje strategija u oblasti poput organizovanog kriminala i trgovine drogom (Meško, Tominc, Sotlar, 2013: 290). Bezbednosni problemi urbanih sredina, poput nasilničkog kriminala, socijalnih devijacija, elementarnih nepogoda ili socioprostorne segregacije, uglavnom su odgovornost državnih aktera (policija, predstavnici vlasti i sl.) na nacionalnom, regionalnom ili lokalnom nivou.

Literatura

- Body-Gendrot, S. (2012). *Globalization, fear and insecurity: the challenges for cities north and south*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Congress of Local and Regional Authorities (2002) *Urban crime prevention: A guide for local authorities*. Strasbourg: Council of Europe
- Congress of Local and Regional Authorities. (2008) *European Urban Charter II – Manifesto for a New Urbanity*. Strasbourg: Congress of Local and Regional Authorities.
- Council of Europe (1992) *European Urban Charter*. Strasbourg: Council of Europe
- Council of Europe (2003) Recommendations Rec(2003)21 of the Committee of Ministers to member states concerning partnership in crime prevention dostupno na: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df077
- Crawford, A. (2009). *Crime Prevention Policies in Comparative Perspective*. Cullompton, Devon: Willan Publishing.
- Driver, F., Gilbert, D. (2003) *Imperial cities*. Manchester: Manchester University Press.
- Edwards, A., Gill, P. (2003) After Transnational Organised Crime: The Politics of Public Safety in: A. Edwards, P. Gill (eds) *Transnational Organised Crime: Perspectives on Global Security*. London: Routledge, pp. 264–281.
- Edwards, A., Hughes, G. (2013). Comparative European criminology and the question of urban security. *European Journal of Criminology*, 10(3), 257–259.
- Edwards, A., Hughes, G., Lord, N. (2013). Urban security in Europe: Translating a concept in public criminology. *European Journal of Criminology*, 10(3), 260–283.
- EFUS (European Forum for Urban Security). (2000). *Safety and Democracy: The Cities' Manifesto, Naples*. Paris: EFUS.
- EFUS (European Forum for Urban Security). (2012). *Security, Democracy and Cities: The Aubervilliers and Saint-Denis Manifesto*. Paris: EFUS.
- European Commission. (2011). *New Perspectives for Urban Development*. Brussels: European Commission.
- European Commission. (1998). *Sustainable Urban Development in the European Union: A Framework for Action*. Brussels: European Commission.
- European Commission. (2001). *Towards Sustainable Urban Development – A Strategic Approach*. Brussels: European Commission.
- European Council. (2009). *The Stockholm Programme – An Open and Secure Europe Serving and Protecting Citizens*. Official Journal of the European Union, 2010/C 115/01.

- Gilling, D. (2001). Community safety and social policy. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 9(4), 381–400.
- Hörnqvist, M. (2007). *The Organised Nature of Power: On Productive and Repressive Interventions Based on Considerations of Risk* (Doctoral dissertation). Stockholm: Stockholm University, Faculty of Social Sciences, Department of Criminology.
- Kearns, A., Paddison, R. (2000). New challenges for urban governance. *Urban Studies*, 37(5–6), 845–850.
- Loader, I. (2004) Policing, Securitisation and Democratisation in Europe In: T. Newburn, R. Sparks (eds) *Criminal Justice and Political Cultures: National and International Dimensions of Crime Control*. Cullompton: Willan Publishing, pp. 49–79.
- Lodge, J. (2002) Freedom, Security and Justice: Pillar III and Protecting the “Internal *Acquis*” In: A. Crawford (ed.) *Crime and Insecurity: The Governance of Safety in Europe*. Cullompton: Willan Publishing, pp. 102–134.
- Mamford, L. (2010) *Kultura gradova*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Massey, D. (2004). Geographies of responsibility. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 86(1), 5–18.
- McLaughlin, E. (1992). The democratic deficit-European Union and the accountability of the British Police. *Brit. J. Criminology*, 32, 473.
- Meško, G., Tominc, B., Sotlar, A. (2013). Urban security management in the capitals of the former Yugoslav republics. *European journal of criminology*, 10(3), 284–296.
- Ruggiero, V., South, N., Taylor, I. R. (Eds.). (1998). *The new European criminology: crime and social order in Europe*. London: Routledge.
- Shapiro, M. J. (2009). Managing urban security: City walls and urban metis. *Security Dialogue*, 40(4–5), 443–461.
- Tilly, C. (1994) *Cities and the Rise of States in Europe, AD1000 to 1800*. Boulder: Westview.
- Virta, S. (2002). Local security management: Policing through networks. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 25(1), 190–200.
- Virta, S. (2013b). Governing urban security in Finland: Towards the ‘European model’. *European journal of criminology*, 10(3), 341–353.
- Virta, S. (2013a). Finland. In: M. Nalla, G. Newman (Eds.) *Community Policing in Indigenous Communities*. Boca Raton, FL: CRC Press, Taylor & Francis Group, pp. 247–255.

Ana PARAUŠIĆ MA

***Institute of Criminological and Sociological Research,
Research Assistant***

SECURITY IN THE CITIES BEYOND NATIONAL AND LOCAL: URBAN SECURITY IN EUROPE

As the majority of the European population lives in cities today, and the general political, economic and social relations and processes are increasingly referred to as urban, understanding and management of security in contemporary cities in Europe is becoming increasingly important. Therefore, the dilemma about the role of supranational European entities in the field of urban security and crime prevention at the local level is more relevant today than ever. The subject of the paper is, therefore, the analysis of the European bodies and organizations activities related to urban security, i.e. their efforts in identification of various security challenges in European cities. Bearing this in mind, policies and practical recommendations of the three organizations that had the most influence on the formation of public opinion and political discourse on urban security in Europe are analysed: the European Union (within it primarily the European Commission), the Council of Europe and the European a forum for urban security (European Forum for Urban Security). The aim of the paper is to systematically review the activities of the three entities, as well as to identify possible similarities and differences in approaches to urban security and urban crime prevention, in order to determine whether there is a common urban security policy at the European level.

Keywords: *urban security, European cities, European Union, Council of Europe, European Forum for Urban Security.*

Lazar ĐOKOVIĆ, student*
Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

Studentski rad
UDK: 32.019.51:343.9
659.3/4:343.9
316.624-053.6
Primljeno: 15.8.2019.

MEDIJI, KRIMINALITET I MLADI**

Proučavanje odnosa između medija i kriminaliteta može se odnositi na način na koji mediji utiču na razvoj kriminaliteta u društvu (mediji kao kriminogeni faktor) i na način na koji mediji u izveštavanju pristupaju problematici kriminaliteta. Predmet ovog rada je analiza drugog aspekta pomenutog odnosa u cilju iznalaženja zaključka o načinu izveštavanja medija o mladima – odnosno o njihovom medijskom tretmanu, te o kontekstu u kojem se mladi dovode u vezu sa kriminalitetom, sa osvrtom na izveštavanje na internet portalima medija u Srbiji. U radu se zaključuje da su mladi uglavnom predstavljani u negativnom kontekstu (kao žrtve i učinioci nasilničkog kriminaliteta), što je posledica senzacionalističkog pristupa izveštavanju o kriminalitetu. Takvim izveštavanjem se u javnosti stvara moralna panika i stavovi o potrebi za strožom kaznenom politikom, a mladi se trajno stigmatizuju bez obzira da li su u medijima predstavljani kao učinioci ili kao žrtve.

Ključne reči: kriminalitet, stigmatizacija, mediji, moralna panika, stroža kaznena politika.

* e-mail: lazarsdjokovic@gmail.com

** Drugonagrađeni rad na nagradnom tematu „Mediji, kriminalitet i mladi“, raspisanog od strane Sekcije za kriminologiju Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu.

1. Uvod

Odnos kriminaliteta i medija u jednom društvu može se posmatrati sa dva osnova. Prvi od njih se odnosi na medije kao kriminogeni faktor, a drugi na način na koji mediji pristupaju problematici kriminaliteta, te izveštavanju o njemu (Ilić, 2017: 1).

Kriminogeni faktori su činioci koji ostvaruju uticaj na kriminalne aktivnosti u određenom društvenom i pravnom sistemu. Ovi činioci se mogu podeliti na dve grupe: spoljne (ambijentalne) i unutrašnje (individualne). Prvi se, dalje, mogu deliti na prirodne – klima, temperatura, godišnje doba... – koji su, očigledno, van domašaja uticaja čoveka, i društvene – porodica, škola, sredstva masovne komunikacije...(Ignjatović, 2016: 134).

U teoriji postoje različita stanovišta o tome da li mediji, kao sredstva masovne komunikacije mogu da utiču na razvoj kriminaliteta u jednom društvu. Sa jedne strane su pristalice afirmativnog stava, koje u tom smislu navode različite vrste štetnog sadržaja u medijima, kao vid negativnog uticaja na pojedince (npr. kriminalni sadržaji koji do kraja prikazuju radnju izvršenja...). Pristalice oprečnog stava postavljaju pitanje – ako mediji utiču na razvoj kriminaliteta, zašto na takav način ne utiču na svakog gledaoca ili čitaoca (Ignjatović, 2016: 136)? Čini se da se, pri postavljanju tog pitanja, zanemaruje da kriminogeni faktor ne treba posmatrati izolovano, već da on, po pravilu deluje simultano sa ostalima, a posebno sa unutrašnjim faktorima. Naime, brojne su studije koje pokazuju da postoji povezanost nasilja u medijima i stvarnog nasilja, te da mediji mogu da doprinesu agresivnoj kulturi – jer je utvrđena povratna veza među ovim pojavama. Kod nekih autora postoji ubeđenje da agresivni ljudi svoje agresivno ponašanje potvrđuju i utvrđuju kroz takve medijske sadržaje (Glomazić, Pavićević, 2016: 75).

Ipak, prevashodan predmet ovog rada će biti analizovanje drugog aspekta odnosa medija i kriminaliteta, a u cilju iznalaženja zaključka o načinu izveštavanja medija o mladima – odnosno o njihovom medijskom tretmanu, o kontekstu u kojem se mladi dovode u vezu sa kriminalitetom i o posledicama takvog izveštavanja, sa posebnim osvrtom na izveštavanje na internet portalima medija u Srbiji

2. O medijima

2.1. Moć medija

Kao i sve što poseduje moć nad pojedincima i društvom, mediji su snažno oružje koje se mora dobro upoznati i istražiti, da bi se i efekti njegove upotrebe mogli lakše pratiti i kontrolisati (Radović Jovanović, 2014: 2). Ipak, tvorci me-

dijskih sadržaja njima krajnje nespretno barataju u cilju većih prihoda, ne obazirajući se na osnovne stubove medijske etike, kakvi su – *kredibilnost, integritet i civilizovanost* (Day, 2004:28).

Kako su mediji sve prisutniji u životu svakog pojedinca, a posebno sa popularnošću interneta, kao svojevrsne i savremene forme medija, čini se da treba podsetiti na ono šta je, zapravo, zadatak novinara. Prema Kodeksu novinara Srbije, obaveza novinara je da tačno, objektivno, potpuno i blagovremeno izvesti o događajima od interesa za javnost, poštujući pravo javnosti da sazna istinu i držeći se osnovnih standarda novinarske profesije.¹

Masovni mediji su uticajna preduzeća u demokratskom društvu. Oni određuju uslove za to koje vrednosti će biti važne i oni nude simbolične putokaze za standarde postupanja. Taj se proces odvija kroz tri ključne funkcije koju mediji imaju u društvu – širenje i tumačenje informacija, emitovanje ubeđujućih slika i proizvodnja i marketing masovne zabave (Day, 2004: 44). Ipak, od svih medija, najuticajniji je onaj koji se obraća celoj ličnosti konzumenta, angažujući mu više čula istovremeno. On ne priziva samo racionalne misli konzumenta, već i njegovu podsvest (Radović Jovanović, 2014: 46).

2.2. Internet kao novi medij

Kada se govori o *štampanim* medijima, njihovom sadržaju je moguće vratiti se više puta dok sadržaji ostalih medija (televizija, radio) imaju jednokratni karakter. Čitalac drži u ruci novine i ima utisak da ima ličniji odnos sa informacijom (Radović Jovanović, 2014: 48). Ipak, budući da se i internet svrstava u nove medije – treba se osvrnuti i na činjenicu da, gotovo svi štampani mediji imaju svoje projekcije na internetu. Sagledavajući u celini sve te stranice, može se doći do pojedinih zaključaka o funkcionisanju tradicionalnih medija putem interneta.

Naime, na svojim internet prezentacijama, štampani mediji deluju intenzivnije i efikasnije nego u slučaju tradicionalnih štampanih novina. Svakoga dana, u svakom satu na internet strani jednog medija bude objavljeno i po nekoliko tekstova, različitog sadržaja. Dakle, ono što je na televiziji – program *uživo*, to je za štampane medije njihova internet projekcija. Stalnim obaveštavanjem, ovi mediji privlače čitaoce – i to naslovima različitih boja i veličina, koji kod čitaoca treba da izazovu želju da pročita ono što u naslovljenom tekstu piše – npr. tekst koji je objavio dnevni list *Blic* (autor potpisan kao – The mirror) na svojoj inter-

1 Kodeks novinara Srbije dostupan na : http://www.savetzastampu.rs/doc/Kodeks_novinar_a_Srbije.pdf, stranici pristupljeno 06.11.2018.

net strani 22. avgusta 2018. godine, pod naslovom – *Brutalno je silovao, ubio, a onda sekirom UNAKAZIO telo devojčice: Policajci su opisali JEZIVI prizor koji su zatekli (FOTO, VIDEO)*.² Kratkim i površnom analizom naslova vidi se šta je autor odnosnog teksta hteo da postigne – posećenost. U tom cilju, on koristi reči koje su po svojoj prirodi zvučne, takve da kod prosečnog čitaoca izazovu pažnju – *brutalo, silovao, ubio, unakazio, jezivo*. Zatim, iz istog razloga, određene reči piše velikim slovima, jer je to prijemčivije oku konzumenta od ostalog teksta. I na kraju, kao da sve prethodno nije dovoljno, ponovo velikim slovima, nagoveštava da će čitalac u naslovljenoj objavi moći da vidi i određene fotografije i video zapise. U odnosnom tekstu se napominje da je u pitanju događaj iz Rusije i objavljene su fotografije devojčice iz teksta sa njenih naloga na društvenim mrežama. No, dok čitalac, željan hleba i igara, u tekstu pročita da događaj nije iz njegove neposredne blizine i da slike u tekstu nisu slike sa mesta izvršenja krivičnog dela, već je povećana posećenost sajta – što je, vratimo se na početak, bio cilj autora. Tako je tragičan događaj, uz sve umeće pseudonimom potpisanog autora, postao sjajan izvor prihoda – bez obaziranja na bilo kakve etičke norme novinarskog poziva.

Upoređujući internet i tipizarane *štampane* medije, može se uvideti i odlika interneta da inicira aktivno učešće konzumenata u stvaranju opšte svesti i to putem komentarisanja objavljenih vesti. Dakle, postoji određeni broj korisnika interneta koji komentarišu različite vesti na način koji se njima smatra prikladnim. Nekritičnom čitaocu bi se ti komentari mogli učiniti kao – opšte stanje svesti u društvu. Komentatori, skriveni iza svojih pseudonima iskazuju svoje stavove, a posebno glasno to čine kad je reč o kažnjavanju prestupnika. Uzećemo za primer tekst objavljen, takođe, na internet stranici dnevnog lista *Blic* (Bogosav B.) od 29. septembra 2018. godine pod naslovom *VELIKA POBEDA IGORA JURICA I BLICA Država sprema DOŽIVOTNI ZATVOR za monstrume*. Tekst govori o inicijativi imenovanog za uvođenje pomenute kazne u normativni sistem Srbije i sam autor teksta ne krije pristrasnost i u napisanim redovima se zalaže za strožu kaznenu politiku (osvrnimo se na gore navedenu odredbu Kodeksa novinara – novinar, između ostalog, treba da izveštava *objektivno*). U podnožju teksta ostavljena je mogućnost posetiocima da vest prokomentarišu. Ostavljen je 71 komentar među kojima se u 50 komentara iskazuje podržavajući stav na takvu inicijativu, 9 komentara se tiče nejasnoća u tome da li će se ova kazna odnositi samo na ubice žena ili i muškaraca, a svega 3 komentara su protiv uvođenja ove kazne. Ne treba zanemariti još 9 komentara koji iskazuju stav da je ovo nedovoljno stroga kazna,

2 <https://www.blic.rs/vesti/svet/brutalno-je-silovao-ubio-a-onda-sekirom-unakazio-telo-devojcice-policajci-su-opisali/kgc1z2s>, stranici pristupljeno 31. 10. 2018.

te da umesto nje treba uvesti smrtnu kaznu ili doživotni prinudni rad.³ Na ovom, i mnogim drugim primerima može se uočiti da postoji opšta tendencija i autora i komentatora ka stvaranju strože politike kažnjavanja, o čemu će kasnije biti reči.

No, stiče se utisak da su mediji (bez obzira na vrstu) danas skloni da o svakom nasilju izveštavaju senzacionalistički, slikovitije i seksualnije. Oni će, umesto u crnu hroniku, takve vesti utiskivati na naslovne strane ili, čak, u rubriku namenjenu zabavi (Glomazić, Pavićević, 2016:75). Tako je dnevni list *Kurir* (nepotpisan autor) 21. oktobra 2018. godine objavio na naslovnoj strani štampanog izdanja i na svom internet portalu tekst pod naslovom *NAJSTRAŠNIJA PRIČA IZ SRBIJE! SILOVALI ŽENU KOJA IMA RAK! Čupali joj nokte, nabijali metlu u genitalije, mokrili u usta.*⁴ Kao izvor svih informacija kojima naslovljeni tekst obiluje, naravno, navodi se neimenovani sused kojem je do detalja poznato sve što se dešavalo u kući iz naslovljenog teksta, a autori su objavili i mišljenje psihijatra o učiniocima zločina iz teksta, kao i izjave predstavnika određenih nevladinih organizacija. Neshvatljiva potreba za objavljivanjem najstinih detalja dovodi do apsurdna – da se autori navedenih članaka nisu libili ni da objave fotografiju kuće u kojoj se dogodio, u tekstu opisani, događaj, ali i fotografiju same žrtve, ne vodeći računa o posledicama koje takvo izveštavanje može da ima na nju i njen socijalni život.

3. Medijski tretman mladih u Srbiji

Dnevni list *Blic* (Bogosav B.) je objavio 29. januara 2018. godine na svom internet portalu tekst pod naslovom – *KRADU, PLJAČKAJU, UBIJAJU Ovo je profil srpskog MALOLETNOG DELINKVENTA, a evo kako ih „mobilišu“ kriminalci.*⁵ Pozivajući se na izvesne statistike, autor teksta precizno utvrđuje kako izgleda maloletni delinkvent, čime se i zašto on kao takav bavi. On ga, dakle svesno, postavlja van celokupnog društva i predstavlja ga jedinkom koja je po prirodi drugačija od svih ostalih, a zatim bez trunke empatije navodi brojne tekstove koji su ranije objavljivani u vezi sa maloletnicima kao učiniocima nasilničkih krivičnih dela. Da paradoks bude veći, tekst počinje sa stavom da su adolescenti najpodložniji negativnom uticaju okoline, a sledi je konstatacija da su kazne za maloletnike suviše blage, te da ih treba pooštriti kako bi se time mladi poboljšali.

3 Komentari i tekst dostupni na: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/velika-pobeda-igora-jurica-i-blica-drzava-sprema-dozivotni-zatvor-za-monstrume/11k3701>, 30. septembar 2018.

4 <https://www.kurir.rs/crna-hronika/3140769/najstrasnija-prica-iz-srbije-silovali-zenu-koja-ima-rak-cupali-joj-nokte-nabijali-metlu-u-genitalije-mokrili-u-usta-citajte-u-kuriru>, stranici pristupljeno 20. 11. 2018

5 <https://www.blic.rs/vesti/hronika/kradu-pljackaju-ubijaju-ovo-je-profil-srpskog-maloletnog-delin-kventa-a-evo-kako-ih/4bpkt6g>, stranici pristupljeno 31. 10. 2018.

Temom tretmana dece u medijima, kao i načinom izveštavanja vodećih medija u Srbiji o mladima se bavi i istaživanje „Medijska slika dece u Srbiji 2018“.⁶Pri analizi sadržaja tekstova i TV – priloga u periodu jul – oktobar 2018. godine, došlo se do rezultata da štampani mediji i televizija relativno retko izveštavaju o maloletnicima, objavljeno je 769 priloga i tekstova u vezi sa decom. Ipak, značajna je opaska o kontekstu u kom su mladi predstavljani – u štampanim medijima je objavljeno oko 58% tekstova o mladima u negativnoj konotaciji.

U svim navedenim priložima, oko 56% se odnosi na izveštavanje o zlo-stavljanju dece, nesrećama i narkomaniji, dok obrazovanje i edukacija zauzimaju oko 10%. Dakle, dostignuća mladih, njihovo primereno ponašanje, pobeđe na raznim školskim i međunarodnim takmičenjima, izuzetno su retka tema. Takođe, evidentno je veća šansa da dete dospe u medije ako je akter neke nesreće ili zlo-stavljanja, nego ako je postiglo neke pozitivne rezultate ili promene u društvu. Jedan od zaključaka navedenog istraživanja je i da medijsko izveštavanje koje maloletnike stavlja u negativan kontekst kao krajnju posledicu ima negativniju percepciju dece u javnosti, i stavove kako su deca u današnje vreme bezobzirna i agresivna i kako je ranije stanje bilo drugačije. Svakako se treba složiti sa autorima navedenog istraživanja u stavu da su takva razmišljanja diskutabilna, pošto su posledica uticaja senzacionalističkog pisanja o svemu, pa i o mladima.

3.1. Moralna panika

Mediji često na preuveličavajući način predstavljaju aktivnosti mladih koje nisu inkriminisane, niti istinski mogu da dovedu do ozbiljnih posledica po društvo. Ovim načinom izveštavanja, stiče se utisak, mediji teže da stvore kolektivni strah i da mlade predstave kao problematičnije pojedice nego što oni, odista, jesu. Naime, u novinskim člancima (štampanim i na internet verzijama medija) ili TV – priložima će svako ono ponašanje koje može da se svrsta u maloletničku delinkvenciju u širem smislu biti predstavljeno kao veliki društveni problem. Takav način izveštavanja stvara *moralnu paniku* koja nastaje na kolektivnom nivou i pogađa ono što je zajedničko većini ljudi. Pretnja predstavljenog događaja ili osobe je usmerena prema nečemu što se smatra veoma važnim za celokupno društvo (Ilić, 2017: 82).

6 Istraživanje Medijska slika dece u Srbiji 2018 je sprovedeno od strane Centra za profesionalizaciju medija i medijsku pismenost, uz projektnu podršku Ministarstva kulture i informisanja, a rezultati su predstavljeni na Sajmu medija, informisanja i komunikacije, u periodu od 24. 10. do 28. 10. 2018. Rezultati su dostupni: http://pancevo.mojkraj.rs/vesti/drustvo/item/download/110_75b9e6bd-c148b811ecdec3046609f6c, stranici pristupljeno 1.11.2018;

Moralna panika se sastoji od nekoliko elemenata:

- Javlja se *zabrinutost* povodom objavljene vesti – potenciranje na zabrinutosti postoji već u naslovima tekstova ili najavama TV priloga;
- Nastaje kolektivni *osećaj neprijateljstva* svih konzumenata medija prema akteru/događaju o kome se izveštava;
- *Konsenzus* – sporazum širokih razmera o tome da nešto mora da bude urađeno povodom „zajedničkog neprijatelja“ – koji se, u modernim vremenima, često može naći u komentarima posetilaca internet verzija raznih dnevnih listova;
- *Disproporcionalnost* – u vezi sa rizikom ili štetom koja je već nastala – jer, da je vest prikazana u srazmeri sa stvarnim stanjem, to ne bi bila vest koja donosi zaradu i posećenost – sa stanovišta autora senzacionalističkih tekstova;
- *Volatilnost* – panika eksplodira i isto tako naprasno ispari – jer se ubrzo mora naći novi neprijatelj, kako bi se zabrinutost javljala u kontinuitetu (Cohen, 2002: XXVII).

Konkurencija među medijima je značajno uticala na način na koji će mediji izveštavati o bilo kojoj informaciji. Cilj konstituisanja vesti je, danas, da se za kratko vreme, (u trajanju od nekoliko sekundi kada čitalac vidi naslovnu stranu novina na kiosku, ili mnogo manje kada korisnik društvene mreže vidi objavu internet portala određenog medija) odluči da kupi baš te novine, ili da poseti baš taj internet portal. Autor teksta se više ne libi da, suštinski nebitnu informaciju, predstavi naslovom koji, na prvi pogled, ostavlja utisak kao da posle događaja opisanog u naslovljenom članku ništa neće biti kao pre.

Kao jedna od idealnih tema kojom se stvara moralna panika, svakako se može navesti – kriminalitet, budući da u sebi sadrži momenat misterioznog, od zajednice osuđenog, ali ipak zastrašujućeg i nadasve inspirativnog fenomena. On je zanimljiv i autoru – jer on sebi daje za pravo da klasifikuje o čemu će i na koji način izveštavati (pre će to biti događaj koji još uvek traje, u kome je izražena patnja žrtve i okrutnost prestupnika, nego događaj koji je prošao i čiji kraj nije bio senzacionalan), ali i čitaocu – jer, po pravilu, on time zalazi u neiskustvenu stvarnost.

Kriminalitet je, sam po sebi, oduvek bio predmet interesovanja opšte javnosti. Prilikom saznavanja novosti u vezi sa kriminalitetom, javlja se znatiželja usmerena ka identitetu učinilaca i žrtava krivičnih dela, ka njihovim postupcima i kaznama koje su izrečene učiniocima. *Kod čitaoca se nekada izazove saosećanje sa nepoznatim žrtvama ili se, kao krajnji doživljaj, prouzrokuje naslada, bes ili osećaj ravnodušnosti, čak nemoći* (Kostić, 2012: 258). Moralna panika nije vezana samo za određene događaje ili osobe, naprotiv, ona se može ticati i statističkih podataka. Uzećemo za primer tekst na internet portalu dnevnog lista *Blic* (Latas A.)

od 02. decembra 2017. godine pod naslovom „*RUKE SU MU BILE PUNE RANA, A JEDNOG DANA JE SAMO NESTAO*“ *Za godinu dana u Srbiji oduzeto 800 DECE, a priče o njima su STRAŠNE.*⁷ Autor teksta ovde prikazuje navode iz zvanične statistike, te dva iskaza lica imenovanih inicijalima iz Novog Sada i Futoga o tome kako su deca eksploatisana, ali i kako je *siguran* da je mnogo veći broj dece koja su, ako nikako drugačije onda *seksualno zlostavljana*. Navodi, tragično se obraćajući čitaocima, da 8,4% dece živi u apsolutnom siromaštvu. Prema podacima istraživanja objavljenog na internet strani Republičkog zavoda za statistiku, pod nazivom *Siromaštvo u Srbiji, 2006 – 2016. godine*⁸, podatak jeste tačan, ali se autor ne obazire na to da je to u poslednjih deset godina najbolji rezultat istraživanja, sa tendencijom da se poboljša u budućnosti (ako se izuzme 2007. godina, kada je to bilo 7,3%). Dakle, za autora je, iz njemu poznatog razloga bolje prikazati stanje kao nikada gore, nego stvoriti optimističan stav, pokazujući realni tok statističkih podataka.

3.2. Maloletnik kao prestupnik i žrtva u medijima

Insistiranjem medija na određenom tipu kriminaliteta – što su najčešće krivična dela propraćena visokim stepenom nasilja, zamagljuje se prisustvo mnogih drugih oblika kriminaliteta koji su društveno razorni – državni, ekonomski, kriminalitet belog okovratnika... Imovinski kriminalitet je obrnuto proporcionalno prikazan u medijima u odnosu na statističke podatke – umanjen je i prikazan uz surovo nasilje i fizičke povrede žrtve što u realnosti neretko nije slučaj (Pavićević, 2009: 31).

U cilju pisanja ovog rada, sprovedena je analiza sadržaja 212 tekstova koji su objavljeni od januara 2016. do decembra 2018. godine na internet portalu dnevnog lista *Blic*, a u kojima se maloletnici dovode u vezu sa dešavanjima kriminalnog karaktera.⁹ U navedenim tekstovima maloletna lica se pojavljuju kao žrtve i učinioci različitih krivičnih dela, ali i kao lica koja su izvršila samopovređivanje ili samoubistvo.

7 <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/ruke-su-mu-bile-pune-rana-a-jednog-dana-je-samo-nestao-za-godinu-dana-u-srbiji/04j3hfe>, stranici pristupljeno 1. 11. 2018.

8 Istraživanje *Siromaštvo u Srbiji, 2006 – 2016. godine* sprovedeno pod pokroviteljstvom Vlade Republike Srbije, Republičkog zavoda za statistiku i Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva. Rezultati su dostupni na: <http://www.stat.gov.rs/oblasti/potrosnja-prihodi-i-uslovi-zivota/prihodi-i-uslovi-zivota/>, stranici pristupljeno 26.10.2018.

9 Uzorak je nastao pri pretraživanju objavljenih tekstova na internet stranici dnevnog lista *Blic*, koji su objavljeni, hronološkim redom, u periodu od januara 2016. godine do decembra 2018. godine, u kojima se koristi termin – maloletnik , a u vezi sa, pre svega, događajima nastalim na teritoriji Republike Srbije sa kriminalnom konotacijom. Napomene radi, u određenom broju tekstova se istovremeno izveštava i o maloletniku kao učiniocu, i o maloletniku kao žrtvi konkretnog krivičnog dela.

Tabela 1. *Dovođenje u vezu maloletnika i događaja kriminalnog karaktera u medijima.*

Prikaz maloletnika u vezi sa događajima kriminalnog karaktera u periodu januar 2016 – oktobar 2018. godine	Broj objavljenih tekstova
Učinioci krivičnih dela	161
Žrtve krivičnih dela	62
Samopovređivanje/samoubistvo ¹⁰	8

Analizom sadržaja navedenog uzorka utvrđeno je da je objavljen 161 tekst koji karakteriše maloletnika kao učinioca krivičnih dela, 62 teksta u kojima se oni prikazuju kao žrtve i 8 u kojima se prikazuju kao lica koja su sama sebi nanela povrede ili izvršila samoubistvo. Uočljiva je tendencija da se, kada se maloletnici stavljaju u negativni kontekst izveštavanja (a svi kriminalni događaji su takvi), o njima govori, izrazito češće kao o učiniocima krivičnih dela, nego kao o žrtvama (Tabela 1).

U rezultatima prikazanim u tabeli niže (Tabela 2) uočljiva je tendencija autora članaka na navedenoj internet strani da o maloletnicima pišu kao o učiniocima krivičnih dela protiv života i tela – tačnije 52,7% objavljenih članaka maloletnike dovodi u vezu sa tim delima. Gotovo je dvostruko manji broj objavljenih tekstova u kojima se izveštava o maloletnicima kao učiniocima krivičnih dela protiv imovine – svega njih 46, odnosno 28,5%.

Tabela 2. *Vrste krivičnih dela u vezi sa kojima se o maloletnicima izveštava kao o učiniocima.*

Vrste krivičnih dela sa kojima se maloletnici dovode u vezu kao učinioci	Broj objavljenih tekstova
Krivična dela protiv života i tela	85
Krivična dela protiv imovine	46
Krivična dela protiv polne slobode	7
Krivična dela protiv životne sredine ¹¹	4
Krivična dela protiv zdravlja ljudi	13
Ostalo	6

Dakle, potencira se na izveštavanju o maloletnicima kao učiniocima prevasodno krivičnih dela protiv života i tela, iako zvanične statistike govore drugačije. Naime, prema saopštenju Republičkog zavoda za statistiku br.192¹², za oblast

10 Iako samopovređivanje i samoubistvo nisu inkriminisane radnje, objavljen je određeni broj tekstova zvučnog naslova u vezi sa ovakvim radnjama maloletnika.

11 Najpre se to odnosi na krivično delo iz čl. 269 Krivičnog zakonika, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016. – Ubijanje i zlostavljanje životinja.

12 Saopštenje dostupno na: <http://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pdf/G20181192.pdf>, stranici pristupljeno 06.12.2019.

pravosuđa – i to za maloletne prestupnike, za 2017. godinu (što je poslednje o čemu se izveštava u vreme pisanja ovog rada), prikazano je da je podneto 510 krivičnih prijava za krivična dela protiv života i tela za koja su bili osumnjičeni maloletnici i izrečeno im je 185 krivičnih sankcija za ta dela. Sa druge strane, u istoj godini je podneto 1696 krivičnih prijava za krivična dela protiv imovine, za šta je izrečeno gotovo pet puta više krivičnih sankcija – tačnije 887. Pri izveštavanju o maloletniku kao učiniocu krivičnih dela protiv imovine, autori tekstova često pristupaju detaljnijem opisu činjeničnog stanja koje je obogaćeno crtama naročitog nasilničkog odnosa maloletnika prema žrtvi i insistiranjem na izveštavanju o patnjama žrtve.

Činjenica da autori ovih tekstova potenciraju na izveštavanju o maloletnicima kao učiniocima najtežih krivičnih dela (u konkretnom slučaju je bilo objavljeno 53 teksta o maloletnicima kao izvršiocima ubistva) – svakako ukazuje na dozu neobjektivnosti i pristrasnosti sa kojom autori pristupaju izveštavanju i selekciji informacija koje će objaviti. Oni, na vagi između najpovoljnijeg interesa mladog čoveka sa jedne i prihoda od prodaje novina (posećivanja internet sajta) – biraju drugo. Ovakvim pisanjem se u javnosti stvara panika i opšti strah od mladih i izjednačavanje mladih sa nevoljama koji oni, bezrezervno nose sa sobom. Na ovaj način autori postupaju direktno protiv odredaba Kodeksa novinara Srbije, gde se u glavi VI čl. 8 navodi da novinar ne sme među ljude unositi neopravdan strah niti ulivati lažne nade. U smernicama vezanim za navedeni član se iskazuje stav da novinar koji namerno, naročito zbog atraktivnosti teksta/priloga, podstiče neutemeljene strahove i nade čitalaca/gledalaca/slušalaca, na najekstremniji način krši etički kodeks.

Nesporno je da mladi vrše određena krivična dela, kao što ih vrše i odrasli, ali to svakako nije jedini kontekst u kojem treba da se, gotovo isključivo, mladi predstavljaju javnosti. Ipak, autori novinskih (materijalnih i internet) članaka i TV – priloga, u cilju boljeg plasmana na tržištu odlučuju da izveštavaju o negativnim ponašanjima maloletnika, iako takva ponašanja ne iziskuju toliku pažnju javnosti (Ilić, 2017: 166).

3.3. Pedofil – neprijatelj koji stalno vreba

U navedenom uzorku je objavljeno 62 teksta u kojima se o maloletnicima piše kao o žrtvama učinjenih krivičnih dela (Tabela 1). Rezultati predstavljeni u tabeli niže (Tabela 3) ukazuju da je u navedenom periodu i na navedenom internet portalu, pri izveštavanju o maloletnicima kao žrtvama krivičnih dela objavljeno 36 tekstova (58%) u kojima se maloletnici navode kao žrtve krivičnih dela protiv

polne slobode – od čega se u njih 29 izveštava o maloletnicima kao žrtvama krivičnog dela obljuba sa detetom iz čl. 180 KZ.

Tabela 3. Vrste krivičnih dela u vezi sa kojima se o maloletnicima izveštava kao o žrtvama.

Vrste krivičnih dela sa kojima se maloletnici dovode u vezu kao žrtve	Broj objavljenih tekstova
Žrtve krivičnih dela protiv života i tela	19
Žrtve krivičnih dela protiv polne slobode	36
Ostalo	7

Pedofilija je prepoznata kao još jedna tema pogodna za stvaranje moralne panike. Pedofil se predstavlja kao prljavi, neprilagođeni usamljenik i moralni otpadnik koji vreba decu iza svakog ugla (Ilić, 2017: 162). U ovako predstavljenom pedofilu svaki roditelj – konzument medija vidi potencijalnog neprijatelja i tako se, sa vremenom, stvara jedan opšti stav – zajedništvo u oceni pedofila kao nekoga ko nije pripadnik društva, te nekoga ko je konstantna opasnost. Autor teksta ili TV – priloga napada ličnost svakog pojedinca koji je konzument medija, jer je u suštini, nemoguće *pronaći poimanje neprijatelja društvene bezbednosti koja prevazilazi identifikaciju ličnog neprijatelja* (Pepinsky, 2017: 72). U ovakvim vestima, tvorci senzacionalizma vide savršenu podlogu za primenu svih svojih veština, pa ćemo uzeti za primer tekst objavljen na internet portalu dnevnog lista *Kurir* (Trifunović Lj.) od 26. septembra 2018. godine pod naslovom *POTRESNA ISPOVEST DEČAKA (13) SILOVANOG U KLADOVU: Stavio mi je slomljenu flašu pod grlo i zapretio da će me UBITI ako nekome kažem... SILOVAO ME JE GDE JE STIGAO*.¹³ Ovakvi novinari su, očigledno skloni tumačenju etičkih normi u skladu sa onim što donosi veći prihod, pa je, po svemu sudeći za njih etički ispravno opisivati detalje navodnog silovanja deteta od trinaest godina i citirati SMS poruke kojima osumnjičeni primorava dečaka na obljubu – iako ne postoji nikakva realna potreba da javnost do te mere bude upoznata sa okolnostima slučaja. Ipak, autorima je očigledno mnogo zanimljivije da posećuju mesta u okolini reke gde se, navodno, silovanje dogodilo, da razgovaraju sa rođacima i komšijama, da nagađaju koliko još žrtava osumnjičenog će se u budućnosti pojaviti.

Tekst objavljen na internet stranici dnevnog lista *Kurir* (nepotpisani autor) od 25. oktobra 2018. godine pod naslovom *STRAVIČAN SNIMAK IZ BEOGRADSKOG TRAMVAJA ZGROZIO SRBIJU! Manijak spopada devojčicu (12), niko*

13 <https://www.kurir.rs/crna-hronika/3127171/potresna-ispovest-decaka-13-silovanog-u-kladovu-stavio-mi-je-slomljenu-flasu-pod-grlo-i-zapretio-da-ce-me-ubiti-ako-nekome-kazem-silovao-me-je-gde-je-stigao>, stranici pristupljeno 28.10. 2018.

od putnika *NE REAGUJE (UZNEMIRUJUĆ VIDEO)*¹⁴ je još jedan od primera načina na koji autori senzacionalističkih tekstova pišu o događajima u kojima su maloletnici žrtve. Ponovo se može videti prepoznatljiva tehnika konstituisanja naslova, uz obećanje video zapisa. Autor u šest kratkih rečenica ukazuje na vreme dešavanja spornog događaja, kratak opis sadržaja video priloga i, naravno, ne potpisuje članak. Krajnja granica nepoštovanja privatne sfere lica o kojima se izveštava, je u svojm punom sjaju iskazana u tekstu objavljenom na istoj internet stranici (nepotpisani autor) 26. oktobra 2018.godine pod naslovom *MANIJAK IZ TRAMVAJA SE ZOVE MIHAILO ISAILOVIĆ I BIO JE VLASNIK FIRME: Šokantni detalji iz života mladića koji je napastvovao devojčicu u prevozu!*¹⁵ Autori u ovom tekstu doslovno navode lične podatke mladića sa snimka – puno ime i prezime, njegovo zanimanje, detalje iz privatnog života i na posletku objavljuju fotografiju ulaza u njegov stan sa navođenjem adrese njegovog prebivališta. Ovo nije bio kraj izveštavanja o ovom događaju, naprotiv, još nekoliko nedelja se o ovome pisalo i izveštavalo, stupalo se u kontakt sa prijateljem mladića sa video zapisa, sa roditeljima devojčice, itd. a sve u cilju dobijanja *što sočnije priče*.

Navedeni način izveštavanja bezmalo dovodi do stigmatizacije aktera koja može da potraje dugo nakon objavljivanja tekstova i da izazove ozbiljne posledice vezane za njihov celokupan socijalni život. Ne samo što će osumnjičeni biti zauvek označen kao monstrum, kao neko ko nije pripadnik društva, već će i dete, zasigurno biti obeleženo i od okoline posmatrano na drugačiji način od ostale dece.

Društvena reakcija koja će uslediti u mestu u kojem žive akteri ovih i drugih sličnih tekstova može biti veoma problematična i pogubna za njihov, ali i normalan život njihove porodice i bliskih ljudi. Ova reakcija je znatno izraženija u mestima koja su po svojoj površini mala i u kojima živi pretežno konzervativno stanovništvo – ipak, sve ovo nije zavredelo pažnju autora.

4. Mediji i politika kažnjavanja maloletnika

Kroz pisanje o maloletnicima kao učionicima najtežih krivičnih dela, te kroz nepotrebno i degutantno zalaženje u detalje svih krivičnih dela koja su učinili maloletnici (ili se sumnja da su učinili – s obzirom da se autori ovakvih tekstova,

14 <https://www.kurir.rs/vesti/beograd/3143617/stravic-an-snimak-iz-beogradskog-tramvaja-zgrozio-srbiju-manijak-spopada-devoj-cicu-12-niko-od-putnika-ne-reaguje-uznemirujuc-video>, stranici pristupljeno 08. 12. 2018.

15 <https://www.kurir.rs/crna-hronika/3144363/manijak-iz-tramvaja-se-zove-mihailo-i-bio-je-vlasnik-firme-sokantni-detallji-iz-zivota-mladica-koji-je-napastvovao-devoj-cicu-u-prevozu>, stranici pristupljeno 8.12.2018.

po pravilu, ne pridržavaju poštovanja pretpostavke nevinosti), bitno se smanjuje šansa da dođe do resocijalizacije maloletnika. Autor teksta ili TV-priloga, koji auditorijumu saopštava vest da je maloletnik nekoga ubio, da je u grupi učinio razbojništvo, da je učestvovao u tuči... zastrašuje javnost i maloletnike prikazuje kao konfliktne pojedince, same po sebi.

Većina konzumenata medijskih sadržaja, koji nekritički posmatraju način izveštavanja, će se, na čelu sa autorom, saglasiti u stavu da je pooštrenje kazni za maloletnike neophodna mera za opstanak zajednice. Svako od njih, gotovo isključivo, svrhu kažnjavanja vidi u retribuciji, ne razmišljajući o tome da kazna treba da deluje i specijalno preventivno – da on u budućnosti ne učini novo delo – ali, i da po izvršenju sankcije bude, ponovo, deo društvene zajednice kao socijalno zdrava jedinka, a ne da se kao devijantna ličnost zauvek iz nje izdvaja.

Mediji, ipak, ne odustaju od popularizovanja strože politike kažnjavanja. Za primer kako mediji utiču na stavove javnosti o potrebi strožeg sankcionisanja maloletnika uzimamo tekst objavljen na internet stranici dnevnog lista *Blic* (Janaković B.) od 04. novembra 2017. godine pod naslovom *Maloletnom ubici iz Niša četiri godine u popravnom domu, majka žrtve očajna*.¹⁶ U navedenom tekstu je predstavljena ispovest majke žrtve koja nije zadovoljna izrečenom sankcijom, ona smatra da je i doživotna *robija* za ubicu blaga, a autor jasno ukazuje na potrebu za pooštrenjem svih sankcija prema maloletnicima. Takođe, autor teksta na internet portalu *Telegraf* (Radivojević J., Tatiković J.) od 20. novembra 2014. godine pod naslovom *Da li i vi mislite da deca mlađa od 14 godina treba krivično da odgovaraju?*¹⁷ – sugestivnim naslovom i celokupnim tekstom ukazuje na stav da lica mlađa od 14 godina treba da budu krivično odgovorna. U komentarima na navedeni tekst je velika većina izraženih stavova afirmativno orijentisana, a postoje i komentari o tome kako i roditelji treba da budu krivično odgovorni za postupanje svoje dece.

Kažnjavanje maloletnika se i u našem pravnom sistemu prihvata samo kao izuzetna solucija, a onda kada se već kažnjava, cilj nije represija prema maloletniku, već se u postupku izvršenja afirmišu preventivni sadržaji kroz lečenje, tretman, jačanje pozitivnih ličnih osobina maloletnika... Jer, maloletstvo jeste period sazrevanja ličnosti u svim aspektima i poznato je da način postupanja države prema maloletniku koji se ogreši o zakonske norme kojim se on u ranom uzrastu obeležava kao delinkvent može na negativan način da utiče na njegov razvoj i kasniji život (Radulović, 2010: 69).

16 <https://www.blic.rs/vesti/hronika/maloletnom-ubici-iz-nisa-cetiri-godine-u-popravnom-domu-majka-zrtve-ocajna/kw8v0r6>, stranici pristupljeno 27. 10. 2018;

17 <https://www.telegraf.rs/vesti/1317884-da-li-i-vi-mislite-da-deca-mladja-od-14-godina-treba-krivno-da-odgovaraju>, stranici pristupljeno 27. 10. 2018;

5. Zaključak

Iako je, napred navedena, odredba Kodeksa novinara Srbije istakla osnovni zadatak novinara – da tačno, objektivno, potpuno i blagovremeno izvesti o događajima od interesa za javnost, čini se da autori različitih tekstova i TV – priloga ne obraćaju pažnju na nju. Mnogi teoretičari se slažu da su se mediji prilično udaljili od svog prvobitnog cilja (da obezbede objektivne i korektne slike o nasilju i kriminalitetu) i da *formiraju građansku svest koja se zasniva na informacijama bogatom, ali znanjem siromašnom informisanju* (Pavićević, 2009: 33). Sada su ciljevi medija usmereni, gotovo striktno, na zaradu i izveštavanje o onome što je procenjeno kao *priča koja prodaje tiraž*, bez obzira na posledice koje to može da ostavi na aktere te *priče*.

Ipak, ne treba zaboraviti da mediji ne treba da budu odgovorni samo vlasti, već društvu u celini, jer mediji postoje kao veza između neiskustvene stvarnosti sa jedne strane i pojedinca (kao konzumenta medijskih sadržaja) sa druge strane. Njihova uloga je da prenesu stvari onakvim kakve one jesu, a ne onakvim kakve prodaju tiraž.

U teoriji postoje određeni autori koji se zalažu za to da informacije o malolenticima ne treba širiti, posebno ne na načine kojima se ukazuje na njihov identitet i lične osobine (bez obzira da li su u ulozi žrtve ili prestupnika). Oni tvrde da objavljivanje takvih informacija prvo – sprečava rehabilitaciju mladih, a zatim i da deca i adolescenti, čiji moralni stubovi možda još nisu učvršćeni, imaju pravo na grešku, koja ih neće zauvek stigmatizovati i svaki njihov pokušaj da stupe u normalne odnose sa drugima osuditi na propast (Day, 2004:173).

Autori one vrste tekstova koji su bili predmet analize u ovom radu postavljaju svoj cilj, sa etičke i profesionalne strane, prilično nisko. Naime, zaključci koji se mogu izvesti, na osnovu istraživanja o kojima je pisano u ovom radu, te na osnovu navedenih primera (i neuporedivo više primera kojima svakodnevno svedočimo), jeste – da mediji poklanjaju pažnju mladima ređe nego što je to slučaj sa starijima, a onda kada im poklone pažnju, to u većini slučajeva bude u negativnom kontekstu.

Učestalo neobjektivno i senzacionalističko izveštavanje, kroz pristrasnu selekciju informacija koje će biti prezentovane, te lucidno hrljenje ka nepotrebnim i degutantnim detaljima ima za koncekvencu:

- stvaranje moralne panike u društvu i straha od maloletnika kao neobuzdanog i nasilnog pojedinca. Ovakav strah je izrodio često iskazivane stavove o suviše blagoj kaznenoj politici u našem krivično-pravnom sistemu kao vodećem razlogu za nasilničko ponašanje maloletnika;

- Stigmatizaciju maloletnika koji je predstavljen kao prestupnik – čak i onda kada njegovo ponašanje, odista i nije društveno opasno, a i kada jeste opasno, to gotovo nikad nije u onoj meri u kojoj se o njemu izveštava;
- Stigmatizaciju maloletnika koji je predstavljen kao žrtva – i to često kao žrtva pedofila. Slučajno ili namerno, autori tekstova u kojima se maloletnici predstavljaju u ovom kontekstu doprinose snažnoj društvenoj reakciji, koja, kakva god da je, zasigurno neće moći da doprinese vraćanju žrtve u ono stanje u kojem je bila pre nego što je to postala – već će je često u tome sprečavati i dovoditi do sekundarne viktimizacije – kroz reakciju socijalne sredine.

Literatura

- Day, L.A. (2004) *Etika u medijima, primeri i kontraverze*. Beograd: Medija centar Beograd;
- Glomazić, H., Pavićević, O. (2016) Mediji i nasilje: nasilje u medijima ili nasilni mediji. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 35(3), str. 71–83;
- Ignjatović, Đ. (2016) *Kriminologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu;
- Ilić, A. (2017), *Mediji i kriminalitet – kriminološki aspekti*. Doktorska disertacija. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu;
- Kostić, M. (2012) *Mas mediji, socijalna kontrola i kriminalitet*. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, (61), str. 257–269;
- Pavićević, O. (2009) *Kulturna kriminologija – istraživanja medijskog prezentovanja kriminaliteta*. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 28 (1–2), str. 23–35;
- Pepinsky, H. (2017) *Mirotvorstvo – razmišljanja jednog radikalnog kriminologa*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu;
- Radović Jovanović, J. (2014) *Uticao medija na koncept realnosti i kulturne obrasce ponašanja*. Doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu;
- Radulović, Lj. (2010) *Maloletničko krivično pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu;

Ostali izvori:

- Bogosav B. (2018, 20. septembar) Velika pobjeda Igora Jurića I Blica država sprema doživotni zatvor za monstrume, Blic – dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/velika-pobjeda-igora-jurica-i-blica-drzava-sprema-dozivotni-zatvor-za-monstrume/11k3701>, stranici pristupljeno 30. 09. 2018;
- Bogosav B. (2018, 29. januar) Krađu, pljačkaju, ubijaju Ovo je profil srpskog maloletnog delinkventa, a evo kako ih „mobilišu“ kriminalci, Blic – dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/hronika/krađu-pljackaju-ubijaju-ovo-je-profil-srpskog-maloletnog-delinkventa-a-evo-kako-ih/4bpkt6g>, stranici pristupljeno 31. 10. 2018;
- Cohen, S. (2002) Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers. – dostupno na: https://infodocks.files.wordpress.com/2015/01/stanley_cohen_folk_devils_and_moral_panics.pdf, stranici pristupljeno 06.12.2018;
- Janaković B.(2017, 4.novembar) Maloletnom ubici iz Niša četiri godine u popravnom domu, majka žrtve očajna, Blic – dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/hronika/maloletnom-ubici-iz-nisa-cetiri-godine-u-popravnom-domu-majka-zrtve-ocajna/kw8v0r6>, stranici pristupljeno 27. 10. 2018;
- Kodeks novinara Srbije – Uputstva i smernice – dostupno na: http://www.savetzastampu.rs/doc/Kodeks_novinar_a_Srbije.pdf, stranici pristupljeno 06.11.2018;
- Latas A. (2017, 2.decembar) „Ruke su mu bile pune rana, a jednog dana je samo nestao“ Za godinu dana u Srbiji oduzeto 800 dece, a priče o njima su strašne, Blic – dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/ruke-su-mu-bile-pune-rana-a-jednog-dana-je-samo-nestao-za-godinu-dana-u-srbiji/04j3hfe>, stranici pristupljeno 1. 11. 2018;
- Medijska slika dece u Srbiji 2018. godine – dostupno na: http://pancevo.mojkraj.rs/vesti/drustvo/item/download/110_75b9e6bdc148b811ecdec3046609f6c, stranici pristupljeno 1.11.2018;
- Neimenovani autor (2018, 21. oktobar) Najstrašnija priča iz Srbije! Silovali ženu koja ima rak! Čupali joj nokte, nabijali metlu u genitalije, mokrili u usta!, Kurir – dostupno na: <https://www.kurir.rs/crna-hronika/3140769/najstrasnija-pri-ca-iz-srbije-silovali-zenu-koja-ima-rak-cupali-joj-nokte-nabijali-metlu-u-genitalije-mokrili-u-usta-citajte-u-kuriru>, stranici pristupljeno 20. 11. 2018;
- Neimenovani autor (2018, 25. oktobar) Stravičan snimak iz beogradskog tramvaja zgrozio Srbiju, manijak spopada devojčicu (12), niko od putnika ne reaguje (uznemirujuć video), Kurir – dostupno na: <https://www.kurir.rs/vesti/beograd/3143617/stravic-an-snimak-iz-beogradskog-tramvaja-zgrozio-srbiju-manijak-spopada-devojcicu-12-niko-od-putnika-ne-reaguje-uznemirujuc-video>, stranici pristupljeno 08. 12. 2018;

- Neimenovani autor (2018, 26.oktobar) Manijak iz tramvaja se zove Mihailo Isailović I bio je vlasnik firme: Šokantni detalji iz života mladića koji je napastvovao devojčicu u prevozu, Kurir – dostupno na: <https://www.kurir.rs/crna-hronika/3144363/manijak-iz-tramvaja-se-zove-mihailo-i-bio-je-vlasnik-firme-sokantni-detalji-iz-zivota-mladica-koji-je-napastvovao-devojci-u-prevozu>, stranici pristupljeno 8.12.2018;
- Radivojević J., Tatiković J, (2014. 20.novembar) Da li I vi mislite da deca mlađa od 14 godina treba krivično da odgovaraju? Telegraf – dostupno na: <https://www.telegraf.rs/vesti/1317884-da-li-i-vi-mislite-da-deca-mladja-od-14-godina-treba-krivicno-da-odgovaraju>, stranici pristupljeno 27. 10. 2018;
- Rezultati istraživanja – Siromaštvo u Srbiji, 2006 – 2016. godine, dostupno na: <http://www.stat.gov.rs/oblasti/potrosnja-prihodi-i-uslovi-zivota/prihodi-i-uslovi-zivota/>, stranici pristupljeno 26.10.2018;
- Saopštenje Republičkog zavoda za statistiku, br. 192, Maloletni učinioi krivičnih dela u Republici Srbiji – 2017, Republički zavod za statistiku, dostupno na: <http://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pdf/G20181192.pdf>, stranici pristupljeno 06.12.2019;
- The Mirror (2018, 22. avgust) Brutalno je silovao, ubio, a onda sekriom unakazio telo devojčice: Policajci su opisali jezivi prizor koji su zatekli (foto, video), Blic – dostupno na; <https://www.blic.rs/vesti/svet/brutalno-je-silovao-ubio-a-onda-sekirom-unakazio-telo-devojci-policajci-su-opisali/kgc1z2s>, stranici pristupljeno 31. 10. 2018;
- Trifunović Lj. (2018, 26.septembar) Potresna ispovest dečaka (13): Stavio mi je slomljenu flašu pod grlo I zapretio da će me ubiti ako nekome kažem... Silovao me je gde je stigao. Kurir –dostupno na: <https://www.kurir.rs/crna-hronika/3127171/potresna-ispovest-decaka-13-silovanog-u-kladovu-stavio-mi-je-slomljenu-flasu-pod-grlo-i-zapretio-da-ce-me-ubiti-ako-nekome-kazem-silovao-me-je-gde-je-stigao>, stranici pristupljeno 28.10. 2018.

Lazar ĐOKOVIĆ, student
University of Belgrade Faculty of Law

THE MEDIA, CRIME AND YOUTH

The study of the relationship between the media and criminality can be related to the way in which the media influences the development of crime in society (media as a crime factor) and in the way in which media chooses to approach reporting about the problem of crime. The subject of this paper is the analysis of second aspect of the above mentioned relationship in order to find a conclusion on how the media reports about youth – that is, about their media treatment, and about the context in which young people are connected with criminality, with a focus on reporting on internet portals in Serbia. The paper concludes that young people are mostly represented in a negative context (as victims and executioners of violent crime), which is a consequence of a sensational approach to reporting on crime. Such reporting creates moral panic and attitude about the need for stricter penal policy, and young people are permanently stigmatized regardless of whether they are portrayed as offenders or as victims in the media.

Keywords: *crime, stigmatization, media, moral panic, stricter penal policy.*

dr Ljeposava ILIĆ, naučni saradnik
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

Prikaz knjige

DRUGA ŠANSA: RAD OSUĐENIKA SA PSIMA U KPZ SREMSKA MITROVICA

Ana Batrićević (2019) *Druga šansa: rad osuđenika sa psima u KPZ Sremska Mitrovica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 185 str.

U monografskoj publikaciji pod nazivom *Druga šansa: rad osuđenika sa psima u KPZ Sremska Mitrovica*, autorke dr Ane Batrićević, višeg naučnog saradnika Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, na jedinstven način prikazan je jedan inovativan program rada osuđenika sa psima u Kazneno-popravnom zavodu Sremska Mitrovica. Navedeni program, koji podrazumeva angažovanje osuđenika oko pasa koji su smešteni u zatvorskom azilu, ne samo da predstavlja novinu u domaćoj praksi izvršenja krivičnih sankcija, već i empirijski dokaz da savremene korektivno-penološke tendencije nalaze primenu u tretmanu osuđenika na našim prostorima. Navedena monografija koju su recenzirali prof. dr Vladan Joldžić, naučni savetnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, prof. dr Dragan Jovašević, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu i dr Jovan Ćirić, naučni savetnik i sudija Ustavnog suda, predstavlja delo koje ima značaj za širu naučnu i stručnu zajednicu, kako zbog njegove sadržine, i sistematskog prikaza ideje resocijalizacije osuđenika uz pomoć životinja i vrsta intervencija baziranih na interakciji između ljudi i životinja, tako i zbog jednostavnog i jedinstvenog stila kojim je napisana.

U prvom delu navedene monografije, autorka nam daje kratak osvrt na istorijski razvoj ideje uključivanja životinja u različite oblike tretmana koji su namenjeni licima u totalnim ustanovama. Savremena iskustava u resocijalizaciji,

koja su bazirana na programima u kojima su uključene životinje, prikazana su kroz primere aktuelnih programa koji se sprovode u radu sa maloletnim i punoletnim izvršiocima krivičnih dela u svetu. Pozitivni efekti ove vrste programa su višestruki. Pre svega, prisustvo životinja doprinosi ublažavanju formalne institucionalne atmosfere, razvija prijatno okruženje i doprinosi razvijanju pozitivnih odnosa, kako prema drugim osuđenima, tako i prema životinjama. Kako autorka navodi, ove vrste programa pružaju osuđenima i „osećaj slobode, uprkos činjenici da su lišeni slobode“.

Drugo poglavlje monografije posvećeno je pravnom okviru za realizaciju programa rada osuđenih lica sa životinjama u Republici Srbiji. U ovom delu, autorka ističe da programi rada sa osuđenima doprinose ostvarivanju svrhe kažnjavanja. Osnovni smisao izvršenja kazne zatvora, u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija je da se osuđena lica uspešno reintegrišu u društvenu zajednicu. Kao jedna od osnovnih prepreka koja otežava proces uspešene resocijalizacije i socijalne reintegracije su i deprivacije, koje se javljaju kao neminovne posledice formalnog institucionalnog režima i uslova života. Međutim, primena programa koji obuhvataju rad sa životinjama ne samo da je opravdana, već je i poželjna, kako zbog ostvarivanja svrhe kažnjavanja, tako i zbog njihovog pozitivnog delovanja na ublažavanje zatvorskih deprivacija, postizanje pozitivnih promena u ponašanju i disciplini osuđenika. Autorka ističe i širi društveni značaj koji primena takvih programa može imati i u vidu doprinosa zbrinjavanju i udomljavanju napuštenih pasa i unapređenja dobrobiti životinja. Pružanje adekvatnog smeštaja, nege, i zdravstvene zaštite uz istovremeni rad na socijalizaciji ovih životinja, povećavaju se njihove šanse za sticanjem novog doma, što doprinosi i smanjenju populacije napuštenih životinja. Konačno, na taj način se promovise ideja udomljavanja nevlasničkih pasa, ali i jača društvena svest o važnosti odgovornog i humanog odnosa i postupanja prema životinjama. U pogledu ponašanja osuđenika, benefiti od učestvovanja u programu su višestruki, a ogledaju se i kroz poboljšanje međuljudskih odnosa, unapređenju psihičkog zdravlja, izgradnji i razvoju empatije prema drugim živim bićima, jačanju osećanja odgovornosti i svrsishodnosti.

Posebna vrednost monografije leži i u poglavlju u kojem autorka opisuje konkretan program rada osuđenika sa psima, koji se od sredine 2017. godine sprovodi u KPZ Sremska Mitrovica, i predstavljanju rezultata terenskog istraživanja koje je sprovedla prethodne godine u pomenutom zatvoru. Osim ostvarivanja uvida u sadržinu i način sprovođenja programa, u kojem se osuđenici staraju o psima iz zatvorskog azila, neguju ih, dresiraju, te na taj način osuđeni stiču kvalifikacije sa kojima taj posao mogu obavljati i nakon izlaska iz zatvora, autentičan pečat autorka je formirala i kroz iskreno prenošenje impresija o programu od strane

samih učesnika. Istraživanjem je autorka utvrdila da su, osim staranja o psima, i razvoja empatije, osuđenici vremenom razvili i želju da se program proširi, kako bi njegove pozitivne efekte iskusili i drugi. Impresije i osećanja u vezi programa u kojem je aktivno učestvovao, jedan od osuđenika iskazao je rečima:

(...) Program je pozitivan. Ovakve stvari treba pogotovo ovde češće raditi, da se ljudi prijavljuju i da učestvuju u tome, jer je stvarno pozitivno i za ljude i za sve. Za izdržavanje kazne, i za čoveka i za pse (...).

Na kraju monografije, autorka podvlači značaj organizovanja „Dana otvorenih vrata“ koji ima za cilj uspostavljanje narušenih veza između osuđenika i društvene zajednice, ublažavanje predrasuda o osuđenicima koje je prisutno u društvenoj zajednici, kao i promovisanje odgovornog vlasništva i udomljavanje napuštenih životinja.

Od metaforičnog naslova, do zaključka, monografija nameće čitaocu potrebu za dubljim preispitivanjem odnosa koje društvo ima i prema čoveku koji je prekršio zakonske norme, i prema životinjama, te navodina zaključak da se jednostavim, ali dobro osmišljenim programima u zatvorskoj sredini, može postići mnogo na samo na nivou individualnog, već i na planu društvene odgovornosti i brige o onima kojima je druga šansa neophodna.

Osim navedenog, ovu monografiju posebnom čini i niz fotografija koje su u nju uključene, a koje je autor izradio tokom svojih terenskih istraživanja u KPZ Sremska Mitrovica. Na fotografiji su prikazani najinteresantniji trenuci rada osuđenika sa psima u ovoj ustanovi, a one imaju za cilj kako da čitaocima približe samu sadržinu programa, tako i da im vizuelno dočaraju pozitivne efekte interakcije između ljudi i životinja. Neke od fotografija uključenih u ovu monografiju bile su prikazane na izložbi u galeriji Bartselona u Beogradu u oktobru 2018. godine, što je od posebnog značaja za promovisanje dobrih strana programa koji je u njoj opisan ne samo naučno već i široj javnosti.

Monografska publikacija *Druga šansa* predstavlja naučno istraživačko delo od izuzetne važnosti, ne samo zbog pozitivnog prikaza uspešnog programa, dobre strukturne postavke i istraživačkog segmenta, već i zbog širokog kruga stručnih radnika kojima može biti od značaja za organizaciju rada u sferi izvršenja krivičnih sankcija.

UPUTSTVA ZA AUTORE

Revija za kriminologiju i krivično pravo je naučni časopis sa tradicijom dugom 56 godina, čiji su suizdavači Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu. Revija je kategorisana kao M52 (Časopis od nacionalnog značaja) i objavljuje članke iz oblasti krivičnog prava, kriminologije, penologije, viktimologije, maloletničke delinkvencije i drugih nauka koje proučavaju etiologiju, fenomenologiju, prevenciju i suzbijanje kriminaliteta.

Časopis izlazi tri puta godišnje. Brojevi 1 i 2 uključuju radove na srpskom, dok se broj 3 Revije uključuje isključivo radove na engleskom jeziku.

Radovi se dostavljaju na adresu sekretar.revija@gmail.com u sledećim rokovima:

- Broj 1: 1. april
- Broj 2: 1. septembar
- Broj 3: 1. decembar

Tehnička uputstva autorima članaka Revije za kriminologiju i krivično pravo

1. Članak treba da bude obima do 20 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12.
 2. Prva stranica teksta treba da sadrži: **naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt** (do 150 reči) i **4–5 ključnih reči**.
 - 2.1. Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail. U slučaju koautorskih radova, navesti podatke za svakog koautora/koautorke posebno.
- Primer: Jovan JOVANOVIĆ^{1*}
- 2.2. U apstraktu moraju da budu jasno navedeni predmet i cilj rada, kao i osnovne teme koje će biti pokriveno.
 3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:

1. Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)

1.1. Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

1.1.1. Podnaslov 2 (Times New Roman, 12, Regular)

1 Dr Jovan Jovanović je docent na Fakultetu...u Beogradu. E-mail: jovan@primer.net

Primer: 1. Službe koje pružaju pomoć žrtvama

1.1. Kategorije korisnika

1.1.1. Žene i deca

4. Koristiti **harvardski sistem citiranja**. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavljivanja i broj strane.

Primer: (Stevanović, 2009: 152).

Kada ima dva ili tri autora trebalo bi ih odvojiti zapetom (npr. Knežić, Savić, 2012).

Kada ima preko tri autora, trebalo bi navesti prezime prvog autora uz dodatak „i dr.“ (npr. Hawley i dr., 2013).

U slučaju da dva autora imaju isto prezime, navesti i prvo slovo njihovih imena (npr. I. Stevanović, Z. Stevanović, 2015).

Kada se navodi sekundarni izvor, potrebno je napisati „prema“ (npr. Ćopić prema Nikolić-Ristanović, 2011).

Ukoliko se navodi više radova različitih autora u istoj zagradi potrebno ih je razvojiti znakom tačka i zapeta (npr. Hannah-Moffat, 2005; Kemshall, 2002). U tom slučaju radove bi trebalo poređati prema prvom slovu prezimena.

- 4.1. U fusnotama davati samo propratne komentare, članove zakona i Službene glasnike.

- 4.2. Strana imena pisati izvorno.

5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).

Naslove dati iznad slika i tabela.

Primer: Tabela 1. Struktura viktimizacije prema polu

6. Obavezno priložiti popis literature na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) Penologija. Beograd: Savremena administracija.

• **za poglavlja u knjizi:** prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Blagojević, M. (2013) Transnationalization and its Absence: The Balkan Semiperipheral Perspective on Masculinities. U: Hearn, J., Blagojević, M. & Harrison, K. (ur.) Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations. New York: Routledge, str. 261-295.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), volumen časopisa (kurzivom) u zagradi broj časopisa i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Ivanović, M. (2015) Droga, umetnost, kriminal. Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 34(4), str. 193-202.

za dokumenta preuzeta sa interneta: pored web strane upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

Primer: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, stranici pristupljeno 5.10.2012

Pre web strane može stajati i ime autora (ako je poznat) kao i naslov teksta. U tom slučaju ispred web strane dopisati – dostupno na:

za zakone: pored imena zakona napisati u kom je Službenom glasniku objavljen.

Primer: Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br.58/04.

za saopštenja sa naučnih skupova: prezime i prvo slovo imena autora, godina u zagradi, naslov rada, naziv konferencije (kurzivom), broj strane u knjizi apstrakata u zagradi, mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Petrušić, N, & Stevanović, I. (2011) Pravna zaštita dece u Srbiji i međunarodni standardi. Prva godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći žrtvama (str. 87-102). Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej.

za članke iz novina: prezime i prvo slovo imena autora, godina i dan u zagradi, naslov teksta, naziv novina, broj strane.

Primer: Jovanović, A. (2012, 5.decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, str. 5.

Moguće je navesti i web izdanje novina, kada se umesto strane stavlja – dostupno na: a zatim web adresa stranice i datum pristupa stranici.

Dodatna napomena: U popisu literature ne sme biti bibliografskih jedinica koje se ne navode u tekstu rada, a moraju biti sve jedinice koje se pominju, uključujući zakone, izveštaje, ali i veb strane (koje idu u sekciju Internet izvori u okviru Literature).

7. **Obavezno priložiti na kraju rukopisa: naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.**

» Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o objavljivanju.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

CIP – Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

343

REVIJA za kriminologiju i krivično pravo /
glavni i odgovorni urednik Ivana Stevanović.
– Vol. 41, br. 1 (jan./apr. 2003)- . - Beograd :
Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i
praksu : Institut za kriminološka i sociološka is-
traživanja, 2003- (Beograd : Službeni glas-
nik). – 24 cm

Tri puta godišnje. - Je nastavak: Jugoslovenska
revija za kriminologiju i krivično pravo = ISSN
0022-6076
ISSN 1820-2969 = Revija za kriminologiju i
krivično pravo

COBISS.SR-ID 116488460

